Virkko Lepassalu

SÜÜMEPIINADETA

Virkko Lepassalu

SÜÜMEPIINADETA

Georg ja Lennart Meri sidemetest
eriteenistustega ja selle tagajärgedest

Tallinn 2005

Autoriväljaane
Virkko Lepassalu
SÜÜMEPIINADETA
Lennart ja Georg Meri sidemetest eriteenistustega ja selle tagajärgedest
Toimetaja: Jaan Isotamm

ISBN 9949-13-182-0

"Ma olen sinu isa vaim,
kes neetud uitama on öösiti
ning päeval tules seni paastuma,
kui ajaliku elu pattudest
ma puhtaks põlen."

"HAMLET" (GEORG MERI TÕLKES)

Selgituseks

See raamat rajaneb umbes sajal intervjuul, mis tehtud ekspresident Lennart Meri ja tema isa Georgi mineviku kohta ajavahemikul 1996–2005 Eestis, Lätis, Venemaal ja Soomes. Tegemist on kõigest esimese sammuga millegi tõesarnase poole. Kui pikk või lühike see samm on, selgub võibolla hulga aastate pärast. Igal juhul loodan, et millalgi, selle tee lõpus, asetuvad Georg ja Lennart Meri Eesti ajaloos just sellisele kohale, mida nad tõepoolest väärivad. Kaotades koha, millele Lennart Meri on ise soovinud end ja oma isa seada. Võibolla leiavad kunagi ka riigi esindajad, et presidendi ja tema isa elulood vajaksid lõpuni läbivalgustamist. Nüüd juba lihtsalt ajaloo huvides.

Selle raamatu autor oli juba valimas ekspresidendi kantselei numbrit, et paluda vastata umbes poolesajale olulisemale küsimusele, mis tema elukäigu kohta olid tekkinud. Siis sattus näppu raamat "Lennart Meri. Eestile elatud elu" (Ilmamaa, 2000). Ja tundus mõttetu lisada raamatusse kõik see, millest Lennart Meri on pidanud vajalikuks rahvale enda elust teada anda. Sadakond lehekülge lisanuks raamatule küll mahtu, kaalu ja hinda. Kuid milleks kulutada veelkord paberit juba öeldule?

Pealegi – teades, kuidas tänane ekspresident on vastu võtnud mõne siinkirjutaja artikli tema elu mõningate iseärasuste kohta, oleks

koostöösoovile järgnenud ilmselt uhke keeldumine. Aga presidendi memuaarid raamatus "Eestile elatud elu" soovitaksin siiski läbi lugeda. Loomulikult – hoolikalt kaasa mõteldes läbi lugeda. Kui tsiteerida Lennart Meri ütlust 1970. aastatest, siis on meil tugevasti arenenud ridade vahelt lugemise kunst. Loodetavasti ei ole lugejad seda kunsti tänaseks unustanud. Üldjoontes leiavad siin kirjeldamist hetked – neid pole küll seitseteist ja need pole kaugeltki kõik kevadised –, mis moodustavad mõlema Meri elus teatavaid valgeid laike. Täpsemalt öeldes on siin kaante vahel juttu episoodidest Georg ja Lennart Meri elus, mida ei ole juhtinud nemad ise, vaid nende kohta peetav Toimik. Kindlasti ei ole siin toodud ülevaade nendest hetkedest ammendav. Georg Merit ja Lennart Merit on koos käsitletud põhjusel, et just Georg tegi pojast Lennartist Eesti Vabariigi presidendi. Raske ütelda, kes olnuks tema poeg täna, ilma Georg Meri ohverdusteta sõja-aastail Lubjanka vanglas.

Väga tähelepanuväärseteks võiks pidada Georg Meri sõnu, mis ta olevat 1983. a vähki surres Lennartile ütelnud: "Kas sa võid mul käerauad ära võtta? Tead sa, kui sind kunagi kohtu-uurija ette viiakse, siis ei tohi sa tema küsimustele vastates iialgi seda humoorikalt teha. Sest see inimtõug põeb vägevat alaväärsuskompleksi. Ja sinu huumorit tajub ta seepärast alati kui kõrvakiilu. Sa pead mehele asjalikke ja lühikesi vastuseid andma, nii et hoopis temal avaneb võimalus huumorimeelt näidata."

Ma arvan, et nii nagu ta ei vastanud oma mineviku kohta rahvale, ei vastaks Lennart ka kohtu-uurijale.

Igal juhul – kogu Lennart Meri ametiaja jooksul ei ole kujundanud Eesti sise- ega välispoliitikat tema ise ega tema tublid nõunikud. Ega ka erakonnad tervikuna või poliitikud eraldi võetuna. Rääkimata juba rahvast.

Kõige rohkem on Eestis neil aastail, mil Lennart Meri oli Eesti Vabariigi president, poliitikat kujundanud ja rahvast valitsenud Toimik. Kaust. *Delo*. Halvast kartongist kaantega, rasvasevõitu kulunud nurkadega, number kiiruga kaanele soditud. Inventuuritempel

lohakalt kaanele virutatud. Muidugi oleks nüüd efektne väita, et toimikute isandad istuvad Moskvas. Kuid tegelikult istuvad nad näiteks ka Berliinis jt suurlinnades. Ja veel kõige enam pesitsevad nad nende südames, kelle kohta toimikut on peetud. Õigupoolest on kõikide toimikute isand tunne nimega hirm. Nõnda võibki elutu asi või ese, hunnik pabereid valitseda riiki ja rahvaid. Võib valitseda ka siis, kui inimene neid kunagi ei puutu ja Toimik vaikselt kogu aeg lihtsalt kusagil lebab. Piisab teadmisest, et ta on olemas. Aga kõnealune Toimik ei ole ainult kogu aeg vaikselt seifis lebanud. Õigupoolest võiks rääkida koguni uuest inimklassist, mille meile pärandas, ise kadudes, N võim. Jutt on nendestsamadest inimestest Toimikuga, keda ühendavad Tšehhovi inimestega vutlaris mõnedki ühised omadused.

Tegelikult ei peaks kõik see korda minema hoopiski mitte mulle, vaid neile, kes Meri on presidendiks valinud ja kes teda presidendiks pidanud.

ESIMENE LEHEKÜLG

Punane joon

Esimese Eesti presidendi juured ulatuvad paika, mida teine Eesti on vaadanud kadeduse tundega.

Selles tundes leidub ka hirmu, halvakspanu, viha, irooniat, üleolekupüüdu ja veel jumal teab milliseid alanoote.

Kui Eesti üritas taas hakata omaks võtma kapitalistlikku ilmakorda, kerkis Tallinna külje alla Suurupi paepealsele jurakaid sopilisi ja tornidega maju. Me kõik oleme harjunud seda paika hüüdma Lollidemaaks või -külaks.

Rahvasuu räägib, et Lollidemaaks nimetatud seda kanti siiski päris ammu, vähemalt tsaariaegadel. Nimelt olnud kombeks või läinud juhuslikult nõnda, et lähikülade inimesed abiellunud omavahel. Aga lapsed tulnud nõrgad. Meride perekonna liikmete läbilöögivõime seda rahvajuttu muidugi ei kinnita.

Ilmselt ei vaidle täna keegi vastu, et Lollidemaa sai eestiliku edasipüüdmise ja omandiinstinkti imelikuks sümboliks. Jõudis fotodena Eestit tutvustavatesse reisiraamatutesse, artiklitesse, uuringutesse. Suured majad, valdavalt tühjust täis. Päris kindlasti valisid neis majades elavad nõndanimetatud edasipüüdlikud inimesed presidendiks Merit. Samamoodi nagu on lugenud heaks tooniks valida Lennart Merit presidendiks põhimass nende hulgast, kel õnnestunud soetada mõni kinnistu mujal. Vaatega. Kohalikud Suurupi pangapealse jurakates majades ei ole aimanud, millises ajaloolises paigas nad õigupoolest elavad. Selle on enda äriliseks õnnetuseks maha maganud ka kinnisvaramaaklerid. Kujutlegem

muidu lehekuulutusi: müüa eksklusiivne kinnistu presidendi esivanematekodu naabruses. Suurupi majakas ilutseb kõrgel paepangal nüüdseks juba ligi 250 aastat. Õnneks ei ole uue aja häärberid talle külje alla ujunud. Joonistub pilt nagu värvi koorutav sentimentaalne maal: veerandsaja meetri kõrguse kivimajaka jalamil paar nägusat vahimajakest. Suurupi on liitsiht – kui kasutada meremeeste keelt. Et mitte karile sõita, tuli kahe majaka tuli ajada ühele joonele. Ülemine, pangapealne koonusekujuline kivimajakas laoti kokku 1760. Alumine, neljakordne puitmajakas klopsiti valmis 1859.

Need majakad on ühed vähesed ehitised, mis alles kunagise rannarootslaste Mereküla aust ja hiilgusest.

Nõukogude Liidu kangelase Arnold Meri hääl kähiseb, kui ta Merekülast räägib. Arnoldi häälele ei ole siiski mõjunud põhjaranniku kõle tuul. Tal on turjal juba 85 aastat. Kui Arnoldil oli millegagi kiidelda, siis oma mälu ja tervisega. Mis nagu kiuste vedas korraks alt 9. mai eel aastal 2005, kui N Liidu kangelane kavatses sõita Moskvasse võiduparaadi tähistama.

Ühe õnn ei pruugi seega just alati olla teise õnnetus. Kaitsepolitsei õnneks on Arnoldil alles nii mälu kui ka tervis.

Arnoldi peakohal ripub mäletatavasti süüdistus inimsusvastases kuriteos. Tema, tollane ENSV komnoorte juht ja kompartei keskkomitee liige olevat 1949. a Hiiumaalt inimesi küüditanud. Niisiis tahaks hüüatada, et vana, räägi ära kõik, mis tead! Võibolla pannakse sind veel ka vangi. Häda sellele, kes mõtleb homsest – nagu Vergilius kirjutas. Kuid ei. Arnold lähtub teatavatest põhimõtetest, kui ta oma kõige kuulsamast sugulasest räägib. Näiteks sõna KGB ta suhu ei võta.

Aga me jõuame jutuga peaaegu sinna, kuhu me välja jõudma pidimegi. Ilmselt on Arnoldil 60 aasta eluga nõukogude niinimetatud viljastavates tingimustes kujunenud harjumus lihtsalt rääkida nõnda, et pakkuda teistele ridade vahelt otsimise ja leidmise

rõõmu. Niisiis, Eesti Vabariigi diplomaadi Georg Meri isa, Lennart Meri vanaisa ja Arnold Meri vanaisa Otto oli pärit Suurupi majaka jalamilt Merekülast. 19. sajandil asustasid seda paika veel suures osas rannarootslased. Lennart Meri isal Georgil ja Arnold Meri isal Konstantinil sündis ka vend Joann. Kuid tema suri juba lapsena. Arnoldi isa Konstantin oli vennast, Lennarti isast Georgist ümmarguselt kümme aastat vanem (sündinud aprillis 1889).

"1938. aastal mu isa viis mind sinna, Merekülla," räägib Arnold Meri. "Leidis veel üles oma onupoja. Ühe punase habemega kaluri." Otto Meri pärines õigupoolest rannarootslastest.

Kui Arnold käis oma isa Konstantin Meriga 1938. a kodukohta vaatamas, oli see küla juba tundmatuseni muutunud. Rannarootslased segunenud kohalike eestlastega. Kogu külast alles viis kuni kuus maja.

Lennart ja Arnold Meri vanaisa Otto tegutses külasepana, möldri ja mehhaanikuna. Tema naine Juliana kandis neiupõlves nime Kepper. Julianal olid veel kaks venda, Alfred ja Gottfried. Enne sõjaaegses EVs kaubitsesid nad end heale järjele. Polnud küll mingid Puhkid, aga olid keskmisest tublisti jõukamad.

1938. a käis noor Arnold oma rikastel sugulastel külas. Selleks 1938. aastaks, mil Mereküla oli oma rannarootsi näo juba kaotanud, elutsesid Georg Meri ema sugulaste Kepperite lapsed esimesi aastaid Austraalias. Kepperid olid seega nende väheste eestlaste hulgas, kes 1930. aastate lõpus ei loonud Eesti tuleviku osas enesele enam mingeid illusioone. Vastupidi, kogu oma kapitali kolisid nad varakult välismaale. Georg Meri isa Otto ja ema Juliana sõitsid 19. sajandi eelviimasel kümnendil Eestist ära, Peterburi kubermangu Laadoga järve kanti. Uue sajandi algusesse, aega, mil Georg Meri seal Koltšanovos sün-dis, jäi ka mehe ja naise üks suurem tüli, mis nad lahku viis. Juliana kolis lastega 1900. a paiku tagasi Tallinnasse. Aastaid hiljem tuli Otto Eestisse järele, kuid jäi pidama Saaremaale. Millal täpsemalt Otto tagasi tuli, ei oska Arnold Meri nüüd enam öelda. Perekond läks igal

juhul lahku. Julianal õnnestus pinnale jääda peamiselt jõukale Keila kandi Kepperite perekonnale, kust ta pärines.

Samal ajal kui Georg Meri ümber on teda lahates sekeldanud rida kirurge, on Konstantin jäänud täiesti oma noorema venna varju. Mis aga Konstantini Georgist väga tugevasti eristas: tema teod olid vabamad (poliitilisest) mitmenäolisusest. Selline nagu ta kõrvaltvaatajatele paistis, selline ta suures osas ilmselt ka tegelikult oli. Ta teenis terve elu kommuniste ja toetas nõukogusid.

Ette rutates: siit jookseb joon, tegelikult üsnagi punane joon, mis väga tugevasti lõhestab Meride suguvõsa. Ühele poole seda joont jäävad Konstantin ja tema poeg Arnold oma avaliku ja igas mõttes lõpunimineva punasusega. Nendesuguseid "kroonumeelseid", kes ka kõige jubedamatel aegadel parteile selga ei pööranud, on kirjeldanud Solženitsõn: näiteks geoloog Nikolai Gallistratovitš Govorko luuletas Vorkutas hinge vaakudes "Oodi Stalinile".

Teisel pool Meride suguseltsi lõhestavat joont asuvad Georg ja Lennart oma... Raske on siin kokkuvõtlikku sõna leida. Võibolla samalaadse näidendi esitamisega nagu Georg neid tõlkida armastas? Arnold Meri kutsub oma onu Georgi siiamaani Džoodžiks. Või Žoržiks. Väites, et niimoodi olla teda perekonnas ikka hüütud. Ja ilmselt annab selle džoodžitamisega Arnold Meri puhul ikka märku mingi – okas.

Ja veel nüüd, 2005, väidab Arnold Meri, et austab Leninit, sest Leninil olid vähemalt mingid põhimõtted. Aga ei austa Stalinit ja Beriat, sest neil ei olnud üldse mingisuguseid põhimõtteid. Ainult võimuiha. Tagasi tulles Konstantin Meri juurde, kellelt poeg Arnold oma vasakpoolsed vaated ilmselt päris – tema kuulus spordiseltsi Kalev liikmete hulka. 1905. a paiku oli ta absoluutne tšempion kergejõustikus. Arnold Meri iseloomustab oma isa Konstantini kui suurt patsifisti ja isemõtlejat, kes end tsaariaegadel poliitikasse ei seganud. Ilmavaatelt vasakpoolne mees ei lasknud ka oma poega Arnoldit kiriklikult ristida: mina sunniviisiliselt pähemääritud usku ei tunnista. Seetõttu tervitas Konstantin Meri 1917. a veebruarirevolutsiooni Tallinnas suure rõõmuga.

Oktoobrirevolutsiooni järel, 1918. a talvel sõitis ta enamlaste evakueerimislaines Peterburi. 1918. a ta seal ka abiellus. Nüüd jõuame ühe suurema valge laiguni perekond Meri eluloos.

Arnold Meri väidab, et 1918. a sügisel peeti tema isa Konstantini kinni Butõrka vanglas. Tšekaa oli käima lükanud punase terrori ja vahistati, kes ette juhtus. Konstantinile oli saanud saatuslikuks üks eestlaste vastastikuse abistamise ühingu paber, mis tema taskust leiti. Pärast mõnenädalast vahi all pidamist lasti Konstantin kui kahtlemata "mittepursui" vanglast tulema.

Ainukene viga, et Georg Merit puudutavad NKVD – KGB toimikud käsitlevad sel ajal vanglas istujana hoopis teda. Pärast 35 päeva pikkust vangistust olevat ta vabaks lastud ning siis põgenenud Georg Meri Eestisse, kus astunud Eesti sõjaväkke ja läinud rindele. Sama kirjeldab oma mälestustes ka ekspresident Lennart Meri.

Tüütan Arnold Merit oma küsimustega pikalt ja põhjalikult. Ei, ta jääb enesele kindlaks, et Butõrkas istus kinni tema isa Konstantin, mitte isa vend Georg Meri. Georg oli küll sattunud vangi punaste kätte, kuid alles hiljem, Vabadussõja ajal, ja peagi vabaks lastud.
Georg Meri elulugu, nõnda nagu see julgeolekutoimikuis kajastub, soovitab Arnold Meri mitte uskuda. Hiljem, vaadates Georg Meri tegutsemist Eesti Vabariigis, oli sellel nn valgel laigul tõenäoliselt täita oma ülesanne. 1918. a lõpus sattus Georgi vend Konstantin Vilniusesse, tollasesse Leedu ja Valgevene Nõukogude Vabariiki. Põdes plekilist soetõbe. Siples kuidagi haiguse küüsist välja ja tuli koos naisega Eestisse tagasi. Ja vaatamata kõigele, oma hulk aastaid enne revolutsiooni väljakujunenud vasakpoolsusele ja sellele, et see ilmavaade Venemaal justnagu võitis, ei saanud Arnold Meri isast Konstantin Merist tulihingelist kommunisti. Veelgi vähem konjunkturisti.

Miks?

"Teate, kui inimesed jõuavad võimu juurde ja samas nad ei ole lootnud sinna ise kunagi jõuda, siis nad muutuvad väga tugevasti, ja see muutumise nägemine lükkas mu isa eemale," seletab Arnold Meri.

Eesti Vabariigis üritas Konstantin Meri äri ajada. Muidugi kukkus läbi. Vennad neil aastal teineteist eriti ei näinud. 1926.–1927. a avanes Konstantinil võimalus sõita koos perega Jugoslaavia Kuningriiki. Ehk tollase nimega Serbia-Kroaatia-Sloveenia Kuningriiki. Umbes samal ajal sõitis ära ka Džoodž Meri – stažeerima Ameerikasse. Oma välismaa-perioodil ei pidanud vennad isegi kirjavahetust. Jugoslaavias oli Konstantin Meri töötanud käsitöölise ja kokana. Eestis laialt levinud legendi, justkui olnuks Konstantin, nagu ka tema vend Georg, seotud diplomaatiliste ringkondadega, lükkab Arnold Meri ümber. Konstantin oli töötanud 1930ndate algul ainult mõned aastad kokana ühe Inglise diplomaadi juures.

Arnold Meri lõpetas Belgradi Vene gümnaasiumi. 14aastaselt ristiti ta Belgradi õigeusukirikus lisanimega Adrian.

Konstantin Meri tuli koos perega Eestisse tagasi 1938. a. Georg Meri oli siis juba oma pikale kasvule vastavate pikkade sammudega karjääri teinud diplomaat. Konstantin sai ema sugulaste Kepperite abiga kaubandus-tööstuskoja ökonomistikoha. Aktiivseks kommunistiks ei teinud teda isegi 1940. a riigikukutamine. 1941. a suvel, kui Tallinn oli kohe-kohe sakslaste kätte langemas, viis üks viimastest punaste lennukitest tagalasse ära ka Konstantini koos naisega.

Suur hoolitsus oli tingitud asjaolust, et Arnold Merile oli omistatud ühes kaitselahingus ülesnäidatud vapruse eest N Liidu kangelase kuldtäht. Ta oli tõesti tõsiusklik kommunist. Kui keegi oleks tema nähes julgenud sakslaste poole üle hüpata, saanuks ta Arnoldi nagaanist ilma pikema jututa kuuli. Pärast sõda avaldusid Meride perekonna kahe kõige tuntuma liini ehk vendade Georgi ja Konstantini perede suhetes ilmselt enam vähem kõik vikerkaarevär-

vid. Oma lellepoja Lennart Meriga sai Arnold enda väitel tuttavaks alles 1960. aasta paiku, kui Arnold Meri tuli oma poolsunniviisiliselt asumiselt Siberist tagasi Eestisse. Lennarti vend Hindrek-Peeter Meri käis Arnold Meriga läbi palju tihedamalt kui Lennart-Georg, ja ka Konstantiniga mõistsid nad teineteist. Vaieldamatult oli Lennart isa Georgile poeg nr üks, keda ta lapsest peale kasvatas hiilgavaks poliitiliseks karjääriks. Nagu hiljem selgus, andis nõukogude aeg nendele lootustele vaid hoogu juurde. Lennart Meri kuulus seega justkui hoopis teise ühiskonnaklassi kui omal jõul elus toime tulema pidanud Hindrek. Ta hoidis distantsi "proletaarse" Arnoldiga, kes elas tõsiusklikule kommunistile omaselt askeetlikult. Nii ENSV parteifunktsionääride kui ka lihtrahva silmis oli pealt-näha tegemist tõelise nõukogude musterperekonnaga. Vähestel oli N Liidu ees nii suured teened kui perekond Meril. Konstantin Meri: eluaegne sotsialist ja Kominterni toetaja. Arnold Meri: N Liidu kangelane, ELKNÜ KK I sekretär ja EK(b)P KK liige. Georg Meri: tunnustatud tõlkija ning Shakespeare`i asjatundja. Lennart Meri: ENSV teeneline kirjanik ja filmilavastaja. Hindrek Meri: sama tunnustatud nõukogude ametnik. Pikaaegse karjääri plaanikomitees lõpetas Hindrek esimehe I asetäitjana. Rahva jaoks kultiveeris N julgeolek legendi perekond Meri igikestvast ühtehoidmisest.

Kui Georg Meri tuli koos naise ja kahe pojaga 1945. a sügisel tagasi Eestisse või õigemini, Moskva julgeolekuametnikud lubasid neid Eestisse naasta, käis Georg Meri Arnoldit tänamas. Abi eest Eestisse tagasipääsemisel. Arnold oli vastanud: Georg, mina ei ole sinu vabastamist põhjustanud!

Kuigi Georg targa mehena teadis seda ka ise. Aga tänada oli vaja, sest legend, miks tšekistid nad 1945. a küüditamiselt ja vanglast koju lubasid, vajas kinnistamist. Uudishimulikele, kes tahtsid teada saada, kuidas Georg Meri oma perega nii lihtsalt 1945. a sügisel asumiselt koju tagasi pääses, seletas Georg ometi, et see sai teoks tänu N Liidu kangelasele Arnold Merile. Arnold olla oma sugulased vanglast ja asumiselt päästnud. See legend ringleb veel tänaseni ja tänaseni seda ka usutakse.

Järelikult tegi N julgeolek oma tööd hästi. Nagu enamik legende, on see ilus, aga vastab üsna vähe tõele. Tõevarjund peitub selles, et Arnold saatis julgeolekule järelepärimise oma sugulaste saatuse kohta.

Loomulikult tundis nõukogude julgeolek inimeste psühholoogiat ja nende alateadlikku valmisolekut uskuda muinasjutte. Uskuda midagigi head pärast neid väsitavalt veriseid aastaid. Kes siis veel teadsid tol ajal kõike inimloomusest kui mitte tšekistid, kellest olid saanud tänu neile antud piiramatutele volitustele inimhingede tõelised programmeerijad, insenerid ja konstruktorid.

Nüüd, tagantjärele, ei soovi Arnold Meri end perekonna päästmisel võõraste sulgedega ehtida: "See on müüt, mille sünnitas julgeolek. Ma ei tahaks selle müüdi sünnitamises süüdistada ei Georg ega Lennart Merit. Nagu saanuks Molotov päästa oma naist või Kalinin päästa oma naist. Mida nemad polnud võimelised tegema, selleks olin mina justkui võimeline! Jama!" Arnold Meri väidab, et kirjutas julgeolekusse oma sugulaste saatusest teada saamiseks: "Palusin teatada, milliste süüdistustega neid kinni hoitakse. Ja ühtlasi käsitles kiri palvet anda infot. Väga võimalik, et vabastamisel öeldi Džoodžile julgeolekus, et nad lasti lahti minu kirja põhjal." Kuidagi oli rahvale tarvis ühe kunagise Eesti Vabariigi diplomaadi mõistatuslikku vabadussepäästmist tõesti seletada.

Arnold Meri ei saanud oma sugulasi aidata väga lihtsal põhjusel. Palju ei puudunud, et sama süsteem, kes ta kangelaseks ülendas, oleks tema koos paljude teistega nagu sihvkad ühest suunurgast sisse ajanud ja koored ehk kondid teisest suunurgast välja sülitanud. Miks ei olekski süsteem pidanud teda nahka pistma, kui osavõtnud mehi vahetpidamata GULAGi saadetud. Selleks piisas teatavasti tühisest viibimisest Saksa piiramisrõngas. Või et ütlesid, et sakslastel on tugev tehnika. Või et liiga kiiresti taganesid või liiga aeglaselt peale tungisid, või ükskõik millest. Tuleb pidada puhtaks imeks, et Arnold Merit ei tahtnud turske julgeolekuminister Viktor Abakumov varem alla kugistada kui alles 1947. aasta paiku.

Ainukene eelis, mida kangelase kuldtäht tol ajal andis, seisnes ehk selles, et aparaat mälus su tagasihoidlikku isikut natukene kauem kui reakodanikku. Vormistas ehk rohkem pabereid, mida julgeolekus lugesid kõrgemate pagunitega kodanikud. Igal juhul ajaks, mil Arnold Meri kangelaslikult sugulasi, oma onu ja tema peret justkui vabastas, oli tema enda saatus juba otsustatud või kohe-kohe otsustamisel. 1945. a sügisel jõudis Georg perega tagasi Eestisse.

1946.–1947. a aga oli Arnoldi kohta esimene kompromiteerivate kaebuste pakk "seal kus vaja", ilmselt Pagari t, kokku klopsitud. Arnold Meri töötas 1945–1949 ELKNÜ KK I. sekretärina. Muidugi mõjus eriti kahtlustäratavalt asjaolu, et ta oli enne sõda elanud Jugoslaavias. Meenutagem, et 1940ndate lõpus tähistas Jugoslaavia N võimu jaoks ühte põhivaenlastest: seal toimuvat N vastast peatõstmist nimetati keskajakirjaduses "reaktsiooniliseks riigipöördeks" ja võimust olid võtnud "natsionalistlikud elemendid". Tol ajal olid kompromiteeriva sisuga toimikud avatud loomulikult kõikide N Liidu tegelaste kohta. Ühe või teise toimiku käikulaskmiseks oodati lihtsalt sobivat aega.

Keskkomitee korraldas Arnold Meri küsimuses juurdluse. Algul kuulutati "signaalid" laimavateks. Seejärel aga jõudis Arnold Meri toimik üleliidulisse komsomoli keskkomiteesse. Siis astusid avalikult mängu juba ka üleliiduline julgeolek ja kompartei keskkomitee. Ilmusid süüdistused kontrrevolutsioonilises terroristlikus tegevuses. Arnold Merit süüdistati organisatsiooni loomises kavatsusega lüüa lahku N Liidust ja ettevalmistustes Eesti ühinemiseks Valge-Soomega. Mis Talvesõja veel värskete mälestuste taustal tundus muidugi eriti karmi süüdistusena. Juurdlus algas ametlikult 1947. Algul Eestis, hiljem Moskvas. 1951. a detsembris visati Arnold Meri parteist välja. Tema süüasja vastu tundis 1950ndate algul huvi ei keegi muu kui Viktor Abakumov isiklikult. Kes juulis 1951 istuma pandi. Kelle kolleeg Lavrenti Beria 1953, pärast Stalini surma korraks vangist välja lasi. Ja kes detsembris 1954 üldse igaveseks ära "koristati". Arnold Meri süüdistamist kontrrevolutsioonilises tegevuses võib üldjoontes pidada ka osaks riigiaparaadi ždanovlastest puhastamise kampaaniast. Selle käivitas Beria

rivaal Malenkov. (Tema "kolleegi" Abakumovit aga olevat peetud nii täiuslikult muust maailmast eraldatuna, et alles 1954. a enne mahalaskmist oli ta saanud teada: vahepeal on surnud Stalin ja hukatud Beria.)

Arnold Meri nägi, et varem või hiljem pannakse niikuinii istuma, ning sõitis ise vabatahtlikult Siberisse. Võimalik, et kui Abakumovit ennast poleks rahvavaenlaseks kuulutatud, oleks ka Arnoldil märksa hapramini läinud.

Vahemärkusena: kui Arnold Meri oleks natukene tahtnud vaeva näha oma eluloo kõpitsemise ja silumisega, siis saanuks ta seda episoodi suurepäraselt uues Eesti Vabariigis enda huvides ära kasutada. Jah, ma sõdisin küll nõnda-öelda valel poolel ja valvasin nagaaniga, et keegi Saksa poole üle ei jookseks. Kuid siis sai minust vabadusvõitleja, mille kinnituseks on võimalik ka arhiividest ühtteist leida. Ma ei olnud mitte lihtsalt vabadusvõitleja, vaid Suur Vabadusvõitleja, sest julgeolekuminister Abakumov ju tegeles riigiaparaadi puhastamisega minusugustest. Natukene oleks mõnes PR-büroos andnud veel värvi lisada sidemetele 1940ndate lõpus nõukogudele hambaid näidanud Jugoslaaviaga. Seega võinuks Arnold Meri tõsisema ettevõtmise korral juba istuda Riigikogus. Europarlamenti poleks Arnold Merit tema kõrge ea tõttu vast suisa valitud. Aga astumine õigesse erakonda oleks talle taganud vettpidava katuse igasuguste küüditamissüüdistuste puhuks.

Võibolla kuuluks talle täna mõni majagi – vaatega? Mille poolest on Arnold Meri CV praeguses Eesti Vabariigis karjääritegemiseks kehvem kui olümpialiikumise kõrgesti austatud edendajal, ENSV niinimetatud välisministril Arnold Greenil, kellel pole pealegi ette näidata "dissidendiminevikku"? Küsimus, miks taheti Arnold Meri Stalini ajal iga hinna eest istuma panna, tundub tollaseid olusid tundma õppinud või neid oludes elama pidanud inimese jaoks ilmselt kohatu. Süsteemi kuulekus oli lihtsalt nõnda üles ehitatud, et vanad söödi eest ära, et noored saaksid peale kasvada – kui püüda toda olustikku darvinistlik-primitiivselt kokku võtta. Arnold Meri väidab, et ELKNÜd juhtides põrkas ta kokku ENSV

julgeolekuteenistusega, mida rahvas tunneb hilisema lühendiga KGB: "Ta oli tollases situatsioonis tingimata vajalik riiklik teenistus, kuid muutus samas kõige suuremaks N Liidu solgiauguks." Arnoldi jutu järgi võttis ta keskkomitees ette sigadusi teinud julgeolekutöötajate küsimuse: "Nikolai Karotamm tegi nad pihuks ja põrmuks!" (Karotamm töötas meie kohaliku kompartei I. sekretärina.) Arnold ise arvab, et vastuhakk Pagari t kontorile saigi lõpuks saatuslikuks.

Siinkirjutaja lubab endale arvata, et nahka oleks ta pandud niikuinii. Ühe või teise ettekäändega.

Abakumovi mahalaskmist 1954 tervitas Arnold Meri juba oma vabatahtlikul asumisel, mis kestis aastani 1960.

Eelkirjeldatust on niisiis näha, kumba meest kahest Merist, Arnoldist ja Georgist, hindas tollane režiim väärtuslikumaks. Lahingute veres ja poris roomanud ning oma roostes vindiga sakslasi nottinud N Liidu kangelane Arnold kanti maha. Ehk teisisõnu: Arnold veetis sunniviisiliselt vabatahtlikul asumisel Siberis kaheksa aastat. Georg Meri elutses perega justkui eriasumisele saadetuna neli aastat nõukogude tagalas, tegelikult Moskvas, millest tuleb juttu edaspidi.

Mida dokumentidele toetudes ei saa aga pidada millekski muuks kui komandeeringuks.

Need olid ühed väga kummalised aastad.

Arvestades oma väidetavat tänuvõlga Arnold Meri ees enda ja oma pere kojusaamisel võinuksid Georg ja Lennart ju proovida seda võlga natuke lunastada. Stalini hing lahkus kehast mäletatavasti juba 1953 ja võinuks ju üritada Arnoldi heaks midagi ära teha.

Georg Meri kõmpis sel ajal toimetajana tööl käia kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst. Tema poja võttis ENSV Raadioinformatsiooni Peavalitsus oma palgale. Nii sai Lennartist 17. septembrist 1955

välissaadete toimetuse toimetaja kohustetäitja kuupalgaga 850 rubla. Alates 5. märtsist 1956 aga korrespondent 790rublase kuupalgaga.

ENSV-nimelisse provintsi jõudes olid muutuste tuultest saanud vaid praokile unustatud õhuaknast sisse pääsenud värske õhu pahvakas. ENSV tollase niinimetatud ajakirjanduse lipulaev Eesti Kommunist võttis Stalinit kritiseerida alles oma 1956. a mainumbris: "Aja jooksul hakkas Stalini kui partei ja valitsuse ühe juhi autoriteet pikkamööda ja esialgu märkamatult muutuma isikukultuseks, mida toetas ja õhutas Stalin ise."

Siberis kirjutas Arnold Meri ka oma kirja NLKP 20. kongressile, mis mäletatavasti leidis aset 14.–25. veebruarini 1956. Enne seda oli tema, visa hing, protestides enda väljaheitmise vastu komparteist kirjutanud kirja ka 19. kongressile. Mõned sõbrad õhutasid, et kirjutagu ta otse sm Stalinile. Arnold Meri ütleb, et siis, nii kõrgele trügides oleks tema isik sattunud juba surmavasse hädaohtu. Tema, N Liidu kangelane, nüüd lihtne mees Siberis, kes pidanuks olema tegelikult kätel kantud ja vati sees hoitud, pidi nüüd läbi ajama teadmisega, et Georg elab Eestis. Mida ei saanud ehk nimetada mõnulemiseks – aga ikkagi oli see elu Eestis.

Arnold naasis Gorno-Altaiskist Eestisse alles 1960. Hambad ristis ja uhkuse alla neelanult. Enne käis Arnold veel Eestis oludega tutvumas ja meie parteimeestega läbirääkimisi pidamas. Tagasitulekuga ei kiirustanud Arnold enda väitel seepärast, et kõik need, kes olid ta jalgealust õõnestanud, töötasid edasi – oma juhtivates ametites. Tollased parteitegelinskid Johannes Käbiniga eesotsas saatsid talle Siberisse, kodusesse parteirakukesse lõpuks kirja, milles teatasid suureliselt, et lubavad Arnold Meril kodumaale tagasi tulla. N Liidu kangelane, kes nimetab seda kirja täiesti anekdootlikuks, oli tahtnud paberi esimese hooga prügikasti visata. Kuid Gorno-Altaiski parteimehed olid veennud, et kodumaa on kodumaa ja kui seal midagi seal ei klapi, võid alati tagasi tulla. Arnold ei läinud tagasi. 1960, kui Lennarti karjäär edenes hoogsalt nii kirjaniku kui ka filmilavastajana, leidis ENSV Arnold Merile suuremeel-

selt umbes sajarublase kuupalgaga kohakese haridusministeeriumi kantseleiametnikuna. Hiljem, tõsi küll, tegi ta "hiigelkarjääri", saades ministri asetäitjaks. Tema, Arnold Meri, kes sellesama riigi eest pidi kümneid kordi sõjas surmale silma vaatama. Nüüd tahetakse teda siis kohtu ette lohistada. Mille eest? Selle eest, et ta polnud õigel ajal pidanud sobivaks oma "dissidendiminevikku" eksponeerida?

Mul on tunne, et südames ei salli Arnold Meri oma kõige kuulsamat sugulast.

TEINE LEHEKÜLG
Minek

Juuniöö oli lühike, ja ometi osati kasutada just seda üürikest pimedat aega. Nad aeti tervete peredega auto peale 14. juunil 1941. Lennart Meri kirjutab oma mälestustes, et toidupoodide ette olid juba tekkinud varahommikused järjekorrad, kuigi kell tiksus alles viiendat hommikutundi. Teised küüditatud ei mäleta nii varasest hommikust mingeid järjekordi, sest nii põhja polnud sovetlik aasta Eesti elu veel viinud. Lõpuks pole see ka eriti oluline. Kõik nad topiti vagunitesse jaamas, mis parasjagu lähemal. Naised eraldi vagunitesse ja mehed eraldi. EV riigikohtuniku ja iseseisvuse ajaloo esimese õiguskantsleri Anton Palvadre pere sattus diplomaat Meri perega ühte rongi.

Palvadre pere aeti vagunisse Kopli jaamas ja Meri pere sadamas. Anton Palvadre tütar Lea oli 1941 mõni aasta üle kümne. Ta mäletab nende tänavalt auto peale tõstetud klaveriõpetajanna Adele kiljatust, keda ootas ees teekond umbes viiekuuse lapsega: "Ne delaite moi lapsevanker kaputt!"

Adelel oma äraviijatega vedas. Sõdurid lubasid, ja lausa käskisid võtta kaasa nii palju asju kui vähegi võimalik. Kuigi Anton Palvadre oli arreteeritud selsamal küüdipäeval, saadeti ta koos paljude Eesti riigimeestega Sevurallagi. Hoopis teise kohta kui tema pere. Sinna jõudis lõpuks ka Georg Meri. Teatavasti arreteeriti esmajoones perekonnapead, keda süüdistati nõukogudevastases tegevuses. Nende perekonnad kuulusid aga sovettide arusaamade kohaselt väljasaatmisele.Meride perekonna ajalugu katvate paljude valgete laikude hulgas on üks, mis puudutab Georg Meri arreteerimist. Ametliku versiooni kohaselt oli ta kinni võetud koos perekonnaga juuniküüditamisel ehk 14. juunil 1941.

Lennart Meri kirjeldab seda järgmiselt (raamatus "Lennart Meri – Eestile elatud elu, Ilmamaa, 2000): "Ärkasin meie väikeses korteris, mida me jagasime teise perekonnaga ja kus meile kuulusid kaks tuba, ebatavaliselt vara. Toas rääkisid valjusti võõrad inimesed. Esimesena märkasin ma sõdurit, kes seisis täägistatud püssiga akna juures. Teine Nõukogude sõdur oli postile pandud teises toas. Seda aktsiooni juhtis Nõukogude Vene ohvitser. Meie varahommikuste külastajate hulka kuulusid ka kaks noormeest, kes kandsid erariideid ja rääkisid eesti keelt. Minu vanemad olid end kiiresti riidesse pannud, kell oli umbes neli."

Sellest lõigust ilmneb, et tol traagilisel küüditamise päeval olid kodus Lennart Meri mõlemad vanemad, nii ema kui ka isa. Edasi kirjeldab Lennart Meri asjade pakkimist: "Ema nägi vaeva, et kõike vajalikku kokku pakkida, ja äkitselt sai ta Vene ohvitserilt näpunäite. Veidi kohmetult, nagu mulle näis, ütles see: "Te peate oma mehe asjad teise kohvrisse pakkima. Ema ajas end ühe ropsuga sirgu – ta oli just pakkimise juures kummargil – ja küsis: "Jumala pärast, misjaoks siis?" Endiselt kohmetu ohvitser andis vastuseks: Teid viiakse kõigepealt sauna." Vastus poleks saanud veel absurdsem olla. Mu isa aga taipas kohe, et meid lahutatakse üksteisest."

Dokumendid Georg Meri NKVD (KGB) toimikust annavad arreteerimise kohta hoopis teistsugused kuupäevad.

Näiteks 30. novembrist 1954. a pärinevas KGB määruses öeldakse, et Georg Meri arreteeriti 9. juunil 1941. Võimalik, et selline ajavahe tuli sisse põhjusel, et arreteerimisorder kirjutati välja varem kui inimene tegelikult vahistati.

Ühes riikliku julgeoleku ministeeriumi (KGB) kirjas märgitakse Meri arreteerimise kuupäevaks veelgi varasem aeg ehk 14. veebruar 1941. Nii pikka ajavahet on aga juba keeruline seletada. Kevadel 1941 olevat Georg Meri tema poja Lennarti mälestuste järgi töötanud raamatupidajana põlevkivitööstuse harukontoris. Kogu kõnealust segadust saab seletada lihtsalt asjaoluga, et NKVD alustas Meriga oma koostööd ilmselt märgatavalt varem kui 1942. a. Meride saatusekaaslastele oli aga kasulik jätta mulje, et Georg oli tavaline riigiametnik. Lihtsalt üks neist, kes koos perega 14. juunil 1941 minema saadeti. Muud põhjust, miks ta ikkagi pärast arreteerimist veebruarist 1941 kuni 14. juunini 1941 vabaks lasti või vabadusse jäeti, ei saa siin olla.

Sellisel juhul aga muutub kasjust suisa shakespearelikuks, aga igal juhul traagiliseks näitemänguks Georg Meri peitmine N julgeoleku eest, mida Lennart Meri oma mälestustes kirjeldab. Kuidas nad mitu korda elukohta vahetasid ja kuidas Saksamaale ümberasumise komisjon kogu nende vara 1941. a alguses Saksamaale saatis, kuhu nad ise lootsid järele pääseda.

Seega jääb meil üle tõdeda, et erilise täpsusega ei hiilga mitte ainult presidendi mälestusteraamat, vaid omakorda ka targad teatmeteosed. "Nõukogude okupatsioonivõimu poliitilised arreteerimised Eestis" (2. kd, Tln 1998) väidab samuti kangekaelselt, et Georg Meri olevat arreteeritud 14. juunil 1941. Kuna dokumendid peaksid kõik kenasti arhiivis Georg Meri toimikutes alles olema, siis olnuks korrektne vähemalt osundada vastuolule arreteerimise kuupäevades. Muidugi oleks nüüd lihtne öelda, et ärge uskuge KGB toimikuid. Ainult et ilma nende toimikuteta variseks kokku kogu meie arvepidamine ohvrite üle.

Niisiis viidi mehed ühte ja naised-lapsed teise suunda. Anton Palvadre tütar Lea mäletab, et üle Eesti – Vene piiri sõitis nende

rong 17. juunil 1941, ja väga palju kolistas vastu sõjaväeronge, täis naervaid noori mehi, kellest enamik naeris oma viimast naeru. Paljud neist tapsid hiljem kuulid, mis tehtud äsja N Venemaalt Saksamaale eksporditud metallist. Sõda ei olnud veel alanud, aga ometi liikusid rongid juba rindele. Mis andis veelkord kinnitust, et Saksamaa kallaletung N Liidule kujutas endast ootamatust vaid sel põhjusel, et Saksamaa äsjane suur sõber Stalin ei tahtnud uskuda teateid ettevalmistatavast kallaletungist. Ta valmistus ise Euroopas pealetungi jätkama.

"Me vaatasime ja näitasime näpuga, et näe, ühe jaama nimi on *Kipjatok*, ja siis tuli järgmine jaam ja jälle *Kipjatok*," meenutab Lea Palvadre. Kuum teevesi *(kipjatok)* oli tollasele nõukogude inimesele tõesti üks vähestest rõõmudest. 22. juuni hommikul, kui kuuldi, et hakkas sõda, oli terve rongitäis rahvast justkui dopingusüsti saanud. Kama harujõe Vjatka ääres topiti kogu rongitäis ümber laeva, mis kandis nime Herzen. Jõe kalda ääres peatus laev umbes 6–7 korda ja igaüks võis valida, kus ta maha läheb. Mõni sattus seetõttu turbarappa ja mõni metsatööle. Täielik juhuse ja õnne asi. Lea Palvadre ema oli ütelnud, et vaatame, kuhu lähevad juudid ja läheme ise järele, nemad juba oskavad.

Selles ešelonis, millega Merid küüditati, oli veel palju välisministeeriumi töötajaid ja nende omakseid. Teiste hulgas ka suurärimees Alfred Kalmu välisministeeriumi osakonnajuhatajast väimees Jüri Sammul ja tolle naine Aino koos oma ema Maria ehk Alfred Kalmu naisega. Aga Kirovi oblasti poole veeres ka näiteks kunagise riigivanema Friedrich Akeli abikaasa. Nädalapäevade jooksul, mil nad loomavagunis sõitsid, ei olnud see uhke daam end ikka higist puhastanud. Nii oli pr Akel väljunud rongist, kübar peas, nägu tolmust hall, higinõred voolamas kaelani. Aga kõrk olnud see daam nagu varemgi. Väljasaadetud pidid marssima läbi linna ja kui nad jõudsid ühe koolimajani, oli pr Akel istunud kivile, mille Jüri Sammul oli hoolikalt taskurätikuga puhtaks pühkinud, ja hakanud teisi küüditatuid uudistama. Üsna tema lähedal seisis välisministeeriumi ühe madalama ametniku abikaasa – koos väikese lapsega. Silmad nutust punased, sest ta mees oli ära saadetud teises

ešelonis. Pr Akel oli põlglikult lausunud, et noored on kasvatamatud, ei osuta talle mingit tähelepanu, isegi ei tereta teda.

Väljasaadetud on meenutanud, et pr Akel käis küll paljajalu, aga kübar oli kogu aeg peas. Ta olevat surnud nälga, aga kübar oli ikka peas. Palvadred, Merid jt hiljutisest koorekihist sattusid vanasse Tatari asulasse Malmõži. Teiste hulgas Gerta Palvadre koos kahe tütre, Lea ja Aimega ning Alice-Brigitta Meri koos kahe poja, Lennarti ja Hindrekuga. Nendele lisaks veel umbes 200 inimest. Käes oli juuni lõpp ning kõik ümberringi õitses. Kõnniteed majade vahel olid laudadest – milline kohutav raiskamine eesti talupoja silmale, kes raatsis ka pliiti vaid haoga kütta. Nad olid paisatud justkui 50 aasta tagusesse aega. Kõiki raskeid koormaid tariti ihurammuga, meestel ülakehad paljad ja suured vatipüksid jalas. Rahvas kandis niinest viiske.

"Me nägime eemal mäe külje peal vene majasid, need olid nagu piparkoogimajad, valged ja mustriliste aknakaunistustega. Me olime vaimustuses, aga me ei olnud ju neid veel seest näinud," ütleb Lea Palvadre. Nemad polnud üldse esimesed kapitalistlikud "valged inimesed", kes Malmõži sattunud. N Vene – Soome sõja ajal oli sinna küüditatud vangilangenuid. Palvadred, Merid ja teised topiti sissejuhatuseks koolimajja, kus ei olnud muidugi mitte parkettpõrandaid, millega nende jalad olid harjunud.
Hiljem majutati nad ümber ühte barakki ning juulist pidid nad hakkama tööl käima kohalikus aiandussovhoosis nimega Pitomnik. Sovhoosi juhtkond oli ammulisui jõllitanud, kuidas eestlased läksid põllutööle, siidrätikud peas ja elegantsed riided seljas. Oli tohutult palav suvi. Äsja saabunud töökäed rakendati puude vahesid kobestama ja õunapuid istutama. Tallinna linnapea abikaasa Julie Uesson ütles, et need õunapuud hakkavad enne vilja kandma kui nemad koju saavad. Tookord vaadati teda kui napakat. Tõepoolest – 1956ndani jäi veel 15 aastat. Õunapuuistandusest kätte saadud esimesest palgast võis elada vaevalt mõned päevad, sest toiduainete hinnad olid märksa kõrgemad kui Eestis ning sõda lõi need veel omakorda lakke.

Nad elasid barakis. Kunagi oli see ilmselt kellegi jõukama taluniku maja, mis nüüd õhukestest laudadest vaheseintega, kust valgus läbi paistis, tubadeks jagatud. Ühel õhtul räuskas barakis keegi purjus venelane. Ta karjus ja prõmmis ustele, mida hoidsid vaid viletsad traadist haagid. Proua Gerta Palvadre oskas päris hästi vene keelt. Oli ta ju tsaariajal koolis käinud, ja nüüd püüdis ta räuskavat vene meest maha rahustada. Siis vaatas ta abiotsivalt laste poole – Lea Palvadrele on see stseen igavesti mällu sööbinud –, ja kurtis, et see mees otsib ilmselt oma ema.

Lapsed ei olnud tõesti mitte kunagi veel enne kuulnud venekeelset sõimu, ja seda ei olnud kunagi kuulnud ka proua Palvadre. Kuigi ta oskas hästi vene keelt.

Pr Palvadre ei elanud niikaua, et oleks sattunud lugema mõnda taasiseseisvunud Eestis väljaantavat ajalehte. Näiteks end kvaliteet-väljaandeks nimetavat Postimeest, milles jätkuvalt vähemusosanik ka riigimees Jaan Tõnissoni poeg Heldur. Siis oleks ta näinud, et aeg on edasi tormanud sellise kiirusega, et venekeelne ja viietäheline p-tähega algav roppus on mitmetesse artiklitesse trüginud kui millegi mõnusa ja omanäolise sünonüüm.

Harjumine venekeelse sõimuga oli seal kaugel ilmselt üks küüditatute tühisemaid muresid. Alice Meri oma kahe pojaga otsustas Malmõžist lahkuda. Kuuldavasti asus sealt mõnekümne kilomeetri kaugusel metsapunkt, kus natuke paremini palka maksti. Ületati Vjatka jõgi ja jõuti metsamajandisse. Seal aitasid esialgu hinge sees hoida ka kodust kaasavõetud asjad, muuhulgas Georg Meri diplomaadilipsud, mis toiduks vahetati. Talve vastu 1942. a kevadet elasid nad üle Meletskii Mehlesopunktis.

Augustis 1942 viidi Alice Meri koos lastega Moskvasse. Kohtuma Georg Meriga, kes oli vangilaagrist ära toodud ja majutatud Lubjanka vanglasse. Pärast umbes kuuajalist Moskva "ekskursiooni" määras N julgeolek Alice`i ja laste uueks elupaigaks ühe küla Vjatka kaldal, u 15 km kaugusel Kirovist. Sealt edasi kolis NKVD nad Jaranski väikelinna. Tsaariaja viimastel aastatel

ehitatud korralikku, messingist ukselinkidega majja, kus elasid veel mõned õpetajad ja militsionäär, kes nende järele valvas. Võrreldes elamisega Eestis võis olusid ju kitsaks pidada. Venemaa mõistes, eriti teiste küüditatutega võrreldes elasid nad kuninglikult. Georg Meri, ehkki vormiliselt vang, oli Moskvas stalinliku Venemaa jaoks järsku hinnaliseks muutunud.

Nagu eelpool meenutatud, sattusid lisaks paljudele tuntud eestlastele samale Siberi rongile ka ärimees Alfred Kalmu naine Maria ja tütar Aino. Ja Aino mees Jüri Sammul. Georg Meri kolleeg, välisministeeriumi osakonnajuhataja. Alfred Kalm ise põgenes Eestist kohe pärast punast riigipööret – piltlikult öeldes viimase lennukiga. Perekond Meriga ühendab perekond Kalmu üldse rida pealtnäha imetabaseid pääsemisi N Vene okupatsioonivõimude küüsist.

Kalmude ja Meride sidemed on koguni nii tugevad, et täna esindab 1940. a Eestist põgenenud ärimees Alfred Kalmu tütrepoeg Arne USAs Lennart Meri Euroopa Sihtasutust. Too asutis on registreeritud Eestis mittetulundusühinguna. "Lennart Meri osakaal Eesti Vabariigi arengus taasiseseisvunud riigist 1991. aastal Euroopa riikide võrdväärseks partneriks kümme aastat hiljem ei vaja kellelegi tõestamist," kuulutas Arne Kalm pateetilises üleskutses oktoobris 2003, millega üritas väliseestlaste hulgas Meri fondile rahalisi toetajaid leida. Arne Kalmu vanaisa Alfred Kalmu kunagi vabariigi aegadel ehitada lastud majas Tallinnas Kentmanni tänaval asub täna USA saatkond.

Perekond Merit ja perekond Kalmu ühendab niisiis sõnapaar "imetabane pääsemine". Nagu Georg Meri tuli terve nahaga välja Lubjanka vanglast, kus ta viibis 1942–45, nii pääses Alfred Kalmu pere Eestist minema. Läände. Keset sügavat N aega (detsembris 1958) lubati Alfred Kalmu naisel ja tütrel Alfredile USAsse järele sõita. Ärimees Alfred Kalmu tütrepoeg Arne, tänane Lennart Meri fondi esindaja, pääses vabasse maailma veel 1943. aastal, kui vanaisa korraldas talle Helsingi kaudu Eestist lahkumise enda juurde Rootsi.

Nii on Kalmud olnud toeks Merile (ekspresidendi sihtasutuse toetamine USAs) ja Meri Kalmudele (näiteks eessõna Alfred Kalmu raamatule – ei leidu just palju raamatuid, mis varustatud presidendi eessõnaga). Siit võib leida ka vastuse küsimusele, miks paikneb USA suursaatkond ajaloolist järjepidevust austades just Kentmanni tänaval Kalmu majas – aga mitte kusagil mujal. Tunnistan, et lehitsedes ärimees Alfred Kalmu memuaare, mis tema tütrepoeg Arne Kalm on 2002. a kirjastuse Kunst abil välja andnud, võttis nõutuse tunde asemel maad ebamugavus.

Peatükis "*"Bog milostiv!"* (Jumal on armuline!)" kirjeldatakse, kuidas ärimees Alfred Kalm 1915. a Siberisse sõitis ja asutas seal lihatööstuse "A. Kalm ja Reno Konservivabrik Troitskis". Millal ta õieti Venemaal konservivabriku maha müüs, jääb selgusetuks. Tagakaanel, raamatu tutvustuses märgitakse, et 1917. a veebruaris. "Lõpetanud Troitskis 1918. a oma konservitööstuse, tulin tagasi Tartusse...," kirjutab Alfred Kalm samas ise oma memuaarides (päevikus). Konservitööstuse müüs Alfred Kalm maha seltskonnale ärimeestele, eesotsas härrade Nikolai Russjajevi ja Karl Vendtiga. Punased vahistasid oktoobripöörde järel Karl Vendti ja nn kohtuprotsessil koos 81 kaaskohtualusega mõisteti ta süüdi kui kahjur ja sabotöör ning lasti maha. Russjajev suri samuti tagakiusamise tõttu tekkinud tervisehäirete tulemusel.

Mingit inimlikku kaastunnet à la mul on kahju, et nendega nii läks, Meride perekonnasõbra Alfred Kalmu memuaaridest ei kohta. "See oli saatus!" võtab Kalm selle episoodi kokku. "Ühele eluks, teisele surmaks. Mulle meenusid ühe loomakaupleja poolt Troitskis öeldud sõnad: *"Bog milostiv!"* – Jumal on armuline!"

Niisiis tänati jumalat – selle eest, et raha käes, ja meenutati rahulolevalt nende ärimeeste kurba saatust, kellele konservivabriku-nimeline õnnetus müüdud. (Nagu mõni maakler: müüsin maja maha, ostja loll, ei teadnud, et vamm sees.) Eks igaühele ole oma nahk ja raha armsad, aga – mõned Alfred Kalmu iseloomujooned joonistuvad siin üsna hästi välja. Ehkki, tõele au andes, ei näinud Alfred Kalm ilmselt ette, et tema märkmed kunagi avaldatakse.

Öeldakse, et eks kõik ole kusagil kirjas. Nende ärimeeste saatuse muster kordub huvitaval kombel Alfred Kalmu enda elus. Detsembris 1958 lubati tema naisel ja tütrel N Liidust USAsse lahkuda. Pere sai kokku. "Pikaaegsest närvipingest kurnatud Alfred Kalm kaotas tasakaalu, kukkus ja sai surmavaid vigastusi oma korteris 1. jaanuaril 1959," kirjutatakse Alfred Kalmu memuaaride järelsõnas.

Tegelikult juhtus ilmselt nõnda, et juba eaka härra südamele pani põntsu tütre ülestunnistus, milles too ilmselt liiga avameelselt kirjeldas seda tagapõhja, miks ta N Liidust tulema lasti.

KGB dokumentides esineb Alfred Kalmu tütar Aino Sammul agent "Belokurovana".

Sagedase motiivina kulgevad läbi Alfred Kalmu memuaariraamatu Asjad, mis hr Kalmul on olnud au kunagi omada, ja Hea Elu, mis tal õnnestus sõjast hoolimata elada. Sellist laadi memuaaridest leiaks kindlasti oma mõttemaailmale sobivat huvitavat lugemist mõnigi kinnisvaramaakler või muu ärimees. Siit küsimus, millele ausat vastust saada pole ilmselt võimalik: kas Lennart Meri, kes on märksa teistsugusem inimtüüp kui Alfred Kalm, toetanuks suurärimehe nn mõtteterade trükkimist ka siis, kui viimase tütrepoeg Arne tema fondile raha ei hangiks? Üks vaade Alfred Kalmu mõttemaailma: "1.04.1957. Mul puudub üks peaasi, mis kodu armsaks teeb – see on töö, huvi. Olen kolm maja ostnud ja iga ost on mulle huvi pakkunud. On kahju, et ma nad maha müüsin. Eriti viimane, suur, oleks pidanud alles jääma, seal oli mul hea korter suurepärase väljavaatega. Nüüd olen üldse ilma milletagi, kuna ütlesin üles ka viimase üürikorteri ja kinkisin ära asjad. Tuleb jälle midagi osta, kas Pasadenas, Los Angeleses või isegi San Diegos. Tuleb jälle hakata äri tegema. Nähtavasti on see mulle saatuse poolt määratud. Ehk leian mõne maja, mis meeldib. Siis saaksin ehk jälle oma töö ja rahu tagasi." Ainult et miks ta siis N Liidus viibivat peret taga igatses, kui rahu andvat tagasi – "mõni maja, mis meeldib". Raamatus väidetakse, et Kalmu majandus-

likku toetust said tunda raskustega võitlevad ja Eestist põgenenud diplomaadid. USAs oli ta tegutsenud tõelise filantroobina, saates mitmete aastate jooksul Saksamaa põgenikelaagris asuvatele eesti lastele toidupakke ning aidates USAsse saabunud kaasmaalasi kohaneda.

Niisiis, ei saa jätta üle kordamata, perekond Merit ja perekond Kalmu sidus pääsemine N võimu küüsist. Mis hinnaga pääsemine, on omaette küsimus, ent ikkagi oli see pääsemine. Välismaale pagenud Alfred Kalmu tütar Aino Kalm (Sammul), kes jäi 1958. aastani kodumaale, sattus seejuures mängima ääretult sarnast rolli Georg Meriga. Tõsi, peamiselt mitte Moskvas, vaid siinsamas, Eestis. Ehkki, ka Aino Kalm (Sammul) oli viibinud sõja lõpus mõned aastad Moskvas sama salapärastel asjaoludel kui Georg Meri. Mõlemat, nii Georgi kui ka Ainot, hindasid "organid" üsna kõrgelt. Alfred Kalmu tütar Aino oli EV aegadel lõpetanud eragümnaasiumi ja võtnud prantsuse ning inglise keele tunde. Ta liikus diplomaatide ringkonnas ja nagu eelpool mainitud, abiellus Georg Meri kolleegiga välisministeeriumist, osakonnajuhataja Jüri Sammuliga. Sellest abielust sündiski poeg Arne, hilisem ärimees ja Lennart Meri fondi esindaja. Kui Aino ja Jüri küüditati 1941. a 14. juunil koos perekond Meri ja teiste tuntud eestlastega Kirovi oblastisse, oli Arne alles viieaastane.

1946. a, varsti pärast seda kui olid vabanenud Georg Meri ja tema perekond, pääses ka Aino Sammul koos emaga asumiselt tagasi kodumaale. Ema ja tütar asusid elama oma isa Alfred Kalmu sugulase Hilda Sinisoo juurde Nõmmele Õie tn 17. Sõbrad kutsusid nende elupaika "Õielaks". Aino abikaasa Jüri oli raske töö tõttu asumisel surnud.

Aino Kalmu (Sammuli) sõbranna Erika Aulik (1907–1988) joonistab oma memuaarteoses "Viru tänav ja teised" temast portree kui ääretult saatuslikust naisest.

Kõigepealt juhtum Erika Auliku dokumentidega. Erika oli andnud sõbranna Ainole oma rongisõidu kvartalipileti ja võtnud endale

uue. Sest Aino kusagil tööl ei käinud, ehkki ta tervise üle ei kurtnud, aga pileti saamiseks oli tarvis mingi asutuse tõendit. Aino kleepis sõbranna Erika nimele antud piletisse lihtsalt oma näopildi. Kuid äkki, ühel 1948. a sügishommikul seisab miilits Erika laua ees ja küsib, kuidas sattusid teie töötõend ja rongipilet Aino Sammuli kätte. Pealegi on Erika kvartalipiletil Aino Sammuli foto. Sama foto, mis on Aino Sammuli passis. Kvartalipiletiga oli asi selge, Erika ise hankis selle sõbrannale. Töötõendi kadumine jäi aga täielikuks mõistatuseks, ja veel suuremaks mõistatuseks mõlema dokumendi sattumine miilitsa kätte. Miilitsaohvitser Lebedev, aus ja sugugi mitte pahatahtlik, oli pärast näpuviibutamist andnud pileti ja töötõendi Erika Aulikule tagasi. Suure tõenäosusega päästis ta sellega Erika millestki hullemast, sest ei saa unustada, milline aeg tol ajal õues valitses.

Selle vahejuhtumi lõpplahendusest kirjutab Erika Aulik järgmist: "Rongipileti loost oli möödunud paar nädalat, kui Männisalu (militsionäär Lebedevi tuttav, kirjastuse kütja, kus Aulik töötas – V.L.) mulle ütles, et Aino Sammulil peab olema mingi tugevam side kas Riikliku Julgeoleku või siseministeeriumiga. Tal pidi olema keegi, kes teadis dokumentide kadumisest ja nende tagastamisest Lebedevi poolt, sest ei Lebedev ega kumbki Männisalu polnud sellest kellelegi rääkinud. Lebedev olevat Tallinna Miilitsavalitsuse inspektori kohalt päevapealt vallandatud, sellepärast, et ta olevat mulle dokumendid tagastanud.

Lebedev oli Männisalule rääkinud, et päev peale dokumentide tagastamist oli ta kutsutud siseministri juurde. Minister küsinud, kus on Aino Sammuli pass ja teised dokumendid. Kuulnud, et Lebedev need eelmisel päeval omanikule tagasi andnud, oli minister ägestunud ja käratanud: "Annan sulle kuradile, kakskümmend viis aastat! Sa soosid meie maale vaenulikke elemente!"

Heasüdamliku Lebedevi jaoks lõppes lugu siiski vaid degradeerimisega Kalinini rajooni passilaua ülemaks.

Arne Kalmu ema Aino Kalmu (Sammulit) mäletatakse jah –

vähemalt väliselt ilusa naisena. Pikk ja nõtke pihaga sale kogu. Kaks suurt tumesinist silma ja valged tihedad juuksed. Noor ja elegantne proua veetis enne abiellumist hommikuid kohvikus, kas Kultases või Corsos koos välisminister Karl Selteri õe Erika Selter-Linkvistiga või mõne välisministeeriumi ametniku abikaasaga. Loomulikult lävis ta ka Georg Meri abikaasa Alice`iga.

Üks kunagistest küüditatutest mäletab, et Aino näol püsis pidevalt mingi maskitaoline monalisalik naeratus. Ta ei osanudki tõsist nägu teha. Naeratus ei lahkunud tema näolt ka siis, kui asumisel maeti tema abikaasat Jüri Sammulit, kes metsatööl kevadel 1942 oma tervise tappis, kokkuvarisenult koikule tassiti ja kopsuverejooksu tõttu teise ilma läks. "Oh Jüri, miks jätsid sa mind maha!" vajus Aino elegantse, väljapeetult teatraalse hõikega kääpa kõrvale. Venelased-matjad vaatasid hämmastunult pealt. Sellist naist ei olnud nad enne näinud. Matustele tulnud eestlased ei imestanud. Nemad olid Ainoga juba harjunud.

Aino Kalm-Sammuli tuntus EV-aegse seltskonna hulgas oli põhjuseks, miks pärast asumiselt naasmist 1946. a kujunes tema ja ta ema Marie majast Nõmmel Õie t omapärane salong, kus käisid teeõhtuid veetmas paljud kunagised tegelased.

See Õie tn eramu kuulus kunagi suurärimees Jaak Puhki järeltulijatele. Aino Kalmu hukkunud abikaasa Jüri Sammuli hea tuttav oli perekond Sinisoo. Hilda Sinisoo sai Puhkide perekonnale lähedaseks oma abikaasa Alfred Sinisoo kaudu, kelle noorim õde Anchen abiellus Jaak Puhki poja Joakimiga. Nüüd oli villa jäänud peremehetuks, sest vennad Puhkid pärast 1940. a suvist riigikukutamist loomulikult arreteeriti.

Üks Õie tn villa ehk "Õiela" külastajatest Erika Aulik joonistab oma memuaarteoses "Viru tänav ja teised" nendest villa kohtumisõhtu-

test pildi, mis mõneti meenutab Bulgakovi "Valge kaardiväe" õhustikku. Ühe kaduva maailma viimased esindajad koos käimas – kunagise hea aja hubasuse jäänuste paistel. Neid kooskäijaid jääb

kogu aeg järjest vähemaks, ja valge kahhelahi, mis mõnusat sooja annab, on määratud lagunema. Kummalisel kombel kukkusid pea kõik nende salongiõhtute osalejad järgemööda julgeoleku lõksu. Välja arvatud nn saatuslik naine Aino Kalm ise. "1946.–1949. aastal kogunesid Õie tn 17 majja pühapäeva õhtupoolikutel inimesed, kes olid käinud Kalmudel külas nende hiilgeajal," kirjutab Erika Aulik oma mälestustes. "Oli ka neid, kes polnud seal varem külalisena olnud, näiteks minu mees, skulptor Juhan Raudsepp jpt. Kui palju neist aga järele jäi? Hilda Sinisoo süüdistas selles Ainot, kui keegi seal majas käinutest jälle arreteeriti. Kas see vastas tõele? Kord nimetas Hilda Sinisoo Ainot isegi nurjatuks, kes endale sellega heaolu teenib, et uurib kõikide nende inimeste elu, kes Õielas külas käivad, ja kannab sellest vastavatele organitele ette."

Erika Auliku mälestused jõudsid tänu tema sugulastele trükki postuumselt, 17 aastat pärast tema surma. Igal juhul jääb üle tõdeda, et oma sõbranna olemuse tabas ta väga täpselt ära. Julgeoleku dokumentides nimetatakse Aino Kalmu (Sammulit) agendiks "Belokurova", kelle üheks ülesandeks oli ühtlasi nuhkimine Georg Meri järele, et too julgeolekuagent kogemata 1950ndate keskel mingit väära sammu ei astuks.

Kui teada Lennart Meri läbi aastate sooje suhteid Aino Kalmuga, siis tuleb tõdeda, et tegemist on tõesti – ääretult omapäraste inimeste ja omapäraste suhetega. Aino tuttav või isegi sõbranna Alice Meri, Lennarti ema ja Georgi abikaasa, elas väga raskelt üle Georgi koostööd julgeolekuametiga. Üks Alice'iga läbi käinud väljasaadetu on meenutanud Alice'i kurbust ka Lennarti – ütleme diplomaatiliselt nagu diplomaatide perest kõnelemisel sobilik – astumise üle isa jälgedes. Ka Meride juures Vabaduse pst käisid aeg-ajalt koos paljud EV-aegsed tegelased. Alice oli siis aknad pärani lükanud ja valjuhäälselt akna all kõneledes igati mõista andnud, et majas leidub pealtkuulamisseadmeid.

Niisiis – paljude jaoks viimased hubased teeõhtud enne pikka teekonda.

Nukras nimestikus, kes "Belokurova" ehk Kalmu (Sammuli) tuttavatest arreteeriti, leiduvad: Eesti Põlevkivitööstuse rajaja Märt Raud koos abikaasa Hildaga, insener Viktor Pihlak, Aino abikaasa Jüri Sammuli ja Georg Meri kolleeg välisministeeriumist Otto Grant, Eesti Panga direktori lesk Helmi Kukk, kunagise EV saadiku Riias ja Moskvas abikaasa Anna Seljamaa, YMCA juhataja Tõnissoni abikaasa Hella ja mitmed teised.

Seega ühendab perekond Merit ja perekond Kalmu tõesti – väga palju. Üks tegi oma tööd Lubjankal, teine Nõmmel.

Kui Lennart Meri käis 1979. a VEKSA kaudu oma kuulsusrikkal välissõidul USAs ja Kanadas, ei unustanud ta külastamast ka Aino Kalmu. "Seevastu on eesti emigratsiooni osa USA ja Kanada poliitilises elus väike. Peale Arne Kalmu (külastasin Los Angeles'is tema ema, Tallinnast 12 aasta eest ümber asunud ema tuttavat) ei kujunda nad otseselt USA või osariikide poliitilist ega ajakirjanduslikku kliimat." Nõnda märkis Lennart oma reisikirjas KGBle inimeste kohta, kellega tema perekonna ajalugu üsna märgatavalt sarnanes. Aino Kalmul võimaldati USAsse kolimine siiski mitte 1967 nagu Lennarti reisikirja segasevõitu sõnastusest võiks järeldada, vaid 1958.

Kõikvõimalike klubide või salongide kasutamine nuhkimiseks on ilmselt sama vana meetod kui luuraja elukutse. Kunagi 10 aastat tagasi võis meil videona laenutada filmi Kitty salongist, mis tugines tõestisündinule. Saksamaa julgeolekufüüreri Reinhard Heydrichi enese korraldusel rajati Berliini luksusrajooni restoran, mille seinad ja voodid täis pikitud salamikrofone. EV õiguskantsler Anton Palvadre oli üks neist küüditatutest, kel ei vedanud nagu perekond Kalmul ja perekond Meril. Ilmselt ei suuda need, kel läks üle ootuste hästi, tänases Eestis kunagi mõista ega ühele lainele jõuda nendega, kes oskasid N oludes kasulikult läbi lüüa.

Sellest Meride ja Kalmude ja paljude teiste küüdirongist suri Anton Palvadre vangilaagris 1941. Samas laagris, kuhu oli viidud Georg

Meri, kes 1942. a laagrist Moskvasse Lavrenti Beria käsutusse toodi. Palvadre ei jõudnud talle mõistetud surmaotsuse täideviimistki ära oodata. Kunagine õiguskantsler, või õigemini see, mis temast oli järele jäänud, suitsetas kirglikult. Ilmselt vahetas laagris ka oma vähese leiva tubaka vastu. Nõnda ta surigi – nälga ja kurnatusse.

Veel üks stseen on Lea Palvadrele tugevasti mällu jäänud. Jaanuaris 2003 astus Lea ühel raamatu esitlusel Merile ligi ja ütles: mina olen Palvadre, äkki mäletate mind. Lennart kostis seepeale turtsakalt: "Ei, ei mäleta!"

Nagu ei oleks seda ühist küüdirongi kunagi olnud.
Miks Lennart ei mäleta Anton Palvadre tütart?

1949. a sügisel, kui Lennart Meri mööda Tartu Ülikooli koridore lehvis, üritas Lea Palvadre sinna pääseda, et õppida sellist pealtnäha süütut ja poliitikakauget ala nagu aiandusagronoomia. Vastuvõtukomisjon puistas ta küsimusterahega üle. Teil oli vend Saksasõjaväes, käratati, lootes umbropsu märki tabada. Leal polnud venda. Kes vanemad? Kus okupatsiooni ajal olid? Isa surnud? Aga kus surnud? Lea oli pingereas neljas, aga sisse ei saanud. Viis kuud hiljem, 1950 ei teadnud ta järjekordselt, kas öelda kodumaale jumalaga või nägemiseni. Ta pääses siiski veelkord tagasi nagu teised, kel määratud ellu jääda – pärast Stalini surma.

***

Ilmselt ei suuda keegi ette kujutada, kui suurt ja üliinimlikku kange-
laslikkust võis Merilt nõuda murtud rukkilillemärgi üleandmine kõikidele represseeritutele, endistele küüditatutele ja vangilaagrite orjadele. Ilmselt luges ta paljude pilkudest välja kui mitte otsest etteheidet, siis siirast huvi oma väga teistsuguse saatuse vastu. Veel üks põhjus, miks ta armastas end nii väga ümbritseda noortega, kes teavad küll kõike laenudest, mobiiltelefonidest ja internetist, aga mitte midagi minevikust.

KOLMAS LEHEKÜLG

Father-made-man

Aasta, mil Lennart Meri astus Tartu Ülikooli, oli 1948.

Valmistuti niinimetatud Suure Juhi juubeliks – detsembris 1949 sai ta 70. Keskkomitee 1. sekretär Nikolai Karotamm kuulutas rahvale: "Suurt rõõmu tekitas üle maa ka see, et seltsimehed Molotov ja Ždanov, seltsimees Stalini lähemad kaasvõitlejad ja lähemad abilised andsid samuti nõusoleku kandideerida ENSV Ülemnõukogu valimistel."

Samal ajal kui nõukogudevastasus kääris nii Jugoslaavias kui ka Ungaris, asuti NLKP Keskkomitee ideoloogilise töö otsuste valgusel lõplikult puhastama lisaks metsadele ka Eesti haridust. "On tarvis lõpuni viia kodanlike natsionalistide riismete ideoloogiline purustamine ning innustada nende paljastamisele laialdasi töötajate masse." Nõnda kuulutas üks ajakirja Eesti Bolševik tolleaegne juhtkiri.

Võidelda, paljastada ja purustada oli tarvis niikaua kuni õhk saab puhtaks "kodanlik-natsionalistlikust marasmist". (Marasmi all mõeldi N-aegse võõrsõnade leksikoni järgi moraalset närtsimust, mandumist, jõuetust.)

Nõukogude vangilaagris istunud luuletaja Jaan Isotamme käsitluse järgi oli 40ndateks N Liidus üles kasvatatud uus venelaste põlvkond. Need ei olnud enam venelased, vaid sovetivenelased, kelle abiga uusi orjastatud maid, sealhulgas Eestit, tasalülitati. Sovetivenelaste abiga kasvatati üles uute eestlaste, sovetieestlaste põlvkonnad, kellest esimene sai küpseks 1968. aasta paiku.

"Piltlikult öeldes olid sovetieestlased oma hiljutiste vägistajatega kokku elama hakanud ja kuna kommuniste, eriti Eesti päritoluga kommuniste hakati pidama "omadeks", oli vaja uusi patuoinaid oma hädade ja alanduste väljaelamiseks," kirjutab Isotamm. See ongi russofoobia tekkimise üks põhjusi.

Lennart Meri sai omale neil "marasmist" vabanemise aegadel elamise Tiigi intrisse intrivanema, arstiks õppiva Arnold Mulleriga (hüüdnimega Mull) ühte tuppa. Üliõpilased kartsid poliitilist valvekoera Helene Kurge, kes üliõpilasi aeg-ajalt välja kutsus ja paljastatud "elemente" piltlikult öeldes kooli ukse taha tõstis. Lennarti jättis ta kahe silma vahele.

Ülikooli kaadriteülem Helene Kurg – see naisterahvas säilib kindlasti surmani kõikide tol ajal Tartu Riiklikus Ülikoolis õppinud tudengite mälus. Lennart Meri nimetab teda oma mälestustes KGB ohvitseriks. Ta oli ülikooli kuri ingel. Üksi last kasvatav keskealine tuust, kes sõna kõige otsesemas tähenduses keelas, käskis, poos ja lasi. Mõni tol ajal õppinu ütleb, et ta oli lihtsalt loomupäraselt paha inimene. Kummalisel kombel mäletavad paljud tol ajal õppinud hea sõnaga rektor Feodor Klementit. Venemaa eestlast, kes "minevikupattude" pärast väljapraagitud tudengeid kooli tagasi aitas.

Kuidas Lennart Meri sattus intrivanemaga ühte tuppa ja kuidas temal, kodanliku diplomaadi pojal õnnestus ülikooli sisse saada, ja veelgi enam, kool kiitusega lõpetada – selle kohta ringles eelpool kirjeldatud legend Arnold Meri kaitsvast käest. Mis sellest, et käe omanikuga tegi julgeolek juba arveid klaariks, süüdistades teda kontrrevolutsioonilises tegevuses. Arnold Meri käsi oli koguni nii kaitsev, et Lennart Meri toas mängis vahel päevade viisi BBC. Et tudeng saaks inglise keelt õppida. Mitte salaja, mis te nüüd. Läbi õhukeste seinte kostis ingliskeelne jutt kaugele. Sama raadiojaam oli mõni aasta tagasi õhutanud Valge Laeva tuleku lootusi – kui peaminister Winston Churchill Fultoni kõnes Praha, Berliini, Budapesti, Varssavi, Belgradi, Bukaresti, Sofia elanikele kaasa tundis ja hoiatas Moskva järjest suureneva kontrolli eest.

Loomulikult ei võta siinkirjutaja omale õigust mõnelt tollaselt üliõpilaselt küsida, et kas te vahel natuke mõtlema jäite, miks löödi välja ühed ja milliste teenete eest mõni teine samasugune alles jäeti. Väga paljut tolle süsteemi kohta kuuldud alatusest ju ikka veel ei usutud ja väga palju saadi teada alles aastakümneid hiljem, tagantjärele. Väga paljut ei saa ka mina tollases ajas mitte elanuna taibata. Üsna tõenäoliselt jagasid siiski paljud, kust kandist mõne privileegidega isiku puhul tuul puhub. Kuid need ajad üle elanud inimesi iseloomustab tänaseni, aastani 2005 üks omadus – sada korda mõelda, enne kui midagi ütled. Ja parem mitte hakata torkima, ja kõik muud sellised elutarkused, mis praegu tunduvad naljakad, veidrad ning arusaamatud, just nagu mingilt teiselt planeedilt.

Kaks Lennart Meri põhilist sõpra noil natsionalismi väljajuurimise aastail olid Eno Raud ja Andrei Volkonski. Tõenäoliselt võib kahte mõneski mõttes sarnast inimest, manalameest Rauda ja endiselt Prantsusmaal resideerivat Volkonskit pidada Lennarti ainsateks tõelisteks sõpradeks selles mõttes, et nende suhe oli noorusele omaselt vaba konjunkturismist. Kui Lennart pesitses kaadrite jumalanna ja väidetava julgeolekuohvitseri Kure heakskiitmisel Tiigi intrivanema toas, siis Eno Raud elas seal kõrval – tavalises läbikäidavas toas. Ehkki Eno isa Mart Raua teened hävituspataljonis, rindekirjasaatjana, üleliidulise raadio kaastöölisena jne jne, võinuksid ka Enole tagada mingisugusegi privilegeerituse.

Keegi nendega ühel ajal õppinutest on meenutanud, et Lennart ei kinkinud kunagi oma tähelepanu mittemidagiütlevatele tüüpidele. Siit ka põhjus, miks ta sobitus just Raua ja Volkonskiga. (Andrei ise ei õppinud küll ülikoolis.)

Vanemate ja Nõmme kooli tausta tõttu hüüti Lennartit Tartus Džonniks. Nagu hüüti sugulaste ringis Žoržiks või Džoodžiks tema isa. Inimesest, kes Lennartiga juttu tegi, aga kes teda ei huvitanud, sai ta vabaks, ehitades paari terava repliigiga seina vahele. Pöördus siis järsult ja oligi läinud. Lennarti huvid olid väga laialdased. Vähe leidus neid, keda ta arvas enda tasemele küündivat. Mõnes

mõttes õigustatult, sest nagu ülikoolivend kirjanik Oskar Kruus on meenutanud, andis ta ühe aastaga ära kõik punased ained. Sellest episoodist ei maksa mingit tagamõtet otsida. Lennart hiilgas vaieldamatult mitte ainult elegantse välimuse, vaid ka lahtise peaga. Tudengid, kes ei paistnud silma kas vaimselt või ei olnud jumal kinkinud välimust – nemad pälvisid Lennarti tähelepanu samavõrra kui tänavakivid või põrandalapid. Ta teretas tõesti väheseid. Mäletatavasti mõisteti president Lennart Merit hukka, kui ta 2001. a sügisel, mil salaviina tõttu hukkusid Pärnumaal inimesed, end selle õnnetuse suhtes mõneti üleolevalt väljendas. Aga ta oligi selline, juba ülikooliajal, kelle jaoks lihtrahvas olnud sisuliselt – hunnik prahti. Võib ette kujutada, kuidas elu Siberis, eemal harjumuspärasest keskkonnast seda viha ainult süvendas. Vähemalt ütles ta sügisel 2001 otse välja, mida tegelikult mõtles. Ega hunt ei ole süüdi, et sündinud hundina.

Pooled tüdrukud olid Lennartisse armunud ja pooled pidasid teda vastikuks, ülbeks selliks. Tüdrukute puhul oli Lennart nõus leppima ka ainult välimusega. Kuigi ta kurameeris mitmetega, jäi ta pilk lõpuks pidama Skandinaavia tüüpi iludusel, arstiks õppival Reginal, kes mängis ontlikult tennist ja klaverit, olles justkui välja hüpanud mõnest 30ndate pildižurnaalist. Ja ei olnud mitte ainult sisutühjalt Skandinaavia tüüpi, vaid huvitus ka siiralt Skandinaavia kultuurist.

Filoloogiatudengit Eno Rauda ei saanud neil aegadel nimetada kaugeltki mingiks Lennarti-tüüpi elegantseks noormeheks. Naisterahva pilgule võis ta tunduda suisa inetu – aga samas huvitav. Vahel oma ütlemistes ja käitumiselt väga jõhker. Ja vahel väga pehme. Kes võinuks tol ajal arvata, et huligaani ja elumehe kuulsusega Eno jõuab kunagi niikaugele, et poolõde Anu Raud inspireerib teda kirjutama sellist raamatut nagu “Sipsik”. (“Mardi tehtud nukk Sipsik hakkas elama sellepärast, et ta oli tehtud suure armastusega.”) Eno mängis viiulit. Teda mäletatakse ka kui naljahammast. Hingestatud naljahammast. Isalt Mart Raualt oli ta pärinud paljud anded. Emalt, Lea Nurkselt aga teatava nurki siluva pehmuse. Lennart on öelnud, et Eno oli see, kes õpetas teda kirju-

tama. Seesama Eno kirjutas oma esimesed suurepärased lasteraamatud ajal, kui tal omal ei olnud veel lapsi. Ja tuttavate või sõprade laste juures nägi ta välja nagu kohmetu koer. Naeratas totakalt ega osanud lastega midagi peale hakata.

Kui Enot 1996. a maeti, oli Lennart president. Tuli, surus Eno naise Aino Perviku kätt. Kõik ootasid, et president ütleb ühegi sõna. Aga ei. Kõik vaikisid. Ta seisis seal natuke aega päris üksi, enne kui oma käsundusohvitseride saatel minema astus. Üks seekord tõeliselt, mitte viisakusest nukker kuju. Mõnes mõttes olid nad Enoga sarnased, on üks eakaaslane meenutanud. Mõnes mõttes mitte. Lennart oli alati hiilgav õppija. Sai kõrgendatud stippi. Eno rohkem vedas end läbi. Džonn, erinevalt Enost, tahtis alati hiilata. Džonni auks tuleb ütelda, et Eno käekäigu vastu tundis ta alati, ka presidendina huvi.

Nõnda ei sobitu võibolla nende loomusega kuulus kahvliduell: kohad pidanuks olema vahetatud – Lennart duellipidaja ning Eno Raud sekundant. Läks aga vastupidi. Kõmu, et Eno Raud ja Ain Kaalep hakkavad pidama kahvliduelli, levis ülikooli peal kulutulena – nagu kuulujutud ikka. Ainet duellipidamiseks oli andnud üks prantsuse filoloogist tütarlaps, kelle au kas Eno või Ain midagi valesti üteldes riivanud olid.

Duellipaigaks oli valitud maja ülikooli kõrval, mida praegu tuntakse kohvikuna. Eno kohale sõidutamiseks võttis Lennart Tartu ühelt viimaselt voorimehelt troska. (Tavaliselt logistas voorimees kliente ühte kindlat marsruuti pidi, kesklinnast Vallikraavi t kaudu rongijaama ja tagasi.) Hobusega veereti uhkelt peahoone ette ja vaadati kella, et ikka täpseks ajaks ette sõita. Hobune tõstis uhkelt saba ja poetas pabulad peahoone ette, ennustades Enole kindlat võitu. Kumb duelli võitis, seda enam ei mäletata. Tõenäoliselt jäädi lihtsalt viiki. Poisid karglesid kriidiga põrandale joonistatud ringi sees, ülakehad paljad, ja püüdsid vehklejate stiilis teineteist kahvliga susata. Muidugi leidus üliõpilaste hulgas rektoraadi ees keelekandjaid. Ülikoolilehes ilmus karm artikkel ning Ain Kaalep lunastas oma patu, joonistades juurde karikatuuri kahvliduellist,

ning teenis selle eest veel 25 rubla. Ilmselt ei saanud paljud, kes julgesid end vaba maa tudengi kombel ülal pidada, veel aru, millise tulega nad mängivad. Neil, kes ei olnud father-made-man nagu Lennart, tuli teiste raskete kuude kõrval üle elada kaks märtsi: 1949 ja 1950.

EKP Keskkomitee kurikuulsa märtsipleenumi järellainetus viis 1950. a ülikoolist näiteks Saksa Luftwaffe abiteenistuse poisid. Mõnedki pagesid kas enda või veelgi enam vanemate mineviku pärast kaugõppesse või teise ülikooli, kas või Leningradi, lootes nõnda kahe silma vahele jääda. Põhjust pagemiseks oli rohkem kui esimestel sõjajärgsetel aastatel. Tollane "juhtkolumnist" ja "arvamusliider" Endel Jaanimägi lajatas ühes juhtkirjas: "Mõned professorid jt õppejõud polnud veel oma tööd ümber korraldanud vastavalt partei otsustele ideoloogilistes küsimustes, ei olnud lahti öelnud oma endistest vigadest, vaid jätkasid oma loengutes vaenulike, kodanlik-natsionalistlike seisukohtade ning subjektivistlike, formalistlike ja teiste antimarksistlike seisukohtade esitamist."

1950. a komsomolikoosolekutel hekseldati läbi kogu ülikooli tudengkond ja õppejõud takkapihta. Hilisemale akadeemikule Hans Trassile heideti näiteks ette, et kõrtsist välja tulles oli ta laulnud USA hümni. Legend räägib, et Trass oli seepeale koosoleku juhatajatelt küsinud: kas teate üldse, mismoodi USA hümn kõlab? Tekkis piinlik vaikus, sest keegi ei riskinud oma tulevikule mõeldes seda ka ette ümisema hakata.

Keda vähegi andis värvata, selle julgeolek ka ära värbas. Koputamaks isegi mitte niivõrd kaastudengite kui õppejõudude peale. Mis sellest, et süsteem oli muutunud isegi värskelt annekteeritud väikeriigi jaoks juba mõttetult ülepaisutatuks. Kasu, mis koputajate koputamisest saadi, võis pidada tühiseks võrreldes vaevaga, mis tuli kulutada nende värbamisele ja "teenindamisele". Ühe tollase filoloogiatudengi Viivi Maanso järjekord jõudis kätte millalgi 1950. Tol ajal löödi ülikoolist üldse välja väga paljud, teiste hulgas Ain Kaalep ja Harald Rajamets. Maanso näitel on tegemist tollase korra stiili ja nõnda-öelda mängu ilu iseloomus-

tava juhtumiga, mis näitab, kui vähe oli ikkagi vaja, et ülikoolist eksmatt saada. Või teisiti öeldes – kui tugev pidi ikkagi olema seljatagune, et "natsionalisti" võsuna selles ülikoolis õppida.

Sissejuhatuseks teatas üks hallis ülikonnas mees ülikooli kaadrite osakonnas Maansole, et tuleb minna Tartu nn halli majja ehk kohaliku julgeoleku peakorterisse. Tuleb liikuda täpselt just neid ja neid tänavaid mööda ja marsruudist ei tohi kõrvale kalduda. Nii et hallis majas istub hall mees hallis toas täis halle pabereid ja vaatab halli pilguga otsa ning määrab halli tuleviku. Umbes seda Maanso ootas. Tegelikult juhatati Maanso Hallis Majas nahaga seest ülelöödud ja muidu hästi sisustatud kabinetti. Kõigepealt võeti Maansolt allkiri, et ta toimunud jutuajamisest mitte kunagi mitte kellelegi ei räägi. Ohvitser oli venekeelne, sugugi mitte jõhker ning pakkus lahkelt tõlki. Aga Maanso keeldus, sest sai vene keelest aru küll ja nõnda andis mõtlemiseks rohkem aega võita. Küsiti, kes on ta sõbrad, mille peale Maanso kirjutas üles terve rühma nimekirja.

Siis jõudis ohvitser tuumani: mida te teate põrandaalusest organisatsioonist ETR (*Eštšo Tšorneje Ruka* ehk Veel Mustem Käsi). Maanso oli küsimuse totrusest pahv. *Podpolnaja organizatsija*'ks pidas ohvitser millegipärast ühte Kaalepi, Meri, Raua jt helgemate peade hulgas levinud laulukest, milles üks rida: "Must käsi, must käsi sammub..."

Muidugi polnud ohvitser mingi ullike. Lihtsalt – ka julgeolekul rippus plaan kaelas, viisaastaku või mingi muu: toota paljastatud põrandaaluseid organisatsioone. Edasi võttis ohvitser teemaks eelpool kirjeldatud kahvliduelli, et mis te sellest arvate. Maanso julges arvata, et tegemist on üliõpilastele ikka omase boheemitsemisega. Ohvitser vihastas: kui studendid tuleksid mõttele panna veepanged tagurpidi pähe ja joosta ümber peahoone, kas see oleks ka boheemitsemine? Seejärel pakkus ohvitser viisakalt: anname teile siiski veel ühe võimaluse. Pakume teile vaatamata kõigele siiski ülikooli lõpetamist. Kui te ainult ise, noh, natuke vahetevahel meile räägite, mis teie kursusel toimub. Muidugi teadsid hallid

mehed hallist majast, et Viivi Maanso isa sai alguses 1944. a 5 pluss 5, seejärel 25 pluss 10 pluss 5. Ta arreteeriti 1944, kuid nn Suure Juhi koolemine võimaldas tal naasta 1956. Teise karistusaja alguses kaela väänatud 5 pluss 5le sai ta lisaks põhjusel, et teda peeti välismaa spiooniks. Omaksed olid pahaaimamatult saatnud kodunt asumisele paki, milles kompass, ja mis veel kõige hullem, ajalehed *nemetskimi bukvami*. Maanso andis ilusale julgeolekuohvitserile korvi. Eksmatt augustis ei lasknud end kaua oodata. Poole aasta pärast, veebruaris, läks Maansol korda minna üle kaugõppesse ja ülikool ikkagi lõpetada. Ta ise peab seda puhtalt tollase rektori Feodor Klementi vastutulelikkuseks.

Father-made-man Lennart lõpetas ülikooli kiitusega 1953. a igasuguste ebamugavate ekstsessideta. Raske ütelda, võibolla leidub tõesti mõni tol ajal ülikoolis käinud ja tollaseid olusid tundnud inimene, kes usub Lennart Meri põhjendust, miks temal kui EV tuntud diplomaadi pojal lasti ülikool lõpetada.

"Et mind lõpetada lasti, oli ilmselt eksitus," väidab Meri oma mälestustes. "Lõpuks, kui ma pidin ilmuma niinimetatud kaadrikomisjoni ette, anti mulle seda ka mõista. Komisjoni juhataja, proua Helene Kurg, KGB ohvitser oli kardetud ja vihatud. Kui ta minu andmeid uuris, hüppas ta püsti ja teatas: "Siin oleme me jämeda vea teinud. Te võite rõõmus olla, et saite ülikooli lõpetada. Kuid ajalooõpetajana ei hakka te iialgi töötama, sest see on ideoloogiline õppeaine." Selle kohtuotsuse võtsin ma vastu segaste tunnetega, ma ei teadnud, kas peaksin rõõmustama või kurvastama. Igatahes olid nad liiga hilja selle jälile jõudnud, et ma ei olnud nende silmis pärit õigest klassist."

Liiga hilja jälile jõudnud?

Lennart Meri püüab meid veenda, et julgeolekuministeeriumis (MGBs) ei teatud, et ta on EV tuntud diplomaadi Georg Meri poeg. Isa poeg, kes seoses eriliste teenetega N julgeoleku ees päästeti mahalaskmisest ja lubati koos perega 1945. a kodumaale naasta.

Oletagem, et nad olid pimedad ja kurdid. Ehkki oleks piisanud kui nad viitsinuks tutvuda üliõpilase Meri isikliku toimikuga, kus kõik andmed kenasti kirjas. Paratamatult tekib küsimus, miks ei avastatud tema "valesse klassi" kuulumine ka näiteks 1948. a, kui Meri taotles ülikooli juhtkonnalt enda üleviimist Leningradi ülikooli – ikka jätkuvalt ajaloo erialale. Täpsemalt öeldes soovis ta 1951. a üleviimisega õppima minna rahvusvaheliste suhete ajalugu. Ei saa eitada, et Leningradi Ülikooli diplom oli tol ajal prestiižsem kui Tartu Ülikooli oma. Rääkimata, et seal valitses üleüldse vabam õhustik – kui võrrelda kraanide kinnikeeramise ajaga meil, alates 1949ndast. Seda üleminekut ei toimunud. Ilmselt segasid siin tõesti vahele "organid", kel olid Lennart Meriga oma plaanid.

Lennarti sõber Eno Raud lõpetas ülikooli veel aasta varem ehk 1952 samuti pausideta, ja läks tööle raamatukokku. Ta oli ülikooli astunud 1947 ehk aasta varem kui Lennart. Eno kuulus vastuvaidlematult "õigesse" klassi. Meenutagem taas Mart Rauda.

Ja ometi, kõikidele kahvliduellidele ja muudele kirgastele mälestustele vaatamata, jäi Eno tal nendegi väheste sõprade hulgas ikkagi number kaheks. Number üks oli ja on tänase päevani Andrei Mihhailovitš Volkonski (s 1933), keda nooruspõlves loomulikult hüüti Vürstiks. Andrei oli Lennarti jaoks number üks vaatamata sellele, et ta ei käinud Tartus ülikoolis ja vaatamata ka sellele, et on suurema osa oma elust elanud välismaal.

Kui küsida, kes seda sõprust rohkem elus hoiab, kas Andrei või Lennart, siis nii naljakas kui see ka ei tundu, ütlevad neid mõlemat tundvad inimesed, et – Lennart. Andrei võtab nende omavahelistel kohtumisel mõneti isalik-rahustava hoiaku. Lennart näib siis hoopis teistsugune. Muutub justkui pedagoogist õpilaseks ja mõneti nooreneb, unustades oma kergelt dementsusesse kalduva kõnestiili. Teineteisega on sõbrad harjunud rääkima prantsuse keeles. Kahtlemata võib Andreid nimetada inimeseks, kes Lennartit kõige kauem tundnud. Kes teda kogu aeg toetanud ja ka edasi toetab. Kui 1996. a kerkis seoses presidendivalimistega järjekordselt

avalikkuse ees päevakorda Lennarti süümevanne, porises Andrei midagi umbes sellist: ta on prillidega ja teist targem, sellepärast teda ei sallita! Ometi peaksite hoopis tänulikud olema, ta on Eesti heaks väga palju teinud.

(Meenub üks kunagi julgeolekus töötanud kirjaniku Uno Lahe kitsamas seltskonnas toodud võrdlus: Lennart on nagu Mooses, kes eesti rahva kõrbest välja juhtinud.) Klaveri peal hoiab andekas pianist Volkonski Lennarti pühendusega pilti. Ainuüksi põhjusel, et saaks näha oma sõpra, põikas Lennart riigivisiidil Prantsusmaale läbi ka Marseilles`st, millest umbes 25 km kaugusel ühes väikelinnas Andrei elab. Kunagi saatis neid mõlemaid tõeliste dändide kuulsus. Andrei trumpas isegi Lennarti üle. Teda mäletatakse 50ndate lõpus istumas Tallinna kohvikuis oranžis pintsakus, alt kitsad püksid jalas, jalg elegantselt üle põlve, triibulised sokid kaugele säramas.

Kuidas Volkonski ja Meri sõprus alguse sai, teavad peale nende kahe väga vähesed. Lennart Meri on ühes kõnes 2. juunil 2001 Palamusel väitnud, et on Andreid tundnud aastast 1949, kui president ise oli veel üliõpilane. Volkonskite perekond järgis Suure Kodumaa propagandat tulla koju. Andrei oli sündinud Šveitsis ja elanud enne Prantsusmaal. Andekas muusikuhakatis asus elama Ivanovosse Moskva lähedal, kus mängis öösiti restoranides, et päeval õppida konservatooriumis.

Kahte meest ühendavad ilmselt nende aastate pikantsed vahejuhtumid preilidega ja muud vasikaea vallatused. Millest asjaosalised kavalal ilmel siin ja seal tuttavatele vihjeid poetanud, kuid millest üldjoontes siiski vaikida eelistanud. Lennart on oma sõbrast 3–4 aastat vanem ja teda seovad mälestused juba varasema, sõjaaegse Moskvaga. Pealinnaga, mida Andrei nägi hoopis teistsugusena ja mis oli just toibunud hirmukangestusest, et kohe-kohe tulevad sakslased. Need on hoopis teistsugused mälestused, millest, nagu öeldakse, ajalugu vaikib ja millest lennukaid motiive kõnedesse leida on paganama raske. Lennarti isa Georg viibis sõja ajal mäletatavasti Moskvas. Või nagu avalikkusele serveeriti, hoopis Kirovi

oblastis eriasumisel.

Georg Meri ja tema pere, kaasa arvatud Lennarti Moskvasse sattumise lugu algab õieti juunis 1941, kui julgeolekuametnikud nad arreteerisid.

Lavrenti Beria isiklikul korraldusel toodi eksdiplomaat Georg Meri Moskvasse veebruaris 1942 ja paigutati siseasjade rahvakomissariaadi (NKVD) sisevanglasse. Ka Georg Meri pere toimetati Moskvasse, sest nõnda käskis NKVD 2. osakond – 25. augustil 1942. Georgi naine Alice ning kaks poega, Hindrek ja Lennart toodi kohale eriasumiselt Kirovi oblastist.

Ühe Georg Merit puudutava toimiku vahelt võib leida Georgi abikaasa ehk Lennarti ema kaardi abikaasale: "Isegi omal ajal Pariisis ei elanud me nii luksuslikes hotellides nagu praegu Moskvas..." Meri perekonna vabanemiseni või vabastamiseni jäi siis veidi üle kolme ja poole aasta.

Georg Merit peeti samal ajal, kui pere hotellis kümbles, küll Moskvas NKVD vanglas. Nagu nähtub toimikust, kasutas Georg Meri siiski soodustusi, millest kaasvangid võisid ainult und näha: julgeolekuametnike taotlusel võimaldati talle kokkusaamisi perega ning lisatoitu. Niipalju siis vastuseks küsimusele, kuidas võis Lennart Meri enne sõja lõppu Moskvasse sattuda. Ja miks oli see linn enne tema kohtumist Andrei Volkonskiga Lennartile juba üsna valusalt tuttav.

Meri parima sõbra Andrei Volkonski tulevane naine Helvi Jürisson õppis 40ndate lõpus ja 50ndate alguses Tartu Ülikoolis arstiks nagu Lennarti tulevane Regina Ojaveregi. Nad kõik liikusid ühes ja samas seltskonnas, ehkki Regina õppis Helvi Jürissonist mõned kursu-sed tagapool. Lennart Meri, Andrei Volkonski, Eno Raud, Regina Ojavere, Helvi Jürisson, Vidrik Kivilo, Ain Kaalep, Eino Tamberg – kui sellest ringkonnast tuntumaid nimetada. Andrei pani Helvile pilgu peale helilooja Eino Tambergi pulmas, kuhu

oli ta toonud sõber, hilisem muusika- ja teatrikriitik Vidrik Kivilo. Legend räägib, et nad olla tutvunud metsikuks kiskunud peo laua all.

Ka Eino Tamberg kuulub Georg ja Lennart Meri austajate ja kaitsjate hulka – lõpuni.

Kui vaadelda intellektuaalide nimesid, kes Lennartit ka presidendivalimistel toetanud või teda KGB süüdistuste vastu kaitsnud, võib eraldada kolme sorti seltskonda. Kõigepealt n-ö tõsiusklikud. Need, kes kaitsesid või kaitsevad Lennartit, sest ta oli üks nende hulgast. Kaastudeng või sõber ülikoolipäevilt. Kuigi – nagu märgivad teda tundvad inimesed, oli Lennartiga tema iseloomu tõttu väga keeruline sõbrustada. Jutt käib muidugi Andrei Volkonskist, Ain Kaalepist ja kadunud Eno Rauast, samuti Lennartit palavalt ka ajakirjanduses kaitsnud Eino Tambergist jt. Mõneti tuleb siin ehk mängu mõtlemis-
viis, mis meile kõigile lapseeast pärandunud: kui ikka minu kamba poisile kallale tullakse, tuleb teda kaitsta, sest ta on minu kamba poiss. Süvenemata, mis eest kallale tullakse. Lihtsalt – ta on "oma".

Niinimetatud teise ešeloni moodustavad "pettunud". Kes küll võõraste ees Lennartit toetavad ja väidavad, et igal juhul tähendas tema valimine presidendiks Eestile rohkem plusse kui miinuseid. Samas, vaatamata veel hiljutistele suurepärastele suhetele peitub nendes inimestes siiski teatav reservatsioon või isegi varjatud kibestumine tema suhtes (näiteks Peeter).

Ja kolmanda seltskonna moodustavad valdavalt kunagised Kirjanike Liidu-aegsed tuttavad või konjakiklaasi-kaaslased. Üldnimetus võiks neil olla nn omad poisid, kel meeldib oma konte presidendi aupaistes soojendada. Kelle ego on meeldivalt kõditatud võimalusest Lennartit omamehelikult teretada või ajalehes ühele pildile sattuda või kasutada mõnes kirjatöös väljendit "kui me Lennartiga". Tema olemuse tegelik tundmaõppimine pole seda seltskonda muidugi iialgi huvitanud.

Kõiki kolme peamist rühma, "tõsiusklikke", "pettunuid" ja "omi poisse" iseloomustab Meri KGB-seotuse süüdistuste kohta arvamus, et mis tast ikka torkida. Juba kulunud plaat. Kui ta oligi mingil kombel seotud, siis lihtsalt – ajad olid sellised. Nõnda erineb kodueestlaste suhtumine sellesse eetilisse küsimusse üsna teravalt enamiku väliseestlaste suhtumisest, kelle jaoks koputaja tähendab üsna ühemõtteliselt reeturit.

Lennarti ainus, võib öelda et tõeline veel elusolev sõber, muusik Andrei Volkonski ei kuulu ilmselt ühessegi loetletud kategooriasse. Ta abiellus juunis 1953 arst Helvi Jürissoniga, kellest sai hiljem tuntud lastekirjanik. Samal aastal sündis poeg Peeter. Andrei õppis neil aastail Moskvas konservatooriumis kompositsiooni ja otsis rohkem kontakti baltlastega – ikkagi eurooplased. Ka Helvi sai suunamise Moskvasse. Kui Andrei 1976. a N Liidust Prantsusmaale lahkus, abielludes fiktiivselt juuditariga, et minema saada, oli ta Lennartit palunud: ole Peetrile palun isa eest.

Peeter Volkonski mäletab, et ühe korra on ta seda võimalust ka kasutanud. Ta käis Lennartil ja ta perel kord külas Nõmmel, kui seal majaehitamine parasjagu pooleli. Lennart küpsetas pärast ahjus haugi. Mingi rest läks potil katki ja Lennart oskas selle ise ära parandada. Pärast vaatasid nad filmi streikivatest Ameerika dokitöölistest. Lennart oli öelnud: haruldane, kuidas saab nii hästi teha nii halba filmi.

Teist korda kasutas Peeter Lennarti abi, kui saatis millalgi 80ndate paiku oma isale Andreile kasseti Propelleri lauludega. Linte üle piiri viia oli keelatud: mine tea, äkki läkitatakse veel imperialistidele salajasi andmeid. Linti võis kiiremini mängima panna ja sealt mingit morset välja lugeda. Lennart oli natuke närveerinud ja lubanud vahelejäämisel ütelda, et tegemist on filmimuusikaga. Kassett jõudis siiski viperusteta kohale. Peetri isa Andrei oli Propat kuulanud ja öelnud: Ne ploho! (pole paha). Tema suus tähendas see ülimat kiitust.

NELJAS LEHEKÜLG
Seljatagune

Kui lapata Georg Merit puudutavaid dokumente, saab nendele toetudes esitada kolm väidet.

Kui Lennartil poleks olnud selja taga isa Georgi agendiminevikku, poleks ta saanud õppida ülikoolis või seda vähemalt lõpetada.

Kui ta poleks saanud lõpetada ülikooli, ei oleks teda kunagi tunnustatud kui ENSV teenelist kirjanikku ega oleks temast saanud ka VEKSA aktivisti.

Kui ta ei oleks saanud (teeneliseks) tunnustatud kirjanikuks ja filmimeheks, ei oleks teda valitud kahel korral Eesti presidendiks.

Järelikult – kellele me võlgneme tänu, et Lennart sai meie presidendiks?

Mis või kes olnuks Lennart Meri täna – ilma isa antud hariduse ning kasvatuseta, ja mis kõige olulisem, isa tehtud karjäärita EVs? Ja ohverdusteta Moskvas Lubjankal ja ENSVs? Kooliõpetajast hobikirjanik? Tema vaimuandeid arvestades pigem siiski ülikooli õppejõud. Isa andis talle haridust väga mitmes mõttes. Andis haridust kui Prantsusmaal diplomaadina Lennarti jesuiitide kooli pani ja kaudsemalt veelgi rohkem siis, kui sõja ajal Lubjankal NKVDle ettekandeid kirjutas. Sest tema surm agendina tähendanuks Lennartilt homse äravõtmist. Või kui tsiteerida Lennarti kunagist head seltsimeest, KGB eruohvitseri Jevgeni Semenihhinit: "Inimene, kellel pole homset, elab eilses."

Üldiselt hakkasid kuuldused, kuidas Eesti Vabariigi diplomaat Georg Meri vangilaagrist imetabaselt pääses, levima 60ndatel. Kuigi kehtis plaanimajandus, sobib ka Pagari tänava tollaste kuluaaride kohta kasutada kirjanik Le Carré väljendit: infoga kauplemise hämarad turud.

Inimestel neil turgudel, prokuratuuri ja siseministeeriumi dermatiiniga ülelöödud uste taga polnud Meri puhul just eriline kunst mõistatada, kust tuul puhub. Muidugi teadsid nad, et polnud just tark tegu toppida nina KGB asjadesse, ehkki õues valitses leebem olustik. Ometi imbus just nagu seitsme luku taga püsima pidanud info paberi ja muu kopituse järele lõhnavatest ning Dzeržinski ja Lenini piltidega kaunistet kontoritest väikese nirena välja. Tänavale, kus ta moondus kuuldusteks.

Ja kui Georg Meri, ligi kahemeetrine ja veidi kühmu vajunud, käis 1970ndatel Nõmmel Jannseni poes midagi ostmas, vaadati talle järele. Kui mõnel võis tulla keelele rumal küsimus, et kuidas kunagise "klike-aegse" vabariigi diplomaat nüüd siis niimoodi, täie elu ja tervise juures, vaatas mõni põline nõmmekas küsijale kõvera muigega otsa, et kas sa siis ise ei jaga...? Keegi nõmmekas mäletab Georg Meri pilku Jannseni poe uksel, kui too sisse astus. See pilk oli kuidagi hoobilt kogu pilti haarav. Või kuidagi kõike nägev.

Ilmselt ei teaks me Georgi täiesti shakespearelikku tragöödiat siiamaani, kui ta poeg poleks võtnud kandideerida presidendiks. Mõned teadjad viinuksid siis oma teadmised hauda. Ja meie kõigi arusaamad Georg Meri teisest või ei-tea-mitmendast varjuelust olekski jäänud samale tasemele kui 1960ndatel. Info oleks rahva seas ringelnud kuuldusena ja tasapisi unustatud. Lennarti kandideerimine presidendiks kutsus aga Isa Vaimu koos Kremli Vaimuga uuesti välja. Vanad luukered ilmusid klõbinal toimikutena hauast ning udused kuuldused hämaratest vangikongidest muutusid uuesti tagasi – infoks. Väited, et nõukogude julgeole-

kuminister ja vangilaagrite arhitekt Lavrenti Beria hindas Georg Merit kuidagi kummaliselt kõrgelt, hakkas Eestisse prokuratuuri ja siseministeeriumi levima kahest kohast. Kõigepealt meie kohalikust KGBst, ja siis veel ka lätlaste omast.

1950ndate keskel, pärast niinimetatud Suure Juhi koolemist, hakkasid lätlased veel enne eestlasi rehabiliteerima stalinlike vangilaagrite ohvreid. (Meil läks see palju visamalt, vist olid eestlased rohkem pehmeks tehtud.) Lätlased leidsid ühe kriminaalasja toimiku, mis puudutas Sverdlovskis Sevurallagis 14. veebruaril 1942 justkui kavandatud ülestõusu. Tegelikult oli tegemist julgeoleku provokatsiooniga, mille tulemusena rida lätlasi ja eestlasi süüdi mõisteti ning maha lasti.

Lätlased märkasid, et ainsana pääses seal surmamõistetutest Georg Meri, kuigi ka tema oleks pidanud maha lastama.

Tuntuim eestlane, kes sellel arveteõiendamisel ohvriks toodi, oli esimese vabariigi ajakirjanik, haridusminister ja riigikogu liige Hugo Kukke. Eestis jõuti nende meeste rehabiliteerimiseni alles 1990. a. Lisaks Kukkele karistas NSV Liidu NKVD erinõupidamine 15. juulil 1942 selle laagrimässu eest surmanuhtlusega hulka eestlasi, kellest mitmed olid silmapaistvad isikud. Mahalaskmisele määrati: Oskar Lõvi (Riigivolikogu liige), Jüri Lagus (metsakaupmees), Jaan Taklaja (Päevalehe toimetaja, Eesti Ajakirjanike Liidu kunagine esimees), Alfred Terras (1. õigusnõuandla raamatupidaja), Roman Tavast (juveeliäri omanik), Uno Lender (välisministeeriumi 1. sekretär, ühtlasi õppejõud Tartu Ülikoolis), Georg Jaus-Igor (kaupmees ja kirjastaja), Hektor Plaado (politseikonstaabel), Heido Talivee (samuti konstaabel), Karl-Arnold Jalakas (Riigi-volikogu liige), August Traksmaa (kindralmajor) ning Julius Peet (arst). Johannes Koplik (kunagine aktiivne vabadussõjalane ja müürsepp), August Ruus (politseikonstaabel) ja Aavo Sillandi (samuti konstaabel) said oma karistusajale veel lisaks 10 aastat vangilaagrit. Ruus ja Sillandi jõudsid 1956–57 ka tagasi kodumaale. Kui neid 1967. a ehk esimese rehabiliteerimislaine ajal üle kuulati, rääkisid nad, et kuulsid vandenõust alles ülekuulaja käest.

Kindral Paul Lill, kes oleks samuti mässust osavõtmise pärast maha lastud, läks 1942. a teise ilma väidetavalt südamerikke tõttu. Samamoodi, südamerabandusse suri 1942. a juulis kindral August Traksmaa (end Traksmann), kelle NKVD oli varem süüdi mõistnud ka lihtsalt kui ideoloogilise vaenlase. Kõiki neid süüdistati kuulumises laagri ülestõusu ettevalmistamise komiteesse, nõukogude-vastases agitatsioonis kaasvangide hulgas ning kuulduste levitamises. Ilmselt kartis isegi kõikvõimas julgeolek, et fabritseeritud ülestõusu lugu võib hakata haisema. Seepärast laekus Tallinna perekonnaseisuaktide büroosse Kukke surmateade alles 23. novembril 1956. Selles oli märgitud surma ajaks 1942. a asemel 11. märts 1949 ja surma põhjuseks, nii uskumatu kui see ka ei tundu, neerukivid.

KGB eellase SARKi või venekeelse lühendiga NKVD jaoks kujutasid eestlased ja lätlased Sevurallagis endast arusaamatuid ja kardetud välismaalasi. Loomulikult räägiti omavahel vabalt rinde lähenemisest ja võimalikest pääsemislootustest. Georg Meri on meenutanud, et peeti koguni üksteisele loenguid. Kuid toimikud läbi tuhninud praeguse EV prokurörid ja uurijad arvavad, et mässust oli asi küll kaugel.

Räbalais, kuid tavalisest vangilaagri asukast kõrgema inimväärikusega ja mitmeid võõrkeeli valdav inimgrupp ajas laagri juhtkonnale hirmu nahka. Nad olid ideoloogilised vaenlased, kes tuli hävitada ja kogu baltlaste ühtehoidmine ei tähendanud nende jaoks midagi muud kui sulaselget vandenõud. Seda lihtsam oli neile kraesse kirjutada olematu vandenõu.

Tšekistid teadsid väga hästi, et Sevurallagist ei põgenetud. Seal ainult surdi. Ometi tegid kuus läti noormeest 2. novembril 1941 katset, andes nõnda võimaluse terve hulk kaasvange hiljem alusetult vandenõulasteks tembeldada.

Need kuus põgenesid metsatöölt taigasse, lootuses jõuda läbi rinde välja sakslasteni ja nad laagrini tuua. Põgenikke juhtis endine politseinik ja Strenci linnapea Alfreds Zarinš.

Paraku teadsid nad rindest ainult ähmaseid kuuldusi. See kulges

tuhandete kilomeetrite taga. Kõmin, mis piinatute kõrvadeni jõudis, tähendas vaid lõhkamistöid Uurali mägede kaevandustes.

Põgeneda ei olnud neil tegelikult kusagile ja taiga vaid eksitas teelt. Nagu uue vabariigi ajal on kirjutanud Sevurallagi "mässu" uurinud prokurör Heino Tõnismägi, lootsid nad dokumentideta, rahata, toiduta ning räbalais pääseda mõnele rongile. Ainus kaart, mis neil kaasas, oli 1937. a välja antud atlasest rebitud Euroopa lehekülg.

Metsas lõkke ääres olid põgenikud jaganud üksteisega räbalaid ning jalatsijäänuseid. Üks eesti mees oli laagris lätlastele loovutanud ka oma kõige kallima vara, hõbedast portsigari. Äkki läheb põgenikel õnneks vahetada toidu vastu. (Pärast, laagris, püüdsid ülekuulajad portsigariomanikku teada saada, et ta kaasaaitajaks tembeldada aga lätlased vaikisid. Hõbedast portsigar!? Laagris!? NKVD jaoks ennekuulmatu, sest väärtasjade omamine oli vangidele keelatud.) 5. detsembril 1941, üle kuu aja pärast põgenemist, kui räbaldunud kujud läksid ühest külast piima küsima, võeti nad kinni. Põgenemise eest said lätlased kaela uued paragrahvid ja lisa-aastad. Nende juhi Alfreds Zarinši surmaotsus viidi täide 3. augustil 1942. Eelkirjeldatud tragöödiast nähtub, miks lätlased oma kaasmaalasi rehabiliteerides Sevurallagi toimikute ja muuhulgas Georg Meri otsa komistasid.

Suure imestusega avastasid Läti võimud 50ndate lõpus oma rahvuskaaslaste nukrat saatust tundma õppides, et NKVD bluffis üles terve suure laagrimässu. Ja üks niinimetatud mässust osavõtnu, kes oleks pidanud ka maha lastama, lahkus laagrist täie tervise juures. Ja veel kaugelt enne Stalini surma. Siis, kui sakslased veel Piiteri väravatele koputasid ja ümberpiiratud linnas anti inimese kohta vähem leiba kui vangilaagri kartsas.

See Sevurallagist lahkuja oli Georg Meri. Sevurallagi nn mässajate kriminaalasi nr 43908, milles eestlasi süüdistati ühtlasi osalemises Vabadussõjas Punaarmee vastu ja osavõtmises EV poliitilisest elust, kujutab endast üldse 11 köitest koosnevat virna. Iga toimik koosneb suurusjärgus 300 leheküljest. Kuni 1990. aastani,

mil Eesti võimud toimiku Lätist seoses Sevurallagi ohvrite rehabiliteerimisega välja nõudsid, hoiti seda toimikuvirna Läti KGB arhiivis.

Sellest kriminaalasjast oli 1941. a, kui toimus Sevurallagi niinimetatud mäss, eraldatud materjal Eesti Vabariigi endise diplomaadi Georg Meri kohta. Toimikusse oli köidetud määrus, et "operatiivsetel kaalutlustel" saadeti Georg Meri kohta käivad dokumendid 1942. a Moskvasse julgeoleku peakorterisse.

Väljend "operatiivsetel kaalutlustel" tähendas üldiselt nõukogude julgeolekuteenistuse otsest huvi. Nüüd tagantjärele teame, et Lennart Meri isa viidi "operatiivsetel kaalutlustel" Moskvasse julgeoleku rahvakomissari Lavrenti Beria isiklikul korraldusel. Nagu eelpool juba kirjutatud, toodi ta Moskvasse veebruaris 1942. Perekond toodi eriasumiselt talle järele augustis 1942 ning paigutati umbes neljaks nädalaks Moskvasse luksushotelli Savoy.

Georg Merile riputati tegelikult kaela samad süüdistused, mille eest tema saatusekaaslased maha lasti. Ka tema mõisteti NKVD erinõupidamise otsuse alusel surma seotuse eest Eestlaste ja Lätlaste Päästmise Komiteega. Ehk niinimetatud laagrimässuga. Georg Meri oli tegelikult topelt surma mõistetud. Peale selle, et ta mõisteti süüdi laagrimässust osavõtmise eest, oli langetatud talle kui kodanliku Eesti kõrgele riigiametnikule 28. veebruaril 1942 NKVD erinõupidamisel surmaotsus: "Meri, Georg-Peeter Otto p selle eest, et ta võttis kodusõja perioodil aktiivselt osa võitlusest Nõukogude võimu vastu ja osalemise eest kontrrevolutsioonilises parteis – MAHA LASTA. Temale isiklikult kuuluvad esemed – KONFISKEERIDA." See oli niisiis 28. veebruaril 1942. Otsus polnud jõudnud veel vangilaagrisse laekuda, kui Meri võeti sama aasta veebruaris vastutusele ka osalemise eest laagrimässu organiseerimises. Hiljem, kui Meri oli juba Moskvas, ühendati need kaks süüasja üheks. Ja mõned aastad hiljem see süüasi juba – unustati.

Georg Meri pääsemist mahalaskmisest kajastab toimikus NKVD

I. eriosakonna ülemale major Gertsovskile saadetud õiend, mis kannab kuupäeva 18. märts 1942 ja milles leiduvad read: "Saadan sellega teile väljavõtte N Liidu NKVD erinõupidamise otsuse protokollist 28. veebruarist 1942 Meri, Georg-Peeter Otto p kohta sündinud 1900, mis on jäetud täitmata, kuna MERI on N Liidu siseasjade rahvakomissari asetäitja Merkulovi telegraafi teel 14.03.42 nr 2022 antud korralduse alusel 21. märtsil 1942 meie poolt etapeeritud N Liidu NKVD 2. peavalitsuse ülema, riikliku julgeoleku 3. järgu komissari sm Fedotovi käsutusse Moskvasse." Alla on kirjutanud julgeolekuleitnant Goršenin. Nõnda siis – kriminaalasi, mille põhjal Meri oleks koos saatusekaaslastega kuuli saanud, eraldatigi Sevurallagi ülejäänud "mässajate" omast ning saadeti NKVD nõudel Moskvasse ning Georg Meri kohe tagantjärele. Niisiis võib pidada faktiks, et laagriülestõus fabritseeriti. Nüüd seisneb küsimus selles, kelle jaoks fabritseerimine osutus kasulikuks. Nüüd, üle poole sajandi hiljem, kuigi mitte selles ajas elanuna ei saa paratamatult küsimata jätta, et kas polnud kogu ülestõus 1942. a veebruaris NKVD poolt instseneeritud lihtsalt Meri pehmeks tegemiseks ja legendi loomiseks. Nõnda-öelda katteoperatsioonina. Et lasta tal korraks nuusutada surma lõhna, hoida teda natuke kuristiku kohal rippu, et teda siis – *obnovit* (uuendada)? Ehk uuesti värvata?

Et selles ürituses kaotati ka 35 eestlase-lätlase elu – mis siis ikka. Luurekunstki nõuab ohvreid. Ajal, mil miljoneid auku aeti, võis seda tõesti pidada tühiseks kaotuseks. Igal juhul tundub kuidagi naiivne arvata, et Nõukogude julgeolek tajus Meri väärtuslikkust just täiesti juhuslikult samadel päevadel, veebruaris 1942, kui nad talle ise olid topeltsurmaotsuse väänanud ja valmistusid kümneid saatusekaaslasi samast laagrist teise ilma saatma.

Georg Merit kasutas NKVD mäletatavasti edaspidi, pärast Sevurallaagist Moskvasse sisevanglasse toomist kui kambriagenti. Kuid mida oli Georg Merile edasiseks tööks NKVD jaoks vaja, et kambrikaaslased teda usuksid? Igati vettpidavat legendi. Eesti Vabariigi diplomaat, kes Sevurallagi 1942. a mässu eest eeluurimise all. See kõlas usaldusväärselt. Muidu olnuks tal kaasvangide-

le natuke raske põhjendada, miks on tema 1942. a – ikka veel elus, ja mitte kõngemas kusagil vangilaagris, vaid Moskvas vanglas.

Georg Meril pidi olema Lugu, mida kaasvangidele rääkida.

Ilma selle seletuseta tundub kogu nn ülestõusuloo fabritseerimine isegi stalinliku masinavärgi jaoks kuidagi liiga mõttetu. Tõeline mõtteroim – Orwelli stiilis.

Kuidagi ei saa me mööda ka ühest loogikaveast. Eelmainitud lätlastest, kes novembris 1941 tõesti põgenesid, see tähendab panid toime teo, mitte ei haudunud mingeid abstraktseid tõestamatuid plaane, lasti maha ainult nende juht Alfreds Zarinš. Ülejäänutele väänati lihtsalt aastaid otsa. Et vääritimõistmist ära hoida – nende põgenemine oli tõenäoliselt tõesti ka ehtne põgenemine, mitte julgeoleku lavastus nagu eestlaste-lätlaste mäss.

Seda, et vangide nn mässu näol oli tegemist julgeoleku katteoperatsiooniga Georg Merile legendi loomiseks, näitab ka eelpool viidatud hämamine eksharidusminister Hugo Kukke surma asjaoludega, kes 1942 koos saatusekaaslastega laagrimässu eest maha lasti, aga kes olevat 1949 surnud hoopis neerupuudulikkusesse. Ja kelle surma kohta ilmus Eestisse perekonnaseisuametisse KGB vahendusel surmateade alles Issanda aastal 1956. Tollaseid olusid mittetundvale inimesele võib näida, et kui N vangilaagris teadsid vastase, antud juhul peamiselt Saksamaa kohta N luurele huvipakkuvat infot, siis võisid oma teadmisi NKVDga jagades ka oma naha päästa (nagu tegi Meri). Tegelikult pidid olema väga suur tegelane, et end elus hoida. Väiksemad kalad, kes Saksamaa kohta, nagu praegu kombeks öelda, midagi sensitiivset teadsid, roogiti infost puhtaks. Seejärel sõi süsteem nad erilise pidulikkuseta ära.

Tolle väite tõestamiseks sobib ühe lätlase juhtum sealtsamast Sevurallagist, kust Meri Lavrenti Beria sekkumise tõttu päästeti. Loogiliselt võttes pidanuks ka kõnealust lätlast ootama Georg

Meri ehk agent "Obnovljonnõi" saatus. Aga ei oodanud. Paljuski ilmselt põhjusel, et enne sõda ei olnud too lätlane N luurele tuttav. Ta ei olnud enne kõrges riigiametis töötanud, ei vallanud keeli, ja mis kõige olulisem, teda ei olnud varasemate kontaktide puudumise tõttu võimalik niisama lihtsalt – obnovit (uuendada).

Tegemist oli lätlase Arvids Johansonsiga. Nii tema kui ka teiste Sevurallagi ohvrite saatust on kunagise prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurija Uno Kuke õhutusel uurinud prokurör Heino Tõnismägi. Uno Kuke huvitus 80ndate lõpus Sevurallagis juhtunust paljuski isiklikel põhjustel. Seal maha lastud kunagine EV haridusminister Hugo Kukke oli prokuratuuri uurija Uno Kuke lell. Paljuski tänu Uno Kukele võime üldse täna rääkida agendist "Obnovljonnõi" ("Uuendatud"), pärisnimega Georg Meri.

Niisiis, vaatleme edasi Arvids Johansonsi – sündinud 1907, lõpetanud Riia Ülikooli õigusteaduskonna ja pärast seda praktiseerinud advokaadina. Saksa luuresse värbamisest rääkis Sevurallagi vang Johanson ülekuulajatele vabatahtlikult 1942. a 26. veebruaril. 21-leheküljelisest stenogrammist nähtub, et Arvids Johansonsi isa Karlis võeti 1926. aasta paiku valitsejaks professor Wilhelm Klumbergi majapidamisse. Professor Klumberg tegutses Saksa saadiku nõunikuna Riias ja Riia Saksa Instituudi direktorina. Professorihärraga sai Arvids ise tuttavaks instituudis loengutel. Kord kaitses Arvids Johansons ka advokaadina Saksamaa tollase siseministri Fricki venna huve, kellele kuulus Riias maja. 1938. a pani professor Klumberg Arvidsile ette minna õppima Berliini. Selleks oli aga vaja kahe Saksa kodaniku soovitust. Üheks soovitajaks saigi professor, teiseks Arvidsi vana tuttav, Saksa siseministri Fricki vend. Kursuseid juhendas endine Balti parun von Berndt, professor Klumbergi sõber.

10. juulil 1938 astus Arvids Johansons Berliinis sisse gestaapo peahoone uksest. Sest need kursused ei kujutanud endast midagi muud kui ettevalmistust tööleasumiseks Saksa luures. Kursuse teemaks oli eesootav sõda N Venega. Kokku kogunes kursuslasi 60. Johanson loetles NKVDs ülekuulajale nende perekonnanime-

sid, aadresse, lektorite nimesid, õppeaineid. Loomulikult pakkus teema Nõukogude julgeolekuohvitseridele suurt huvi.

Johansons päästis oma naha, aga vaid mõneks nädalaks. Teda puudutavad paberid küll eraldati Sevurallagi ülejäänud "vandenõulaste" omadest, kes seina äärde seati. Kuid "troika" tõmbas ka tema elule oma otsusega 8. augustist 1942 kriipsu peale.

Tõesti – erikorraldusega viidi Moskvasse vaid professionaal, ja amatööridega N "organid" jändama ei hakanud.

Surmamõistetute nimekirjas seisis üldse kokku 35 eestlast ja lätlast. Kummalisel kombel korraga kaks haridusministrit. Lisaks Hugo Kukkele läks see väljamõeldud ülestõus ehk suure tõenäosusega Georg Merile legendi loomiseks korraldatud operatsioon maksma Riia Ülikooli endise rektori elu. Jutt on Läti haridusministrist (1938) Julijs Auškapsist. Tema sai oma kuuli 13. augustil 1942.

Kui nüüd Georg Meri kulgemist edasi jälgida, seda alates ajast, mil ta eriti tugevdatud konvoi saatel Sosva vangilaagrist Moskvasse jõudis, siis kõigepealt paigutati ta NKVD sisevanglasse. Kuhugi vangilaagrisse teda edasi ei saadetud. Kehtivaid eeskirju rikuti sellega julmalt.

Kui lihtsameelne vanglajuhtkond taotles julgeolekult Meri saatmist vangilaagrisse, algul ka lihtsalt selleks, et kõrgeim määr täide viia, tuletas NKVD puupäistele tšinovnikutele nende surelikkust meelde. Ametlikes kirjades viidati Beria või Merkulovi isiklikele korraldustele. "Seoses, rahvakomissari, sm Beria poolt sanktsioneeritud operatiivüritustega palume erinõupidamise otsuse täideviimine Meri suhtes peatada," seisab ühes teenistuslikus kirjas 30. detsembrist 1942.

Nagu ka eelpool lühidalt kirjeldatud, toodi Georg Meri perekond asumiselt Kirovi oblastist 1942. a augustis Moskvasse ja paigutati Savoy hotelli. ("Isegi omal ajal Pariisis ei elanud me nii luksusli-

kes hotellides nagu praegu Moskvas...” – nagu tema naine kirjutas.)

Georgil lubati kohtuda perega. N “organite” arvel telliti talle vanglasse eritoitu. Perel lubati Moskvas vabalt ringi jalutada, ehkki saba hoiti neil, küll diskreetselt, siiski taga. Umbes kolme nädala pärast saadeti perekond asumisele tagasi. Üks toonane küüditatu on meenutanud, et hilisemal asumisel käis eraldi auto perekond Merile toitu toomas. Georgi naisel Alice`il lubati töötada Jaranski pedagoogilises koolis.

1944 muudeti Georg Merile erinõupidamise poolt määratud surmanuhtlus ära – 10aastaseks vabadusekaotuseks. Seltsimees Merkulovile antud raportis palub 3. järgu julgeolekukomissar Fedotov Merit seoses operatiivsete kaalutlustega jätkuvalt edasi hoida sisevanglas, kuid mitte teatada talle uuest otsusest, vähendada karistus 10 aastale.

3.oktoobril 1945 muudeti ka see 10 a otsus ära. Kogu karistus loeti kantuks. Georg Meri koos perega naasis kodumaale – ajal, mil suurt osa eestlasi ootas ees sealt küüditamine.
Eesti Entsüklopeedias (1992) märgitakse tema represseerimisperioodiks 1941–46. Tegelikult lasti ta vanglast välja 1945. a oktoobris. Loomulikult ei saa ühe entsüklopeedia toimetuselt nõuda KGB arhiivides kaevamist. Kuid see ei ole ainus aastaarv isa ja poeg Meri biograafias, mis EE järgi just kuigi täpseks ei osutu.

Georg Meri agendinimi “Obnovljonnõi” tuli 90ndate alguses päevavalgele põhjusel, et prokuratuuri tollane eriti tähtsate asjade uurija Uno Kuke töötas läbi Sevurallagis mässu korraldamise eest süüdi mõistetud eestlaste kriminaalasja. Ohvrid oli vaja rehabiliteerida. Uno Kuke pani tähele, et mässu puudutavast põhikriminaalasjast olid Merit puudutavad süüdistusmaterjalid eraldatud ning Moskvasse saadetud. Kuhu Meri ka ise järele konvoeeriti.
Meri kohta avatud toimikus leidubki kuulsaks saanud kiri N Liidu julgeolekuministeeriumi (venekeelse lühendiga MGB) A osakonna ülema asetäitjale, alampolkovnik Krotovile (17.12.1951):

“Vastavalt Teie järelepärimisele saadame isikliku toimiku nr 15667 agent “Obnovljonnõi” – Meri, Georg Otto p kohta.

Tema vennapoja Meri, Arnoldi avaldus asub isikliku toimiku 1. köite teises osas. Lisa: isiklik toimik nr 15667 kahes köites.” Perekonnanimi Meri on muidu tavapäraselt masinakirjas tekstis kirjutatud salastatuse hoidmise huvides käsitsi. Et masinakirjutaja liiga palju teada ei saaks. Alla on kirjutanud ENSV julgeolekuministeeriumi 2. osakonna ülem Kinarov ja sama osakonna 1. jaoskonna ülem, alampolkovnik Kroon. Seega oli Georg Meri isiklik toimik saadetud vahepeal Eestisse, kust Moskva selle 1951. a uuesti endale välja nõudis.

Miks Georg Meri toimik vahepeal Moskvast Eestisse saadeti? Tänu operatiivmängudele Rootsi ja Inglise luurega. Nendes etendustes oli Meril mängida vastutusrikas roll, mida allpool kirjeldan. Ma ise arvan täiesti mõistvat Meri nonde aastate kiindumust Shakespeare`i vastu. Küllap ta leidis suure inglase tragöödiatest teatavat lohutust, et tema ei ole ainus, kes sunnitud kogu elu vastama igavikulistele küsimustele.

Täna teame Georg Meri varjudega täidetud minevikust paljuski tänu tollase N Liidu prokuratuuri sekkumisele, kes oma nina NKVD-MGB-KGB asjadesse toppis. Prokuratuuris seisis ju Meri kriminaalasi arvel.

Loomulikult tekkis prokuratuuril küsimus, miks ikkagi kriminaalasi Meri suhtes N julgeolekus lõpetati ja karistusi täide ei viidud. 5. veebruaril 1953 vormistas prokuratuur N Liidu asepeaprokuröri Hohlovi isikus protesti. Nii ei jäänud N Liidu KGBl muud üle kui mõlemad kriminaalasjad prokuratuuri survel Eestisse läkitada – oma alluvatele täiendavaks uurimiseks. Ehkki Sverdlovskisse saata olnuks õigem: sealt võinuks leida Sverdlovski Sevurallagi niinimetatud laagrimässu veel elusolevaid tunnistajaid.

Novembris 1954 vormistas ENSV KGB uurimisosakonna 1. jaoskonna ülem alampolkovnik Tšetverkov määruse. Sellega keeldus ta vaatamata prokuratuuri nõudmisele Georg Meri suhtes

kriminaalasja edasi menetlemast. Tšetverkov viitas süütõendite puudumisele. Alampolkovnik tõi kriminaalasja lõpetamise määruses ära ka lätlase Vanagsi ja eestlase Oskar Lõvi ähmased ütlused, mille põhjal Meri üldse nn laagrimässuga seoti.

Vanags väitis, et Meri käis läbi Läti-poolsete väidetava mässu korraldajatega. Oskar Lõvi ütles end teadvat, et mässu organisaatorid pidasid Georg Meriga kõnelusi, sest lootsid ära kasutada tema läbirääkimiskogemusi – juhul, kui sakslased oleksid rinde lähenedes laagri üle võtnud. Kuna mingeid otseseid süütõendeid ei ilmnenud, siis otsustaski ENSV KGB Meri suhtes menetluse lõpetada. Loomulikult teadsid tollase KGB juhid suurepäraselt, et laagrimäss kujutas endast osa nn operatiivmängust ning mingite kuriteokoosseisude tagaajamist agent Meri puhul võis nimetada mõttetuseks. Määruse kiitis heaks ENSV KGB tollane esimees, polkovnik Karpov. Ka N Liidu prokuratuur otsustas KGB seisukohaga nõustuda ja Meri asja rohkem mitte torkida.

Kuid jälg Meri asjast ja tema imelikust saatusest oli prokuratuuri ja KGB vahelise maadejagamisega Eestisse maha jäänud. KGB eelkäija NKVD oleks kindlasti teinud kõik, et sellist jämedat viga ära hoida. Muidu oleks 90ndate algul ilmselt Sevurallagi mässu osalejad küll rehabiliteeritud, kuid Georgi roll julgeolekuagendina oleks jäänudki avastamata. Millegipärast on Lennart Merile ette heidetud, ja täiesti ülekohtuselt, et ta ühes oma N ajal kirjutatud eluloos vaikis maha küüditamise.

Lennart kirjutas eluloos, et ei ole olnud represseeritud ja evakueeriti N tagalasse. See oli ju loomulikult suisa sulatõsi. Nad tõesti algul küüditati, aga see küüditus kestis lühikest aega. Pärast sõja puhkemist märkas NKVD oma viga, et küüditatud oli suurepärase agendi perekond. Misjärel Georg tööle rakendati, perele tagati kui mitte korralikud, siis igal juhul talutavad elutingimused ja võimaldati Lennart Meril nõnda-öelda puhta lehena ülikooli astuda. Mõningast segadust NKVD "raamatupidamises", mille tõttu perekond Meri küüditati, annab seletada asjaoluga, et 1937–38 ajas Stalin N Liidu välisluure juhid hakklihamasinasse. Nii et ülekohtuselt süüdistatud Lennart kirjutas oma eluloos tõtt.

VIIES LEHEKÜLG
Agendi uuendamine

Niisiis – väga suure tõenäosusega oli Georg Meri Nõukogude luurele vana tuttav. Või teisiti öeldes – ta pidi olema N luurega sidemes juba esimese EV aegadel. Kuidas ja mismoodi Meri nendega mängis ja kui palju Eesti Vabariiki kahjustas, on ise küsimus. EV ajal oli ta toimikudokumentide andmetel tugevate sidemetega köidetud ka Inglise spioonidega.

Ajaloohuvilise juristi Tarmo Laasi kogutud andmetel käis Georg Meri näiteks läbi klubi Centum liikmetega. Selles asutuses põimusid paljude luurete huvid, ja teiste hulgas loomulikult ka N vene omad. Eesti ja baltisaksa seltskonda ühendav klubi Centum loodi 1921. a. Ideed toetasid teenekas riigimees Friedrich Akel ning mitmed korp Vironia vilistlased. Asutajaliikmete hulka kuulusid ka tuntud äritegelased Claus Scheel ja Martin Luther. Klubi elitaarsuse huvides piirati liikmeskonda saja mehega ehk 1/10 000 eesti rahvast. Konstantin Päts oli klubi esimene president.

Klubi üks rõhutatud sihte seisnes selle liikmete, eriti majandustegelaste ning diplomaatilise korpuse lähendamises teineteisele. Kogu Eestisse akrediteeritud diplomaatiline korpus seisis klubi alalise külalise staatuses. Baltisakslastel oli lisaks veel oma, Aktsiaklubi. Koos korraldati igal aastal nn Kuldsüdame ja Valgelille balle. Centum paiknes Seltskondlikuks Majaks kutsutud hoones Aia t n 12, mis ehitati 1921. Klubi käsundusatašee Hillar Lehari meenutuste kohaselt tuli tal nii mõnigi kord viia klubis pitseeritud kirju välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna direktorile Georg Merile või abidirektor Rudolf Mickwitzile. Aga ka majandusminister Karl Selterile ja viimase abidele.

Kui Euroopas algas Teine maailmasõda, ilmus koos välisdiplomaatidega klubisse palju võõraid, eriti ilusaid ning elegantseid daame, kes otsisid Centumi inimestega kontakte linna vaatamisväärsustega tutvumiseks. Luuramine klubi seinte vahel oli järsult hoogu juurde saanud. Juhatuse teadmisel paigutati salaja laudadesse ja toolidesse pealtkuulamisseadmeid, tolle aja tehnika tippsaavutusi, mis neelasid klubi kassast 20 000 krooni. Lehari andmetel olid tulemused "üllatavad, kuid kahjuks kasutud, kuna sündmused lendasid välgukiirusel üle Euroopa".

Kui venelased olid end juba baasides sisse seadnud, kadusid välissaatkondade külalisdaamid Tallinnast ja saatkondade ametnikud ilmusid jälle üksi lagedale. Need olid peod katku ajal. Centumi ringkondades teati juba siis, kohe pärast baaside tulekut, et Eesti okupeeritakse. Üldiselt arvati, et lõpp tuleb juba septembris 1939. Laiem üldsus ei teadnud klubist suurt midagi, sest ajakirjanduses seda ei käsitletud. Ajakirjanikest kuulus klubisse ainult Päevalehe peatoimetaja Harald Tammer, kes praalis, et "kes ei ole Centumis käinud, ei ole Eesti Vabariiki näinud". Niisiis võib Centumi klubi pidada järjekordseks tõestuseks, et Georg Meri valdas selle igasuguste luurete Mekaga läbi käies NKVD jaoks küllaltki huvipakkuvat teavet.

Ei saa mööda minna ka Georg Meri agendinime "Obnovljonnõi" ("Uuendatud") meenutamisest. Uuendada saab ainult juba vana tuttavat. Lisaks tuleks meelde tuletada, et 1918. a, kui tšekaa teda 35 päeva Moskvas Butõrkas kinni pidas, kuulas teda üle rahvuskaaslane Viktor Kingissepp. Nõnda on väitnud Georg Meri aastapaar enne oma surma ajaloolasele Kaido Jaansonile.

Georg Meri on ise seletanud, et sattus noorukina Moskvasse – seoses sooviga seal õppima asuda. Nüüd edasi tuleks meelde tuletada Georg Meri kummalist lahkumist noorukina 1918. a oktoobris Butõrka vanglast, Kingissepa hoole alt. See on üks episoode, mida Lennart Meri kirjeldab oma mälestustes "Eestile elatud elu" teisiti kui Georg Meri toimiku dokumendid. Lennart Meri väidab, et tegelikult tahtis tšekaa arreteerida Georg Meri venda Konstantini.

Kuna teda aga kätte ei leitud, arreteeriti Konstantini asemel vend Georg, kes aga pärast lahti lasti, sest tal olla õnnestunud oma süütust tõestada.

Täpsemalt öeldes, Lennart Meri jätab oma memuaarides otsad lahti, mismoodi tema isal Butõrkast pääseda õnnestus: "Mu isa suutis kõigest hoolimata viimaks vabaks saada, sest ühtegi tema venna seaduserikkumist ei saadud tõestada."

NKVD dokumentides Georg Meri kohta nimetatakse 1918. a tšekaa poolt arreteeritud noormeest tõepoolest *založnikuks* (pantvangiks). Julgeolekutoimiku dokumentides, ja mitte ühes vaid paljudes märgitakse Georg Meri kohta siiski kangekaelselt, et ta põgenes Butõrkast. Mitte ei lastud niisama minema.

Butõrka ei ole tegelikult vangla, kust üks nooruk saaks niisama põgeneda. Tõenäoliselt kästi tal öelda, et õnnestus põgeneda. Nagu eelpool juba kirjutatud, vaidleb Arnold Meri kategooriliselt vastu väitele, et Georg Meri oli 1918. a arreteerituna Butõrkas. Seal oli viibinud arreteerituna Georgi vend ehk Arnoldi isa Konstantin. Georg Meri oli viibinud Vabadussõja ajal, pärast seda, kui ta oli otsustanud Eesti poolel rindele minna, lühikest aega enamlaste käes sõjavangis, kuid mitte Butõrkas.

Konstantin Meri arreteerimisest niipalju, et 30. augustil 1918 olid esseerid tahtnud tappa Leninit ja tšekaa arreteeris kõiki, kes vähegi kahtlased paistsid. Mõned ajaloolased on oletanud, et atendaat võis olla ka lavastus, et anda põhjus punase terrori rakendamiseks. Selle segaduse taustal jääb üle ainult järeldada, et punaste käes Georg Meri siiski viibis. Iseasi, millal. Ta lasti lahti ning lubas ise vastutasuks ühte-teist. Georg Meriga vanglas tegelenud Viktor Kingissepp oli teda rahustanud, et teda maha ei lasta, kuna tšekaal on piisavalt tegemist vene aadlike mahalaskmisega. Viktor Kingissepaga kohtumist oli Georg Meri kinnitanud ajaloolasele Kaido Jaansonile, kui oma mälestusi rääkis.

Kui kujutleda ennast 1918. a punasesse Moskvasse, siis seal, eriti vanglas, oli kindlasti üsna raske uskuda Eesti Vabariigi tekkesse. Sellesse ei uskunud Vabadussõja alguses ka paljud pärastised meie riigi juhid. Suure tõenäosusega veendi Georg Merit ühinema võitjate poolega, kelleks oli tol hetkel N Venemaa, kel veel pealegi selja taga Saksamaa. See oli hetk, kui Georg Meri andis oma kolm tilka verd ja soostus N Vene heaks töötama. Seda enam, et ta vend Konstantin oli samuti punane.

Vana tutvust nõukogude julgeolekuga kinnitab ka asjaolu, et just Meri valiti välja valinud missiooniks, mida ta täitma pidi. See tähendas tema paigutamist mõnepäevaste vahedega ühest Lubjanka kongist teise. Mingi usaldus pidi Beria alluvatel Meri vastu niisiis olema tekkinud. Võtta lihtsalt esimene ettesattuv Eesti intelligendist ametnik, kellesarnaseid vaakus sõja alguses laagrites hinge sadu – selline lähenemine ei ole N julgeoleku puhul lihtsalt võimalik. Ainuüksi Georg Meri keelteoskuses või tollase vaenlase Saksamaa riigiaparaadi tundmises siin võti ei peitu.

Kunagise EV kõrgkihi hulgas peeti keelteoskust enesestmõistetavaks. Võtame kas või Meri kaaslase Sevurallagis: kindral August Traksmaa, kes valdas kõnes ja kirjas vabalt saksa, vene ja prantsuse keelt ja kelle silmaring nii sõjalise kui rahvusvahelise diplomaatia vallas oli ilmselt palju laiem kui Meril, sest Johan Laidoner pidas teda üheks oma mantlipärijaks. Kui suurepärase agendi oleks temast saanud kujundada! Paraku ei olnud tema isik või isiksus eriti lihtsalt ümbervormitavast materjalist. Traksmaa oli viibinud peamiselt sõjalise väljaõppe küsimustes 13 välisriigis. Lisaks 1936–37 saadikuna N Liidus. Traksmaa tundis isiklikult Stalinit, Kalininit ja Vorošilovit, olles nendega diplomaatilistel vastuvõttudel klaase kokku kõlistanud. Loomulikult teadis Traksmaa sõjaministri II abina üsna palju ka sõjavägede staabi 2. osakonna ehk Eesti sõjaväeluure telgitagustest. Paraku: viimastest illusioonidest N Venemaa inimsööjalikkuse suhtes vabanes ta alles vangilaagris.

Traksmaa auks tuleb öelda, et vastused poolkirjaoskamatule ülekuulajale, erinevalt Georg Merist, sisaldasid vaid käibetõdesid, à la suurimaks vaenlaseks pidas Eesti Vabariik Nõukogude Liitu ja seejärel Saksamaad. Traksmaa suri väidetavalt südamerabandusse Sevurallagis 16. juulil 1942. "Troika" oli ta päev varem, 15. juulil küll niikuinii surma mõistnud. Tema naist Helju Traksmaad ei oodanud Moskva luksushotell nagu diplomaat Meri naist, vaid 14 pikka aastat isolatsiooni: küüditamine, Leningradi vangla-aastad ja asumine. Georg Meri valis enesele väga teistsuguse tee.

Lennart on KGB huvist oma isa vastu kõnelenud järgmist (raamatus "Lennart Meri – Eestile elatud elu"): "See on delikaatne küsimus ja ma pean kohe ütlema, et ma ei saa sellest põhjalikult rääkida ega tahagi seda teha. Esiteks seepärast, et ma tunnen ise liiga vähe selle loo tausta. Meil ei olnud küll perekonnas üksteise ees saladusi. Kuid ühtlasi oli see diplomaadi ja poliitiku perekond ja mu isa tundis väga hästi nõukogude terrorit. Ja ta ütles mulle kord: "Tead, ära esita mulle selliseid küsimusi. Sest kui midagi juhtub, siis oled sa palju paremini kaitstud, kui sa vastuseid ei tea."

Teiseks on aga asi nii, et ma tahaksin koguda dokumentatsiooni selle missiooni kohta, mille nõukogulased oma mõttes olid talle määranud, ja seda juhtumit uurida. /.../ Seda võib igatahes siiski ütelda: ilmselt tahtsid nõukogulased usaldada mu isale mingi rahvusvahelise ülesande, sest nad kannatasid kogenud isiksuste puuduse all. Selle põhjuseks oli Stalini Suur Terror 30ndatel aastatel, mille ohvriks olid langenud juhtivad sõjaväelased ja diplomaadid."

Edasi oli Georg Lennart Meri väitel nõudnud, et tema perekond päästetaks küüditamisest ning saadetaks Rootsi või Šveitsi. Misjärel olnuks Georg nõus N heaks oma n-ö missiooni täitma. Välismaale neid loomulikult ei läkitatud, vaid toodi umbes kuuajalisele puhkusele Moskvasse, majutati lukshotelli ning lubati pereisa Georgiga vanglas kohtuda. Inimlikust küljest on muidugi mõistetav, miks Lennart oma isa tegevust nõnda kõrgelennuliselt kirjeldab. Ilmselt igaüks, kel töötanuks NKVD-KGB jaoks keegi armas lähisugula-

ne, kujundanuks teatava psühholoogilise kaitsereaktsioonina tema ümber müüdi. Püüdes teda näha võimsama ja salapärasena, à la ta mängis nad üle. Ta oli suurem ja vägevam kui nemad. Ta teenis seal mingit Suurt Ideed ja tuli lõpuks elusana, see tähendab võitjana, vanglast välja.

Lühikesed sõnad "agent" või "nuhk" ei kõla tõesti hästi. Kõige vähem veel presidendi isa puhul. Tõsi, ei saa siiski pidada päris kattetuks Lennart Meri arvamust, et peale kaasvangide järele nuhkimise oli tema isal täita NKVD huvides ka teistsuguseid ülesandeid. Ajaloolane Kaido Jaanson on püstitanud küllaltki loogilise versiooni, et Georg Merilt kätte saadud andmeid Hitleri käsualuste kohta vajas Stalin separaatrahu pakkumiseks Saksamaale 1942. a lõpus.

Oma versiooni rajamisel on Kaido Jaanson lähtunud Georg Meri hea tuttava, sakslase Peter Kleisti memuaaridest, mis N Liidu aegadel kujutasid endast ülimalt keelatud kirjandust. Stockholmis anti need siiski ka eesti keeles välja. Tõsi, ehkki tegemist on huvitavate sidemetega, ei tasu Georg Meri rolli selles vahejuhtumis ega kogu Stalini rahupakkumist Saksamaale ilmselt üle tähtsustada. Näiteks NKVD ja KGB kindralleitnant Pavel Sudoplatov on viidanud, et üldjoontes võis olla tegemist lääneliitlastele surve avaldamise või väljapressimisega. Seda võis tajuda ka Saksa luurešeff Canaris, kes mingil juhul ei pooldanud Staliniga läbirääkimisi.

Kleisti memuaaridest nähtub, et 1936. aastast saadik oli tema töökoht Dienststelle Ribbentrop ehk välisminister Ribbentropi büroo. See paiknes Wilhelmstrassel otse välisministeeriumi vastas ja konkureeris sellega. Kleist kuulus seega Ribbentropi lähikonda, ehkki tema koostöö temaga just väga sujuvalt ei kulgenud. Pärast Saksamaa kallaletungi N Liidule komandeeriti Kleist okupeeritud idaalade välisministeeriumi, mille eesotsas seisis Alfred Rosenberg. 1943. a naasis Kleist Ribbentropi juurde, et jätkata endist tegevust nn idapoliitikuna. "Lugeja küsib loomulikult minu tiitlite ja ametiastmete järgi välisametis, pean aga talle pettumuse valmistama," vabandab Kleist. "Minu ülesanne, millest jutustab

selle raamatu kolmas osa, oli nii diskreetne, et isegi välisameti riigisekretär ei tohtinud sellest teada."

1942. aastast peale tegeles Peter Kleist muuhulgas eestirootslaste ja nende algkodumaale pöördumise probleemidega. Sellega seoses viibis ta 1942. a lõpus Rootsis. Seal viis üks tuttavatest ta kokku ärimees Edgar Claussiga. See keskmist kasvu, jässakas, tumedapäine ja sundimatu käitumisega härra oli pärit kusagilt Ida-Euroopast ning ajanud äri Lätis, Leedus ning Saksamaal. Tal olid sidemed nii N suursaadik Aleksandra Kollontaiga kui ka saatkonna esimese nõuniku Vladimir Semjonoviga. Viimase kaudu pidaski Clauss saatkonnaga sidet. 1941—42 oli Semjonov välisasjade rahvakomissariaadi 3. Euroopa osakonna juhataja, kuid nüüd taas langenud nõunikuks. Peter Kleisti ja Edgar Claussi esimene kohtumine leidis aset 14. detsembril 1942 kenas palktares punasel kaljul Läänemere kaldal. Idas käis Stalingradi lahing ja lääneliitlased olid just maabunud Põhja-Aafrikas. Sõjaõnn näis olevat Hitleri maha jätnud. Clauss oli Kleistile lubanud: "Kui soovite, olen igal ajal valmis arranžeerima teile kontakte N Liidu saatkonna inimestega. Ma garanteerin teile, et kui Saksamaa tõmbub 1939. a piiridesse, võite kaheksa päeva pärast rahu saada."

Edasi andis Clauss rea märke ja rääkis üksikasjadest, mis näitas, et ta on Kremli majapidamisega suurepäraselt kursis. Clauss olevat tutvunud Staliniga 1919. a Samaaras.

Ent kontaktidesse tekkis kohe ka auk, sest Saksa pool ei võtnud vedu. Möödus pool aastat, enne kui Kleist taas Stockholmi sattus. 18. juunil 1943 ilmus tema juurde Strand hotelli Clauss. Too oli salapäraselt naeratanud ja pakkunud võimalust kohtuda Välisasjade Rahvakomissariaadi Kesk-Euroopa osakonna endise juhataja Aleksandr Aleksandroviga. Kleist oli palunud aga Claussi selgitada, miks pakub Venemaa Saksamaale jätkuvalt rahu, kui Saksamaa kõikjal taganeb. Ta sai vastuseks, et Nõukogud ei tahtvat "mitte üht minutit" võidelda USA ja Inglismaa huvide eest. Hitler olla oma ideoloogilises pimeduses kapitalistlike võimurite intriigide suhtes lasknud end sõtta kiskuda, mis on Kremlit tema hiigelülesehitustöö otsustavas etapis seganud. Isegi kui astutaks

kunagi üle Saksamaa laiba, tuleb seejärel võitlusest nüride relvadega astuda vastu väheste kaotustega pääsenud ja teravate relvadega USAle ja Inglismaale. Lisaks tahtvat Kreml säilitada püssirohtu Hiina tarvis. Just seal, Hiinas, otsustatakse Kremli meelest tuleviku ja sajandite saatus. N Liit on palju rohkem sisse kasvanud Kaug-Itta kui Euroopas seda ettegi kujutatakse. Niisiis, Kremli kaardid seisid Kleisti ees lauale laotatuna.

Peter Kleist lendas järgmisel päeval tagasi Berliini. Ja sattus kohe koduaresti. Luureülem Canaris oli Hitlerile ette kandnud, et juut Clauss seletab, kuidas juut Aleksandrov ootab Stockholmis Saksa vahendajat. Kleist polnud muide kummagi mehe juutluses eriti veendunud. Väga võimalik, et lääneriikidele sümpatiseeriv Canaris aimas toimuvat ning püüdis N Liidu ja Saksamaa läbirääkimisi nurjata.

Augustis 1943 käsutati Kleist kiirkorras välisminister Ribbentropi juurde, kes palus seda "rumalat lugu" endale üksipulgi seletada. Välisminister kuulas Kleisti neli tundi ja siirdus seejärel ettekandega Hundikoopasse Hitleri jutule. Seal kulus samuti tunde. Füüreri otsus oli lühike ja kategooriline: "...ei või juttugi olla läbirääkimistest meie ja Moskva vahel. Sõda viiakse halastamatusega võidurikka lõpuni." Kleist sai üksnes loa jätkata eraisikuna "kõige ettevaatlikumas vormis" kontakte Claussi ehk siis N Liiduga, hankimaks infot "olukordadest ja arvamustest" N Liidus.

Kleisti ja Claussi kolmas kohtumine toimus 4. septembril 1943. Clauss oli sünge. Aleksandrov oodanud Stockholmis asjatult 9 päeva, ilma et Berliinist äraütlemistki oleks tulnud. Siis sõitnud ta suurimas mures oma saatuse pärast ja inetute sõnadega Kleisti aadressil Moskvasse tagasi. Stalinit aga Hitleri külmus ei jahutanud.
Uued ettepanekud kõlasid: 1914. a Saksa–Vene piir, N Liidule vabad käed Musta mere väinade suhtes, Saksamaa täielik huvipuudus N Liidu taotluste vastu Aasias ning Saksamaa ja N Liidu vaheliste ulatuslike majandussuhete arendamine. Lisaks pidanuks Saksamaa ametist koristama Ribbentropi ja Rosenbergi. Pakutud

kompromiss oleks loomulikult sündinud Baltimaade, Soome, Poola ja suurema osa Balkani alade N Venemaale loovutamise hinnaga.

Hitler kompromissile ei läinud. Kuid Kleisti mälestuste taustal tundub mõistetavana, miks Stalin ja Beria Georg Merit järsku nii kõrgelt hindama hakkasid. Alguses oli Georg Merit vaja kui Saksa riigiaparaadi tundjat ja Hitleri ning tema lähemate käsualuste portreede joonistajat. Hiljem, Hitleri huvi tekkides oleks talle võibolla usaldatud konkreetsemaid läbirääkimisi.

NKVD huvi Meri vastu tundub eriti mõistetav sel taustal, et 1930ndate teisel poolel polnud Kleistil kahju jagada Merile olulist infot, ja seda püüdis ta loomulikult teha nii, et Saksamaa "organid" teada ei saaks. Selleks eemaldusid Kleist ja Georg Meri Ribbentropi tööruumi, mis seisis tavaliselt tühi.
Seal, ühes kindlas ruumi osas vesteldi. Nende viimaseks kohtumiseks jäi ühine lõunasöök 1940. a kevadel.

Mäletatavasti teenis Meri 1933–35 Eesti saatkonnas Berliinis, alguses atašeena, siis saatkonna nõunikuna. 1938. a oktoobris-novembris oli ta viibinud umbes kolm nädalat komandeeringus Berliinis Eesti–Saksa kaubanduslepingu asjus. Lisaks oli Georg Meri käinud Berliinis komandeeringus ka 1939. a. Et ta sisuliselt tegutses Berliinis ka luurajana, mitte lihtsalt kui tavadiplomaat, sellest annab märku asjaolu, et ta kirjutas Eesti sõjaväeluurele mitmeid raporteid Saksa sõjaväe relvastuse kohta, mis käsitlesid perioodi 1934–36. Teisiti öeldes aega, mil ta töötas saatkonna nõunikuna.

Nüüd, Lubjankal tuli Meril oma teadmisi jagada ka NKVDga. Lisaks käsitles Meri NKVD soovil oma ettekannetes Saksa riigi juhte, näiteks dr Goebbelsit. N "organeid" huvitas, mis luureid ikka huvitab – vastaste isiksus, karjäär, sidemed jms. Ei maksa unustada, et õues oli 1942. a kevad ning sõja saatus polnud veel sugugi otsustatud.

Saksamaal tunti Georg Merit kui keskmiselt tugevat diplomaati. Rutiinse viisakusavaldusena omistas Saksa riik talle ka Saksa Kotka teenetemärgi. Lisaks oli Georg Meri Saksa riigi usaldusalune kui isik, kes korraldas Eesti poolelt baltisakslaste sõjaeelset ümberasumist ja aitas lahendada nende varadega seotud muresid.

Mõnedel andmetel jahendas Georg Meri suhteid hitlerliku Saksamaaga asjaolu, et tema naisel kahtlustati juudi päritolu. Tõenäoliselt oli see ka põhjus, miks Meri pikemalt diplomaadina Saksamaal ei teeninud.

Muidugi ei saa me üle ega ümber küsimusest: milles veel peale Saksamaa tundmise seisnes Georg Meri ehk "Obnovljonnõi" kasulikkus "organitele"? Andmeid, mida me tema toimiku dokumentidest leiame, võib pidada üsna üldisteks. Kuid mingisuguse pildi annab nende alusel joonistada.

Esimestest suurematest edusammudest Georg Meri töötlemisel raporteeris NKVD 2. osakonna töötaja, vanemleitnant Bojarski oma määruses, millega ta palus pikendada Georg Meri osas eeluurimistähtaega. Eeluurimine puudutas mitte tema süütegusid kodanlise vabariigi ajal, mille eest mahalaskmine oli justkui unustatud, vaid tema osalemist nn vangilaagrimässus. Vastupanuaktis, mis nagu eelpool öeldud, oli julgeoleku poolt fabritseeritud.

1942. a 23. juuni kuupäeva kandvas dokumendis kannab NKVD vanemleitnant Bojarski ülemustele ette, et Meri küll eitab otsest sidet Inglise luurega, kuid samas tunnistab, et oli isiklikult tuttav Inglise luure residendiga (määruses "rukovoditel angliiskoi razvedki v Estonii") ja tema abiga. Teadis nende luurealasest illegaalsest tööst Eestis ja välisministeeriumi vastutava töötajana sai nendelt infot. Meri oli rääkinud ka isiklikest sidemetest Saksamaa vastutavate riigiametnikega ning Saksa poliitilise ja majandusluure rahvusvahelistest kanalitest.

Ühest KGB 1954. a pärit määrusest loeme, et Meri kõneles ülekuulajatele oma sidemetest Inglise luurega just sellest ajast, mil ta ise töötas välisministeeriumi informatsioonibüroo juhatajana. See 1954. a määrus, nagu eelpool juba kirjutatud, oli Meri osas vormis-

tatud Sevurallagi mässus osalemise kriminaalasja lõpetamise kohta. Merilt kättesaadud operatiivandmete sattumist määrusesse võib seletada ainult asjaoluga, et see info ei olnud 1954. aastal enam olulise tähtsusega. Režiim oli muutunud ning NKVDst ja MGBst saanud KGB. Ei maksa ka unustada, et tegemist oli ikkagi julgeolekutoimikuga ja tollal muidugi ei nähtud ette N Liidu lagunemist ja Georg Meri toimiku sattumist KGB-väliste pilkude ette. KGB määrusest leiame, et Meri hoidis EW ajal sidet Inglise luure residendi Arseni Žitkoviga, kes oli ka ise hiljem "organite" kätte sattunud ja kelle kattevarjuks sõjaeelses Eestis oli töö Inglismaa konsulaadi passibüroos. Žitkov vahendas Merile infot N Liidu poliitilise ja majanduselu kohta, ja Meri pidi selle info omakorda vahendama EV Siseministeeriumile.

Meri rääkis ülekuulajatele ka teistest kontaktidest, mis nii temal kui ka teistel temale teadaolevatel isikutel olid Inglise luurega. Meri andmetel kasutasid inglased platsdarmina Eestis N Liidu järele luuramiseks Inglise konsulaadi passibürood, mille palgal olid pealtnäha tavaliste ametnikena ka tuntud luurajad kapten Ross ja major Giffi. Viimase kahega oli Meri enda kinnitusel ka isiklikult tuttav.

Vahemärkusena: konsulaatide passibürood olid Inglise luurajatele tol ajal üsna levinud "katus". Kui uskuda Inglise kirjanikku Tom Bowerit, nimetati salaluure (SISi) Põhjapiirkonna juhataja Harry Lambton Carri elukutseks *Who's Who*'s passikontrolli ohvitser – lisaks Briti välisministeeriumi I. sekretäri ametile. Briti välisministeeriumis suhtusid traditsionalistid pärast Esimest ilmasõda üsna vaenulikult diplomaadistaatuse väärkasutamisse. Nad kaebasid, et spioonid ohustavad diplomaatide ühtsust. Lahenduseks moodustati Briti välisministeeriumi juures Passikontrolli Büroo (*Passport Control Office*). Selle ametnikel polnud diplomaadistaatust ega riiklikke tasusid ja pensionisoodustust. SISi töötajad määrati PCO juurde ning palka maksti sularahas. Seda aktsepteeris ka Inglise maksuamet, sest PCO mõnede ametnike tegevusest ei tohtinud jääda vähimatki jälge. Loomulikult ei olnud N julgeoleku jaoks mingi üllatus, et kolleegid Briti impeeriumist kasutasid varjuna

passilauda. Neid huvitasid ennekõike nimed, sidemed, aadressid jms. Muidugi olid nad tänulikud Merilt saadud andmete eest, mis võimaldasid Inglise residentuuri kohta sõjaeelses Eestis suures osas pildi kokku panna.

Veel rääkis Georg Meri oma ülekuulajatele üksikasjalikult oma sidemetest Eesti Poliitilise Politsei ja sõjavägede staabi 2. osakonna ehk Eesti sõjaväeluurega. Samuti kirjeldas ta Eesti sõjaväe- ja riigijuhtide isikuid. Need sidemed kuulusid tema ametikohustuste hulka, sest Meri teenis EV välisministeeriumi informatsioonibüroo juhatajana. Meri ülesanne oli koguda kokku andmed PolPol-ilt ja sõjaväeluurelt ehk 2. osakonnalt ning nende alusel kirjutada Eesti välisministrile ettekandeid. Muuhulgas sisaldasid need ettekanded infot Eesti kompartei ja N Vene saatkonna tegevuse kohta Eestis.

Me võime muidugi loota, ehkki see lootus tundub naiivne, et kedagi nende andmete alusel pärast N võimu taaskehtestamist Eestis ei arreteeritud.

Kui tänapäevaga paralleele tõmmata, siis kujutlegem, et Venemaa kätte satuks vangi ja pumbataks infost tühjaks Eesti riigikantselei koordinatsioonidirektor. Ka selle ametiisiku ülesanded sarnanevad mõneti missiooniga, mida enne sõda täitis Georg Meri: korjata kokku info erinevatelt eriteenistustelt ning vahendada kontsentreeritult valitsuse liikmetele.

Toimikuist võib leida üsna konkreetseid viiteid Meri kohtumistele operatiivtöötajatega vanglas. Mõnel perioodil toimusid need iga 2–3 päeva tagant. Moskva vanglas oli NKVD kontaktisik Meriga 2. valitsuse operatiivvolinik Bojarski, hiljem tema kolleegid Tšernõhh, Kozõrev jt. Nemad paigutasidki Meri kümneid kordi ühest kambrist teise. Mõnikord viibis ta ühes kambris 3–4 päeva, mõnikord ka nädalaid. Mis annabki aluse väitele, et teda kasutati kui nn kambriagenti.

Riias allkirjastas Läti siseministeeriumi komisjon 1992. a akti. Selles loetletakse kolmel leheküljel tõendusmaterjali, mis kinnitab, et Georg Merit on Lubjanka vanglas nii Vene kui välisriikide kodanike kambritest mõnepäevase vahega ringi tõstetud. Seda

kord oma, kord varjunime all. Selline oligi siis Georg Meri – kui tema poja Lennarti kõrgelennulist väljendit kasutada – "missioon".

1940ndate keskpaiga üheks kõige tuntumaks KGB vangiks võib nimetada Rootsi pankurisuguvõsast (Enskilda Banken) pärit ja Ungari juutide päästmisega kuulsaks saanud Raoul Wallenbergi. Ajakirjandusest on läbi vilksatanud oletus, et küllap sokutati Georg Meri kongiagendina ka tema kambrisse. Kuigi meie rahvuslikku eneseuhkust kõrgendaks kindlasti Meri otsene seotus niivõrd tuntud saagaga nagu Wallenberi hukk, puuduvad meil täna siiski tõsiseltvõetavad andmed nende kahe kohtumisest. Küll on kõnelenud üks KGB välisluure tänaseks manalasse varisenud polkovnik, et Georg Meri vahendamist kasutas KGB, värbamaks enda teenistusse Ungari tuntud ühiskonnategelast Vilmos Bohmi (1880–1949). Tema oli põhiline Wallenbergi hukutaja. Georg Meri ja Vilmos Bohmi teed ristusid Eesti viimaseil iseseisvusaastail.

Kui esitada küsimus, mis õieti sidus Georg Merit ja Ungarit ja Wallenberge, siis teadis tema tõenäoliselt kõige paremini mõisast, mille president Konstantin Päts soetas enesele Ungarisse Transilvaaniasse. Bohm kujutas endast ühte vahelüli mõisatehingus.

Vaevalt et Päts vajas mõisa niisama suvitamiseks. Pigem tulevaseks pelgupaigaks ja vaikseks kohaks privaatsust nõudvate kõneluste puhuks. Mõnedel andmetel oli tegemist kunagi Wallenbergidele kuulunud valdusega, mille hüvesid Päts aga maitsta ei jõudnudki. Nii et Georg Merit, nagu ka Konstantin Pätsi võis pidada küllaltki suureks Ungari asjatundjaks.

Pätsi seotus Ungariga nähtub üsna mitmest allikast. Sellele on osundanud eelkõige väliseestlasest ajaloo-uurija Eino Saaremaa. Näiteks EV viimane saadik Soomes August Warma kirjutab oma mälestustes, et president Pätsi poeg Leo oli saabunud 28. oktoobril 1940 Helsingisse. "Ta kavatseb Rootsi ning Saksa kaudu sõita Budapesti. Berliinis soovib ta kohata Boris Lindet, kelle hoiul olevat Pätside raha (hr Wellneri teada olevat Boris Linde Pätsidele

Ungaris Transilvaanias ostnud mõisa.) Leo Päts tähendas möödaminnes, et Ungaris oleks ehk võimalik isa kohta mingit teadet saada, mida tema Eestist lahkumisest peale saadud ei ole. Edasi ta tähendas, et elatud saab Ungaris ikka, et kas või hakka maad harima." President Pätsi kantseleiülem Elmar Tambek nimetab oma mälestustes "Tõus ja mõõn", et Päts luges ustavalt iga päev ühte Ungari ajalehte. Kindral Johan Laidoneri tunnistustest NKVDle ilmneb aga, et täpsemalt oli selleks ajaleheks Pester Lloyd. Päts oli ka muul viisil väljendanud oma huvi ja sümpaatiat Ungari vastu.

Kõigele lisaks üritas Päts pärast ametist tagasiastumist pääseda just Ungarisse. 1940. a Ufaas tegi Päts KGBle ettepaneku vahetada tema ja tema perekond välja Ungari kommunistliku partei juhi Mátyás Rákosi vastu. Too istus tol ajal veel iseseisvas Ungaris 1925—40 vangis, enne kui pääses pärastsõjaaegses rahvavabariigis ajama oma stalinistlikku poliitikat.

Päts ihkas Ungarisse kohe nii väga, et pakkus end välja vahetada ka Saksa kommunisti Thälmanni vastu.

30. juunil 1941 küsis NKVD ülekuulaja presidendilt: "Ufaas asudes, ühel vastuvõtul KGBs tegite ettepaneku Teid Saksamaale või Ungarisse mõne väljapaistva revolutsionääri vastu välja vahetada. Keda personaalselt Te silmas pidasite?" Vastus: "Personaalselt pidasin silmas Saksamaa kommunistliku partei juhti Thälmanni." Ka üritas Päts 1940. a pärast oma ametist tagasi astumist, kui talle sai selgeks, et Moskva ei luba tal siiski Eestis edasi elada, pääseda Ungarisse. Ilmselt Saksamaa kaudu. Kuid teda ei lubatud enam maalt lahkuda.

Kuid tuleme nüüd tagasi NKVDd väga huvitanud nelinurga juurde Meri-Bohm-Wallenberg-Ungari. Ja selle juurde, miks KGBd huvitas Georg Meri kui Ungari asjatundja. Nagu nähtub Rootsi ajakirjaniku Wilhelm Agrelli uuringutest Rootsi ja Venemaa arhiivides, töötasid nii Wallenberg kui Bohm loomulikult salaja nii Inglise kui ka USA luurele. Seejuures oli Bohmi roll sõja ajal Stockholmis pankur Wallenbergilt saadud informatsiooni vahen-

damine inglastele-ameeriklastele, kusjuures ta andis kõigest teada ka N luurele.

Seejuures oli juudas Bohm mitte lihtsalt vahendaja, vaid Wallenbergi küllaltki suur sõber ja usaldusalune. Sõja-aastad veetis Bohm, KGB varjunimega "Orestes", Rootsis kui sotsiaaldemokraat ja Ungari võimude tagakiusatud poliitiline põgenik. Tema abiga meelitatigi Wallenberg 1945. a alguses otsima sidet Ungarisse tunginud Nõukogude vägedega. Pärast sõda sai Bohm, ilmselt preemiaks, sotsialistliku Ungari saadikuks Rootsis.

Tänaseks on Wallenbergi-uurijad arhiividokumentidele toetudes selgeks teinud, et N julgeolek arreteeris Wallenbergi 17. jaanuaril 1945. a tõenäoliselt Budapestis. Ta pidi Debrecenis kohtuma marssal Rodion Malinovskiga.

Alles oktoobris 1989 võttis N võim Wallenbergi tapmise omaks ning esitas Moskvas Wallenbergi sugulasele Nina Lagergrenile ja teda saatvatele inimestele Raoulist järele jäänud esemed: portsigari, diplomaatilise passi, autovõtmed ja kalendermärkmiku. Tuhandete Ungari juutide päästja Wallenbergi hukkamine Moskvas aastal 1947 leidis niisiis kinnitust.

Mis aga N luuret Wallenbergi puhul kõigepealt huvitas – loomulikult mitte riikliku autasu omistamine juutide päästmise eest, vaid natside pangaarved ja raha liikumine.

Wallenberg arreteeriti perioodil, mil põlvili surutud 3. Reich pumpas näiteks Argentinasse dollareid ning kasutas selleks mitmeid pealtnäha noobleid rahvusvahelisi kontserne. Ilmselt lootis N luure Wallenbergilt üht-teist teada saada, aga mis täpsemalt teada saada õnnestus, vaevalt et keegi enam suudab välja selgitada.
Miks valisid natsid pelgupaigana välja just Argentina? Vormiliselt jäi Argentina Teises maailmasõjas neutraalseks ja alles sõja lõppvaatuses, jaanuaris 1944 katkestati diplomaatilised suhted Saksamaa ja Jaapaniga. Kuid 1943. a juunis haarasid võimu rahvus-

likult meelestatud ja kõva käe poliitikat viljelevad ohvitserid, mis viis teatavasti Peroni valimiseni presidendiks 1946. a. 1990ndate alguses, pärast Eesti taasiseseisvumist oli Argentina huvitatud ka Eestiga kaubandussuhete arendamisest ning muuhulgas kaaluti Eesti esinduse rajamist Argentinasse. Eestil oli sel ajal pakilisemaid probleeme ning poisiohtu riigi suutmatuse tõttu jäi diplomaatiline esindaja Argentinasse määramata. Kuid sel perioodil lävisid Argentina valitsuse esindajad üsna tihedalt mitmete tuntud eestlastega, kes oma nime selles raamatus siiski kohata ei tahaks.

Niipalju lihtsalt vastuseks võimalikule küsimusele, millisest allikast pärinevad teated, mis väidavad Raoul Wallenbergil olevat olnud teadmisi natside pangakontode kohta. Taevas ise teab ja vaevalt suudab kunagi keegi avastada, millist luuret Wallenberg kõige rohkem teenis ja kas ei tahtnud N luure teda mitte samamoodi inglastelt-ameeriklastelt üle lüüa nagu tema sõpra Bohmi. Või Bohmi sõpra Georg Merit.

Võimalik ka, et Wallenbergi püüti pärast röövimist 1945. a Moskvas värvata, et ta muuhulgas ka natside pangaarvete kohta veel ühteteist välja nuhiks. Aga ta võis mitte nõustuda ja nõnda toodi voonakene 17. juulil 1947 ohvriks. Ega ta polnud mõni eesti talupojasuguvõsast pärineja, kes harjunud peksu taluma ja härrade ees pugema ning nende soovi järgi painduma teadmisega, et küll aeg uue naha kasvatab. Ei tasu unustada ka Stalini üleüldist suhtumist juutidesse, mis Hitleri omast laias laastus ei erinenud. Küllap ta pidas Wallenbergi sionistide agendiks. Kindlasti on aga Ülo Tuulikul õigus, kui ta ühes 2002. a Raduga`s kirjutab, et Wallenbergi traagiline ja mõistatuslik saatus huvitab meid edasi. Wilmos Bohmi taustal saab meile järjest selgemaks, miks NKVD Beria isikus Georg Merit hindas. Teda vajati seega Bohmile ligipääsemiseks, et too omakorda Wallenbergile läheneks. Kui vaadelda edasi Georg Meri päevi Wallenbergiga ühe katuse all vanglas, siis võeti tema tegevuse konspireerimist NKVDs väga tõsiselt. Tõenäoliselt saanuks mõni operativnik infarkti, kui talle oleks öeldud, et aastakümnete pärast loevad Meri toimikut nõndaöelda võõrad silmad ehk mõni taasiseseisvunud Eesti Vabariigi

uurija või prokurör. Merit puudutavad dokumendid kannavad kõik märget "täiesti salajane". Mitmeid kordi esineb ka märge "seeria K", seeria "OK" (ilmselt venekeelne lühend sõnast "erikorrespondents") ja "liter A". Lühend A tähendab enesestmõistetavalt agentide osakonda.

Kui Läti võimud sealsest prokuratuurist tahtsid Georg Merit 50ndate keskel seoses Sevurallagi mässuga üle kuulata, saatsid nad ENSVsse oma ametivendadele vastava taotluse. Seejärel vormistati omakorda Eestis Georg Meri ülekuulamise taotlus ning saadeti Moskvasse N Liidu KGBsse. Kuid sealt saadi pretsedenditu vastus: Georg Merit ei tohi üle kuulata.

Tol ajal oli see täiesti haruldane juhtum, et kedagi keelati tunnistajana üle kuulamast. Kuid lätlased ei jätnud jonni ning surusid mõned aastad hiljem oma tahtmise läbi – mille eest oleks Stalini ajal mõni mees kindlasti kinni pandud. Täpsemalt öeldes: see oli aastal 1960. Georg Meri kuulas üle ENSV KGB uurija. Õigupoolest ei saa seda küll ülekuulamiseks nimetada. Meri lihtsalt kirjutas voolavalt vabas stiilis umbes 50 lehekülge tollasest laagrielust ja inimestest, kellega ta seal kohtus. Ühesõnaga – kirjutas, mida vajalikuks pidas.

Uurija tundis Meri ees nii suurt aukartust, et ei julgenud temalt midagi küsida, meenutab üks kunagine prokuratuuritöötaja. Õigemini, millegi küsimine selliselt korüfeelt nagu Georg Meri oli uurijal lihtsalt ära keelatud. Aga Meri käekiri näis ikka veel silmapaistvalt ilus. Kuigi enne väike ja kalligraafiline, oli see muutunud suuremaks, ent endiselt väga kaunis.

Kusagilt ilusast ajaleheartiklist meenub, et Georg olla oma kauni käekirja ohverdanud karmidele metsatöödele jm laagrikoledustele. Tõesti – ta pidi laagris ju üle poole aasta, juunist 1941 kuni veebruarini 1942, vastu pidama – enne kui pääses Lubjanka eripajukile. Karm saatus tõepoolest. Kui võrrelda Georg Meri vanglafotot toimikus mõnede saatusekaaslaste piltidega, kust vaatavad vastu aukus silmadega kolbad, siis diplomaatiliselt öeldes – Georg Meri ei näe just nälginud välja.

Ehkki, kes teab, võibolla ta kahetses 1945. a vaba mehena vanglast välja astudes ja oleks parema meelega vahetanud oma vaba mehe seisuse mõnekümne laagriaasta vastu.

Veel 90ndate alguses tunti ENSV prokuratuurist EV prokuratuuriks moondunud karmis asutuses Georg Meri ees aukartust. Võibolla oli see aukartus pigem KGB ees. Prokuratuuri uurijale Uno Kukele, kes komistas Meri agendimineviku otsa seoses oma lelle, haridusminister Hugo Kukke kriminaalasjaga, öeldi otse: kui tahad edasi töötada, unusta see asi. See tähendab siis mitte Kukke, vaid Meri asi. (Uno Kuke siputas ja siputas ja jäigi ise siplema oma rahvavaenlastest sugulaste lõa otsa. Muidugi nuhiti varsti välja tema sugulus EV haridusministri Hugo Kukkega. Uno ehk ühe k-ga Kuke uurijakarjäär kulges seetõttu üsna üle kivide ja kändude.)

Ja prokurör Heino Tõnismägi 1991. a ilmunud üksikasjalikust järjejutust Sevurallagi vangide nn mässust ei suuda me kuidagi leida Georg Merit. Nagu ei oleks tema ligi kahemeetrist kogu seal kunagi viibinudki.

Kui nüüd pateetilis-idealistlikult ja võibolla ka naiivselt küsida, kas Georg Meri reetis Eesti Vabariigi, siis peab inimene olema päris kanapime kui tema toimikumaterjalidega tutvunult ei vastaks teisiti kui: jah, paraku. Kuigi põhiline, miks Georg Meri Lubjankale toodi, ei olnud mingid tolleks ajaks juba olematu Eestis riigi saladused, vaid eelkõige ikka vajadus sakslasi tundma õppida ja lisaks saada ühte-teist teada Inglise residentuurist. Et seejuures ka Eesti riigipeadest kõneldi – see käis asja juurde. Nõnda näibki mulle – olles mõningasest paberivirnast end n-ö läbi närinud –, et Inglise luuret kõrvetas ta sisse veel põhjalikumalt kui Eesti Vabariiki. Isegi kui Vilmos Bohmi "hoovitõmbamine" kõrvale jätta, siis inimesed, kes lävisid Meriga 30ndate lõpus ja siin SISi kasuks N Liidu järele spioneerisid, olid teenistuses veel ka pärast sõda, 1940ndate teisel poolel, mil inglaste värvatud agentide Baltimaadesse saatmise tulemuslikkust võib nimetada kahe sõnaga: suur fiasko. Ehkki olen kaugel soovist kirjutada Georg Merile kaela rohkem patte kui

võib leida nende jälgi dokumentidest, ei ole vast ülekohus mainida, et ka tema andis oma ettekannetega inglaste luureoperatsioonide põhjakõrbemisele siinkandis pärast sõda oma – teatava panuse.

USA, Rootsi ja Briti agentide saatmine Baltimaadesse võis üldjoontes liiva joosta ka äraandja Kim Philby tõttu, kes töötas Inglise salateenistuse sideohvitserina ameeriklaste juures.

Georg Meri oli võtnud ka kontakti Inglise luurega, et neid hoiatada läbi kukkumiste eest. Nii sai N luure omakorda Philby kaudu teada Meri reeturlikkusest nende suhtes. Kuid N luure mängurid ei saanud ega tahtnud tol ajal Meri vastu midagi ette võtta, kuna siis võinuks omakorda Philby ohtu sattuda. Sest kuigi agent "Obnovljonnõi" oli tähtis, polnud ta kaugeltki nii tähtis kui Philby. Kuid see on mõne kagebeelase vahendatud kuuldus, millel puudub dokumentaalne tõestus.

Ei saa eitada, et ainus võimalus Georg Meril Lavrenti Beriaga mitte koostööd teha olnuks – kuul saada. Olles lugenud Georg Meri EV välisministeeriumi isiku- või teenistustoimikut, mis asub riigiarhiivis, ei suuda ma kuidagi mõista, kuidas võis nii läbinägelik diplomaat mitte osata siit jalga lasta. Ja panna sellega alus enda draamale, õigemini nende aastate jaoks ilmselt igapäevasele loole: kuidas armastus oma elu ja lähedaste vastu võib aidata tappa – teisi inimesi. Sest millekski muuks kui relvaks oma vastaste vastu, nende füüsiliseks hävitamiseks NKVD-KGB Georg Merit ju ei kasutanud.

Pärast vanglast väljasaamist elas Georg Meri vaikset kirjandustoimetaja elu ja ilmselt lootis, et ta jäetakse elu lõpuni rahule. Kuid nagu mäletab tema onupoeg Arnold Meri, kes oli sellest omakorda kuulnud oma isalt ehk Georgi vennalt, püüti Georg Merit uuesti värvata N julgeoleku teenistusse. Päris kindlasti ei huvitanud MGBd-KGBd üksluine elu kirjastuses Ilukirjandus ja Kunst, kus Georg Meri tõlkekirjandusega tegeles. Neil oli Merile pakkuda tõenäoliselt laialdased karjäärivõimalused välismaal – teatud tingimustel muidugi.

Georg Meri ja tema vend Konstantin võisid omavahel Georgi taasvärbamisest rääkida millalgi 1948. a lõpu poole. Nii vähemalt mäletab Arnold Meri. Georg ehk Žorž ei olnud soovinud oma karjääri julgeolekus jätkata ning oli edasisest koostööst keeldunud. Julgeolekus oli kõigepealt imestatud, et kust te oma julguse võtate. Seejärel öeldud, et kui loodate vennapoja abile, siis parem ärge lootke: ka tema on meil õnge otsas.

Arnold Meri teadis tolleks hetkeks ise juba suurepäraselt, et hammast ihutakse tema kuldtähelise isiku peale. Nagu hiljem selgus, heidetigi N Liidu kangelane Arnold Meri 1951. a lõpus parteist välja. Ta sõitis uhke žestiga ise, vabatahtlikult Siberisse, Gorno-Altaiskisse.

Georg Meri toimikus leidub 25. veebruarist 1950 pärinev kiri, mis annab tunnistust, et KGB võttis Meri taasvärbamist väga tõsiselt. Selles kirjas nõudis KGB eellase, N Liidu Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi (venekeelse lühendiga MGB) 2. peavalitsus oma A-osakonna arhiivist välja Georg Meri isikliku toimiku. A-osakond, nagu nimestki nähtub, tegeles agentuuriga. "Toimikuga on hädavajalik tutvuda seoses Meri töötlemisega kaasnevate üritustega," väideti kirjas.

Seekord ei jõudnud N julgeolek ja Georg Meri kokkuleppele. Tagajärjed ei lasknud end kaua oodata. Julgeolek korraldas Meri juures kodus läbiotsimise, et teda soodsas suunas mõjutada. Kompromiteeriva esemena avastati üks kauni käepidemega jahinuga, mille tera oli üle 10 cm pikk ja mida Georg Meri kasutas paberinoana. Esimene süüdistus, loata külmrelv, oligi leitud.
Teine süüdistus hangiti tema töökohast, riiklikust kirjastusest Ilukirjandus ja Kunst. Seal oli ühest trükki läinud raamatust jäänud välja trükipoogen ja Meri oli samas andnud 1950. a allkirja, et on raamatu kõlblikuks tunnistanud. Riik sai kõvasti kahju, kuid hullem rubladest leiti olevat "avastus", et Meri oli meelega tahtnud nurja ajada Eesti kultuurinädalat Moskvas. Õnnetu juhus, mille eest Žorž niisiis vastutavaks tehti. Nende kahe "suure süüteo" eest anti ta kohtu alla.

Pärast kohtukomöödiat istus Meri kokku 8–9 kuud vahi all. Igal juhul tuleb juba teist korda tunnistada Eesti Entsüklopeedia 6. köite ebausaldusväärsust seoses Georg Meriga. Seal märgitakse kolmandaks ja viimaseks repressioonideperioodiks Georg Meri elus aastaid 1950–53. Vangis viibis ta ajaloolase Kaido Jaansoni andmetel, kes on Georg Meriga tema mälestuste jäädvustamiseks palju kordi kohtunud, tegelikult 8–9 kuud. Igal juhul on fakt, et Georg Merit ei tahetud mitte represseerida, vaid oma teenistusse värvata. Nõnda vähemalt väidavad arhiividokumendid. Kui lugeda repressioonideks püüdeid taas teenistusse värvata, siis jätkusid repressioonid tõesti ka 1953. aastal, mil Lavrenti Beria üritas temast vormida Eesti demokraatliku vabariigi juhti.

Ülejäänud paari aasta jooksul käis ta kindlasti tihti julgeolekumeestega – mõtteid vahetamas. Igal juhul tuleb imeks panna, kui hästi temasse N julgeolekus suhtuti, sest palju väiksemate vastuhakkamiste eest jagati heldelt kümneid aastaid laagrit. Küllap nad olid Beria survel sunnitud Georgi väärtuslikkust tunnistama.

Lennart Meri ise on oma memuaarides meenutanud, et Georg Meri arvati lühikeseks vangisistumise ajaks ehituskomandosse. Vangid ehitasid elumaja – praeguse hotelli Olümpia lähedal. MGB ehitustööstust juhtis tol ajal polkovnik Serebrjanõi. See maja kukkus hiljem kokku. Ülemused olid tsemendi ehitusel maha parseldanud (joonud).

"Kaitseingel" Lavrenti Berial olid Georg Meriga aga omad plaanid. Siinkohal kasutan jälle ajaloolase Kaido Jaansoni andmeid, mida ta kogus kümmekonnal kohtumisel Georg Meriga aastail 1980–82. 1953. a mais oli tuldud Tallinnas Georg Merile koju järele ning ta sõidutati hotelli Palace juurde.

Tal kästi toojatele umbes 10 m vahemaaga järgneda ning juhatati nõnda ühte kolmanda korruse nurgatuppa. Seal oli teda oodanud mundris, kuid eraldusmärkideta mees, kes tutvustas ennast Moskva riikliku julgeoleku peavalitsuse (KGB eellase) esindajana Eestis.

Kõigepealt küsiti, et ega Georgil mingeid isiklikku laadi probleeme ei esine. Georg oli kurtnud, et nooremat poega surutakse vägisi sõjakooli. (Nagu imeväel see surve pärast lakkaski.) Seejärel paluti Meril koostada nimekiri 25tähtsamast rahvuslikust poliitikategelasest, kes on veel elus ja teojõulised. Viis neist võisid olla naised.

Georg Meri küsis Jaan Tõnissoni saatuse kohta. Moskva mees vastas, et see dostoinõi starik (väärikas vana) olla veel paar aastat tagasi, niisiis 50ndate alguses elanud, kuid nüüd juba surnud. Moskoviit oli rõhutanud, et paari kuu pärast võib oodata suuri sündmusi. Rahvusvabariikide õigusi laiendatakse, neile antakse tagasi oma väed kõikide väeliikidega jne. Georg Meri küsimusele, mis saab neist, kelle nimed ta kirja paneb, vastanud Moskva mees, et nad vabastatakse kohe vanglast. Meri koostas nõutud nimekirja ja andis järgmisel kohtumisel edasi.

Kolmas kohtumine lepiti kokku 1953. a juuniks. Umbes samal ajal vangistati Beria ning kokkulepitud päeval ei oodanud hotellis enam kedagi. Georg Meri oli hotellist hirmuga põgenenud, kuid teda ilmselt siiski ei jälitatud ja mingeid pahandusi ei järgnenud.

Ühe versiooni kohaselt valmistati Georg Merit ette Eesti Demokraatliku Vabariigi etteotsa asumiseks. Teine, kahtlemata tõelähedasem võimalus on siiski, et Georg Merit kui julgeoleku vana agenti kasutati lihtsalt kui teabeallikat.

Võibolla aimas Georg Meri neil aastail, et Lavrenti Beria viisidki hävinguni tema reformikavad. Mitte nõnda-öelda liialdused ausate nõukogude kodanike represseerimisel – nagu N ajaloovõltsijad on hiljem püüdnud kujutada.

Julma, kuid kahtlemata targa inimesena nägi Beria juhtumas sedasama, mida Stalin juba 1945ndal – nimelt N Liidu kokkuvarisemist. Läänele järeleandmised oleksid võinud kollapsit veel edasi lükata. N Liidu sõjaväeluurest Läände üle hüpanud põgenik, kirjanikunimega Viktor Suvorov on oma tuntud raamatus "Viimane vabariik" mäletatavasti kirjutanud, et üleilmse revolutsiooni idee

mahamatmisega oli ühtlasi maha maetud ka N võim. Kui kapitalism ja kommunism jäävad koos maailma valitsema, paneb kapitalism kommunismi varem või hiljem nahka. Lev Trotskile, ühele põhilistest Oktoobrirevolutsiooni arhitektidest oli see olnud selge algusest peale.

Beria kukutasid teatavasti NLKP poliitbüroo aktiivsemad liikmed eesotsas Nikita Hruštšoviga ning selles "pühas ürituses" toetas neid Georgi Žukovi kindralkond. Ajaloolased on hiljem, pärast N Liidu lagunemist kirjutanud, et Beriale heideti muude pattude kõrval ette sidemeid Inglise luurega. Vaevalt et otse Georg Meri sellise etteheite põhjustas, aga – mõneti tähenduslik on see siiski. Beriale sai üsna ilmselt saatuslikuks kava Läänega suhteid soendada ja muuhulgas ka Baltimaade küsimuses mõnevõrra järele anda. Võibolla oleme nõnda koguni Hruštšovile tänu võlgu, sest kes teab, äkki hingitseks N võim kuuendikul planeedist Beria ideede valguses veel tänagi – mingi kapitalismi ja sotsialismi seguna nagu praegu näiteks Hiinas.

Ajaloolane Indrek Jürjo on Georg Merit aga nimetanud isikuks, kes neil 50ndail põdes tugevaid süümepiinu. Mõneti on Jürjol ilmselt õigus. Riigiarhiivist võib leida dokumente, mis viitavad Georg Meri läbikukkumisele mõnes luureoperatsioonis. Siinkirjutaja ei oska muud järeldada kui et nende operatsioonide katteks ja Meri kontrolli all hoidmiseks olidki 1950–53 ette võetud need debiilsed uurimised, mis puudutasid tema paberinuga ja raamatust tehnilise vea tõttu välja jäänud lehekülgi.

Ühest küljest oli paberinuga ja muud sellist jama vaja tema pehmeks tegemiseks ja kontrolli all hoidmiseks. Teisest küljest oli tarvis kõrvalseisjatele ka mingeid põhjendusi, kui lävimine "organitega" oleks kusagilt läbi tilkunud. Vajalikkus KGBle oli ka põhjus, miks Georg Merile ei väänatud lisaks umbes kümmet aastat laagrit. Mitte tema naise palvekirjad kõrgetele ülemustele N Liidu ülemkohtusse, nagu tema poeg Lennart oma mälestustes naiivset teeseldes väidab. Oletagem, et Georg Meril tekkisid 50ndate keskel tõesti süümepiinad ja ta kõrvetas need luureüritus-

ed, mida järgnevalt kirjeldan, meelega põhja. Ikkagi on kummastav, kuidas ta ei suutnud aru saada, et kuradi käest ostab ta 1918. a Butõrkas antud kolm tilka verd välja ainult siis, kui võtab vastu oma vangilaagriaastad – või siis kuuli. Ilmselt oli ta väga nõrk inimene, kelle elu päästis lõppkokkuvõtteks ainult Stalini surm. Muidu oleks ta varem või hiljem jõudnud ringiga tagasi samasse punkti, kuhu 1942. a alguseks vangilaagris. Nimelt seina äärde. Ainult et 1942. a olnuks see surm puhta südametunnistusega.

Kui "organid" Meri 1948–49 uuesti ette võtsid, siis loodeti operatiivmängude abil tema kaudu sisse imbuda Inglise luuresse. Avakäigu olid teinud inglased ise, alustades pärast sõja lõppu agentide saatmist Balti riikidesse. Põhjuseid, miks neid saadeti, võib nimetada mitmeid. Indrek Jürjo kirjutab oma raamatus "Pagulus ja Nõukogude Eesti" Lääne poliitiliste ja sõjaväeliste ringkondade veendumusest, et N Liit teeb ettevalmistusi kolmandaks maailmasõjaks. Inglise luureagendid Balti riikides pidid koguma tõendusi võimaliku mobilisatsiooni kohta.

Miks valiti platsdarmiks N Liidu vastu välja Balti riigid – sellele võib iga ajalugu tundma õppinud inimene ise vastata. Inglismaal loodeti suurt abi oma operatsioonidele metsavendade gruppidelt. Nende abiga loodeti agentidena n-ö importida endisi SS-sõdureid, nad relvastada ja luua võimaliku sõja puhuks korralik nõukogudevastane organisatsioon, mis asuks sõja korral N tagalat õõnestama ning Läände andmeid saatma. Muidugi oli Inglise salaluurel SISil selles ürituses suur abi endisest SS-standartenführer'ist ja Raudristi tammelehtedega Rüütliristi kavalerist Alfons Rebasest. Ta oli väga paljude rindelt eluga pääsenute ebajumal ning rõhus meeste värbamisel nende patriotismile. Kuid see oli võitluse alustamine, vastaseks metsik jõud. Ometi Rebane leidis, et peab seda tegema.

Neljakorruselises viktoriaanlikus majas Chelseas õpetati värvatutele raadiosidet ning salakirja. Lisaks N kompartei ja luurete struktuuri, isikuttõendavaid dokumente ja nende kontrolli jne. Ja muidugi, kuidas raputada maha jälitajaid, kuidas käituda ülekuulamistel. Lisaks paadiga maabumised, langevarjuhüpped väliõppustel mägisel Šotimaal.

Paralleelselt ja käsikäes SISiga saatis Balti vabariikidesse agente ka Rootsi sõjaväeluure (T-kontoret), kes palkas abiliseks Eesti Vabariigi endise leitnandi Arkadi Valdini. Tema ülesandeks oli nagu Alfons Rebaselgi eesti pagulaste hulgast vabatahtlike värbamine. Kui toetuda Tom Boweri raamatule "*The Red Web*", lootis ka USA Luure Keskagentuur (CIA) saada Balti riikide kaudu infot N Liidu oletatavate sõjaettevalmistuste kohta. Inglise salateenistuse MI6 eelkäija SISi juurde oli CIA poolt sideohvitserina määratud üks kõige kuulsamatest N välisluureagentidest Kim Philby. Mõned ajaloouurijad arvavad, et kuna tema Balti operatsioonide üksikasjadest siiski ei teadnud, ei saa rea agentide lõksu kukkumist siiski Philby reeturlikkuse süüks pidada. Esimesed kahtlused, et saadetud salakuulajad on N julgeoleku poolt kinni võetud ja suures osas ka ümber värvatud, tekkisid 1953. a, mil SIS palus juba ühel lõksu püütud Läti agendil tuua pudelitäis vett Uuralist Izeti jõest. SIS kahtlustas, et jõe kaldal paikneb tuumareaktor. Paraku valitses Moskvas luurekeskustes Beria kukutamise järel tõeline peataolek. Christopher Andrew ja Oleg Gordijevski on oma raamatus "KGB" kirjutanud, et pudelisse villiti laboris nõnda radioaktiivne vesi, et see olnuks justkui pärit reaktori enda seest. Londonis järeldati muidugi õigesti, et vesi pärineb laborist.

Mis puudutab Georg Meri osalemist nendes raadio- ja luuremängudes, siis säilinud dokumendid viitavad tema isikule operatsioonides "*Blind*" (inglise k pime) ja "*Javka*" (vene k ilmumine).

Georg Meri väljailmumine nendes üritustes tundub enesestmõistetav: tema kui endise diplomaadi ja N vangilaagris istunud mehe isik äratas Lääne luuretega seotud pagulasringkondades usaldust. Kindlasti oli kuulujuttudena levinud ka tema seotus Sevurallagi laagrimässuga, mille fabritseeritusest N julgeoleku poolt pagulastel muidugi aimu ei olnud. Lisaks hellitati Lääne luuretes veel endiselt lootust toimetada vastupropaganda jaoks vabasse maailma mõni endine EV kõrge riigiametnik. Et need istusid juba kõik ammu laagrites või olid maha lastud või nagu koerad laagrimülgastes haigustesse kärvanud, siis tundus Georg Meri täiesti sobiva valikuna. Raadiomängus "Blind" lavastati EVK lõhene-

mine kahte tiiba: suurem tiib oli pettunud Rootsi luurekeskuste väheses toes, ja väiksem, mõõdukam grupp, jäi rootslastele truuks. Lahkulöönud radikaalset rühma värbaski julgeolek toetama agent "Obnovljonnõi", meile tuntud kui Shakespeare'i tõlkija Georg Meri. Nagu nähtub Riigiarhiivis säilinud toimikutest, saatsid N "organid" EVKst lahkulöönud rühma esindajana Inglismaale oma agendi "Talu", keda valmistas ette operatiivtöötaja Ibrus, kes esines ühtlasi "Obnovljonnõi" (Meri) lähedase isikuna. Seejuures pidid "organid" veel pingutama, et kumbki pool, ei agent "Talu" ega agent "Obnovljonnõi" ei saaks teada teineteise töötamisest venelastele.

Tšekistlike pingutuste tulemusena tekitati "Talule" 1955. a N Liidu riigipiiris "aken" ning ta "põgenes" paadiga Soome kaudu Rootsi ja sealt Inglismaale. Vahetult enne teeleasumist oli N julgeolekuohvitser Ibrus tutvustanud "Talu" "Obnovljonnõiga" (Meriga), kes andis "Talule" üle šifreeritud kirjad Eesti saadikule Inglismaal August Tormale ja peakonsulile USAs Johannes Kaivile.

Šifreerimisel on Indrek Jürjo poolt arhiivist leitud andmetel kasutatud Eesti Vabariigi välisministeeriumi šifrit, mida nii Torma kui Kaiv lugeda oskasid. Ilmselt on liig meenutada, miks valiti just välisministeeriumi šiffer. Eriliselt huvitas "organeid" muidugi August Torma isik, sest teda peeti 100% Inglise luure agendiks. Nüüd meenutagem veelkord juba varem kirjutatut – Georg Meri unustamatuid päevi NKVD sisevanglas 1942–45, kus ta kirjutas ülekuulajatele ettekandeid Inglise residentuurist. Inglismaal võtsid "Talu" vastu tema vana lahingukaaslane Rebane ja SISi ohvitser Michael Scott. (Viimane käis muuseas 1990ndate keskel Eestis kunagisi "lahingukuulsuse" paiku külastamas.) "Talu" esitleti ka saadik August Tormale. Tolleks ajaks kahtlustas SIS juba tõsiselt, et KGB on nende agendid üle värvanud. KGB ei olnud aga arvestanud Rebase ja agent "Talu" vana lahingusõprust ning ei kulunud kaua, kui "Talu" Rebasele kõik üles tunnistas.

SIS otsustas KGBga siiski edasi mängida, et omi mehi välja vahetada ja võibolla veel midagi teada saada. 1955. a saatis

Inglise luureametnik Michael Scott "Talu" Eestisse tagasi. Talle anti kaasa kontaktaadressid salakirjade saatmiseks ning Rebase ja Torma kirjad "Obnovljonnõile" (Georg Merile). Neis kirjades tehti ettepanek saata Londonisse läbirääkimistele EVK, tegelikult KGB poolt fabritseeritud organisatsiooni täievoliline esindaja. KGB korraldas muidugi kohe pärast "Talu" naasmist tema kohtumise "Obnovljonnõiga", kellele "Talu" ka kirjad üle andis. KGB kuulas kohtumist loomulikult pealt. "Obnovljonnõi" oli end seejuures esitlenud "Talule" kui KGB agenti, mis KGB muidugi välja vihastas. Siin leidub kaks võimalust: kas Meri pidas "Talu" tõeliseks Inglise agendiks ja otsustas KGBle oma tüdimust demonstreerides mängust välja astuda. Või, mis samuti tõenäoline, talle oli "Talu" topeltroll või -mäng teada ning ta otsustas temaga rääkida avatud kaartidega – või nagu kolleeg kolleegiga. Nii või teisiti ületas Meri oma volitusi. Lõplikult teada saamaks, kummale poole kaldub Georg Meri, kellele KGB omistas lisaks "Obnovljonnõile" ka tema isa nime järgi varjunime "Otto", korraldas KGB veel operatsiooni Moskvas. Seal pidi Meri kohtuma mitme välismaalasega ja neilt infot koguma. Kuid ka seal ütles Meri oma "objektidele", tegelikult tšekistidele, et ta töötab julgeoleku heaks.

Nüüd ei jäänud "organitel" enam kahtlust, et Georg Meri oli otsustanud agendistaatusest vabaneda. Merit töödeldi ja ilmselt ka hirmutati, kuid operatsioonidesse enam ei kaasatud. Tema isik võeti järelevalve alla formulartoimiku "Diplomaat" alusel. N julgeolek kahtlustas, et Meri püüab neist mööda minnes taastada oma vanu kontakte SISiga, kelle agent oli ta kunagise NKVD (KGB) I. peavalitsuse ehk N Liidu tollase välisluure andmetel olnud 1930. aastast.

Muidugi oleks ootamatult tõrksaks muutunud Georg Meri järske suunamuutusi väga lihtne selgitada tema ärganud südametunnistusega. Tegelikult peitub lahendus paljuski ka Lavrenti Beria surmas. Inimese lahkumises, kes oli Georg Meri olemuse enesele nendel unustamatutel Lubjanka-kuudel, mil eksdiplomaat otse Stalini lauale rändavaid ettekandeid vorpis, põhjalikult selgeks teinud. Beria soosikul Meri olid 1953. a kevadel ootamatult tekki-

nud lootused saada peaaegu et Eesti presidendiks, et ta aitaks Läänelt pingelõdvendust välja kaubelda. Mida Beria tegelikult kavandas, me ei tea, aga igal juhul olid Meril lootused tekkinud. Ja siis lennutati ta troonitrepi eelviimaselt astmelt tagasi porisse – lihtagendiks. Anti piitsa, riputati haavadele soola ja sunniti taas madalale, räpasele, alandavale nuhitööle.

Meri ahastust on meil inimlikult lihtne mõista. 1958. a sai N julgeolek koguni alarmeerivaid andmeid, et Georg Meri püüab ühe kontaktisiku kaudu, kes osutus muidugi koputajaks, anda teada EV Inglise saadikule August Tormale, et on valmis riigist põgenema. Tegemist polnud tõenäoliselt mitte taastärganud patriotismi, vaid inimliku meeleheitega. Ühest 1958. a KGB agentuuriõiendist leiame ka teate: "TORMA ilmutab kõrgendatud huvi endiste Eesti diplomaatide, praegu Eestis elavate Georg MERI ja Otto GRANTI vastu. Viimase saatusest on ta küllalt hästi informeeritud. See on võibolla seletatav asjaoluga, et Grantil on Inglismaal laevaomanike ühistu kapitaliosakuna võrdlemisi suur varandus." Nagu eelpool kirjutatud, aitas Granti vangi saata Meride perekonnasõber Aino Kalm (Sammul) ehk agent "Belokurova". Grant oli hiljem jäänud vanglas vaimuhaigeks ja surnud Jämejala vaimuhaiglas.

Juhul kui Torma Meri vastu tõesti huvi ilmutas, jääb ainult üle imestada tema lihtsameelsust. Merit jälgisid enam-vähem pidevalt, et ta "vallatusi" ei teeks, agendid "Belokurova" (Aino Sammul), "Semjonov" (Meri kunagise kolleegi, diplomaat Elmar Kirotari poeg Harri) ja "Erastov" (Nikolai Nitem).

Millega need tollased luuremängud lõppesid, annab aimu katkend Alfons Rebase kirjast Eesti Saksa-aegse omavalitsuse juhile Hjalmar Mäele 1. novembrist 1960: "Et teha lühemalt, ütlen – surusin oma tahte läbi ja nii vahetamise teel ja "vaiksel nõusolekul", sest ei tohi neid ka rumalaks pidada, said nemad tagasi enda mehed ja mina omad. Kuid ei saanud kätte seda ühte, kes esimesena sisse läks. Ta teadis vist liiga palju. Mõni meie mees oli vist siis seal teadmata kontrolli all, ühte oli aga katsutud ümber õpetada, mida siin kohe teatas. Muidugi on see kõik lühidalt, kuid see mäng kestis 6 aastat. Kui kõik oli käes, mis võimalik, sai katkestatud."

Nõnda siis lõppes Lääne luurete tulutult lõppenud ettevõtmine õõnestada nõukogude võimu. Kes tol ajal ikka uskunuks, et see võim sööb ennast ise ära. Kogu suures luureoperatsioonis nimega Džungel kannatasid otseselt sajad ja kaudsemalt ilmselt tuhanded eestlased.

Üllatuslikult leiame nendest operatiivmängudest meid vägagi huvitava agendi varjunimega "Nikolajev". Seda seotult KGB poolt värvatud ja eelpool juba kirjeldatud teeneka agendi Endel Suusteriga, kelle kõigepealt oli värvanud Rootsi luure. Endel Suusteri näol on tegemist vägagi mõjuka agendiga ja tema isik vajab enne "Nikolajevi" juurde jõudmist mõningast lahtimõtestamist. Tema värbas Rootsis Arkadi Valdin, sest Suuster oli niikuinii oma töö kaotanud. Koos Igor Epliku ja veel nelja agendiga saadeti nad ööl vastu 1. maid 1949 Leedus maale lootustega, et piirivalve on töörahva püha puhul tulivett pruukinud. Eplik ja Suuster pidid Leedust välja jõudma Eestisse, et seal ühendusse astuda agent Undiga, kes oli selleks ajaks muidugi samuti N julgeoleku kontrolli all. Kuid juba 7. mail võttis N julgeolek mõlemad mehed Leedus kinni ning Eplik lasti tabamisel maha.

Endel Suuster värvati ümber. Tema edasist koostööd NKVD-MGB-KGBga iseloomustatakse julgeoleku operatiivraportites igati positiivselt ning seetõttu kasutati Suusterit septembrist 1951 kuni jaanuarini 1952 Suhhumis. Kirevas kuurortlinnas püüti operatiivmängu "Javka" kaasa tõmmata Inglise luuret Türgis ja Küprosel, kuid see kombinatsioon läks vett vedama. "Javka" raames söötis N luure ette ka oma mehi mängudes Rootsi luurega.

Pärast Suhhumi ürituse ebaõnnestumist majutati Suuster erikorterisse Pirital Metsa t 13, mis kandis romantilist leppenimetust "Riviera". 1952. a vormistati Suuster ümber agendiks uue varjunimega "Laht", ja paigutati elama teise agendi, varjunimega "Lepik", korterisse. Kuid purjuspäi kippus Suuster oma "kangelastegudest" lobisema ja julgeolek oli seetõttu 1953. a jaanuaris sunnitud ta arreteerima ning istuma panema. Ajaloolase Indrek Jürjo poolt leitud andmetel oli siis ka Suusteri roll teda tundvatele

inimestele julgeoleku agendina liiga ilmseks saanud. Mais 1953 osales Suuster veel mingites "Javkaga" seotud operatsioonides, kuid üldiselt said tšekistid ise ka aru selle luureürituse perspektiivitusest ja nõnda oli Suusteri roll ammendatud.
Pärast seda kui N julgeolek oli Suusteri maha kandnud, muretseti talle tagasihoidlik santehniku ametikoht ja leiti elukoht kontrollitud agendi "Nikolajevi" korteris.

See koht tasuks meelde jätta: mahakantud agendile Suusterile muretseti elukoht kontrollitud agendi "Nikolajevi" korteris.

Nüüd tekib küsimus, kelle peitis N julgeolek "Nikolajevi" nime taha ja miks ta meid huvitab. Selleks tuleb ajas liikuda umbes 37 aastat ettepoole. Vabaduse aega. Septembrisse 1992. Päevadesse, mil oli jõudnud parasjagu haripunkti EV presidendi valimiskampaania.11. septembril 1992 ilmus venekeelses päevalehes Molodjož Estonii kellegi V. Saare artikkel "Moraalitu poliitika, eetikata poliitika". Kirgede möllus Lennart Meri ja tema isa ümber ei pannud eesti avalikkus seda lugu tähelegi. Üks tsitaat tollest artiklist: "Tulevane presidendikandidaat sai keskhariduse Jaranski linnas Venemaal. Sai sotsialismiideede õitsengu ajal Eestis tuntud kirjanikuks ja publitsistiks. Ja kui Eesti alustas tagasipöördumist Euroopasse, hõivas ta välisministri ametikoha."Edasi küsitakse tänaseks vanu ja tuntud küsimusi Meride vabanemise kohta asumiselt juba 1945. a jne. Molodjož Estonii toimetus on kellegi V. Saare loole lisanud veel omapoolse kommentaari: "Eriti tugev on rünnak presidendikandidaat L. Meri vastu. Ka meie saime selliseid materjale. Selles oli kaalukas osa pühendatud kandidaadi isale, mille me aga välja jätsime... Kui meie autor (seega saladuslik V. Saar – V.L.) sellest kuulis, teatas ta meile, et Lennart Meri ise on 1960ndatel aastatel pidanud intensiivseid kontakte KGBga, mis andis talle võimaluse sageli sõita välismaale. Ta (V. Saar – V.L.) avalikustas isegi tema varjunime "Nikolajev". Selles seisuses olevat ta arendanud oma tegevust ka välissõitude ajal ja eesti intelligentsi hulgas. Tema sellekohased aruanded moodustavad kaks köidet ja asuvad väljaspool Eestit. Samuti sai "Nikolajev" soliidseid rahasummasid ja kingitusi.

Kui küsisime, mis ärgitas meie autorit (V. Saart – V.L.) avalikustama kandidaati kahjustavaid andmeid, ütles ta, et kandidaat on vastupidiselt oma lubadustele sooritanud poliitilistel eesmärkidel rünnakuid KGB vastu. See on meiepoolne vastuaktsioon."Loomulikult on V. Saar varjunimi. Kuna kõnealune artikkel ilmus venekeelses lehes, siis on autori näol tegemist KGB vene keelt kõneleva ohvitseriga.

Mis allikas see Molodjož Estonii ka on, hüüatavad võibolla mõned. Kogu kõnealust artiklit võiks muidugi üleolevalt nimetada suure naaberriigi provokatsiooniks. Või nomenklatuuri viimaseks agooniaks – kui Lennart Meri tolleaegset retoorikat kasutada.Kui ei ilmneks ainult ühte kummalist kokkusattumust: 1992. a kõneleb tundmatu autor agent "Nikolajevist". Ja ka Riigiarhiivi dokumentides 50ndate keskpaigast, mis kaevatakse päevavalgele hulk aastaid pärast Lennart Meri valimist presidendiks, leidub "kontrollitud agent "Nikolajev"", kelle korterisse majutati elama peaaegu sama kontrollitud agent, Inglise ja Rootsi luurete lollitamise peaaegu et veteran, seltsimees Endel Suuster. Georg Meri kunagine "lemmik" SIS, nagu ka teised luured on juba ilmselt aastasadu juhindunud kuldreeglist, et ühe infokillu tõepära peaksid kinnitama vähemalt kaks teineteisest sõltumatut allikat. Siis ei ole tegemist kokkusattumusega.

Üks ring saabki jälle täis. Inglise luure EVs. Georg Meri siplemas inglaste ja N venelaste vahel. N luure operatiivmängud Inglise luurega ja Georg Meri jälle justkui üks kärbes punases võrgus. Lennart Meri, edukas intelligentsi esindaja, lõpetanud 1953 ülikooli ja töötamas Vanemuises kirjandusala juhatajana. Ja seltsimees Suuster, punasest võrgust maha kantud, paigutatud ajutiselt agent "Nikolajevi" juurde. Kes teab, äkki mõlkus julgeolekuohvitseridel agendile varjunime pannes meeles iseseisvas Eestis põranda all tegutsenud kommunistliku trükikoja tööline Nikolajev, kes edutati pärast punast riigipööret Polügraafiatööstuse Peavalitsuse juhatajaks. Teatavas mõttes kirjanduslik elukutse seegi.

Nii et tõeliselt laiahaardeline on ikka see (eks)president Meri vastane "vandenõu", mis küünitab oma kombitsad koguni arhiividesse. "Nomenklatuuri viimast agooniat", kui kasutada Lennart Meri sõnu enda valimiskampaania päevilt, võiks seega samuti nimetada – igikestvaks.

KUUES LEHEKÜLG

Memento mori: Albiino (1925–1996)

Uppunu, kelle kala püüdev poisike leidis septembris 1996 Lätist Lielupe jõest, osutus Lennart Meri kunagiseks heaks sõbraks Ülo Koiduks, KGB agendinimega "Jaan-2".

Suurem osa ENSV intelligentsist, mitte ainult Lennart Meri, oli Ülo Koidule tänu võlgu. Sest Ülo Koit oli mees, kes valvas väravat. Mõni mahtus marjamaale (kultuurireisi gruppi), aga kõik ei mahtunud. Väliseestlastega kultuurisidemete arendamise ühingut (VEKSA Ühing) juhtis Koit ideoloogilise sõja karmimail aastail, 1975–85.

Ülo Koiduga sidus Lennartit hoopis teistsugune sõprus kui Eno Raua või Andrei Volkonskiga. Kindlasti andis nende läbikäimises põhilist tooni Lennarti-poolne kaine arvestus ja sellest lähtuv mõneti paipoisilik, Ülolt kiitust ootav hoiak. Noorema kolleegi püüdlikku semutsemist mentori ees nähtub pühendusest, mille Lennart Meri kirjutas oma raamatu "Hõbevalge" tiitellehele: "Ülo Koidule ühe reisiderohke aasta lõpul, teise töörohke aasta hakul ja optimistlikult kõikvõimalike metsade ning ülikoolide poole vaadates, Lennart". Kirjutamise aeg: "jõulukuul 1979".

"Metsade ning ülikoolide" all pidas Lennart mõistagi silmas väliseestlaste kokkutulekuid ehk metsaülikoole, mille jälgimine VEKSA Ühingu luureasjatundjaid loomulikult huvitas. Nende

kahe mehe, Lennarti ja Ülo läbikäimist võib selle pühenduse põhjal otsustades pidada kõigiti sundimatuks. Ülemusele või kõrgemalseisvale parteituusale, kui temaga ei oldud just väga palju viina koos ära joodud, ei riskitud neil aastail kirjutada pühenduse juurde "jõulukuul". See võinuks lihtintelligendile päris kindlasti mõndagi maksma minna – vähemalt välismaareisi.

Veel aasta varem, 1978 oli Lennart Meri "armast Ülo Koitu" tänanud "raadiomaja noorusmälestuste eest" paksu ingliskeelse, põhjapõdranahkades laplastest kirjutatud raamatuga "People of Eight Seasons". Pühendamise aeg ja koht: "Stockholm, Sept 1978 ja taas Marie Underi mälestuspäeval Tallinnas 20. oktoobril 1980". Tõepoolest – tänu noorusmälestuste eest võib mõista. Lennart Meri omaaegsel avaldusel võtta ta raadiosse tööle leiduvad initsiaalid Ü.K. Aastatel 1950–75, enne VEKSA juhtimist tegutses Ülo Koit nimelt tele-raadiokomitee esimehe asetäitjana.

Öeldakse, et kõige üksildasemaks võib pidada inimesi, kel palju sõpru ja tuttavaid, sest oma üksildustundest vabanemiseks on neil vaja kogu aeg kedagi. Ülo Koit kuulus ilmselt selliste inimeste hulka. Ainult et kui VEKSA aastatel tilpnesid lipitsejad tal pidevalt jalus, siis uue iseseisvuse saabudes polnud Koidul enam suurt kellegagi rääkida. Ta äratas vastutulijates, vanades tuttavates umbes samu tundeid nagu üle tee jooksev must kass. Sisimas olnuks Koidul seetõttu põhjust pidada suuremat osa eesti intelligentsist intellikõntsaks. Alles see oli, kui nad konverentsidel-loengutel-mälestusüritustel VEKSA Ühingu Olevimäe saalis põrnitsesid talle otsa nagu küülikud maole, reibas ilme näole manatud – sisimas muidugi oodates, et saaks selle jura kaelast ära ja plusspunkti järgmiseks Rootsi-otsaks kirja.

Muidugi võib Ülo Koidust lahtiütlejaid, sealhulgas Lennart Merit mõista. Elu tahtis elamist ja ükski Made ega Pohlagi, rääkimata Lennartist ei näinud ette, et see riik iseseisvub ja VEKSA sünonüümiks avalikkuse ees saab osa N julgeoleku välisluurest. Rääkimata Hololeist, Koigist jt väiksematest vendadest. Enne olid VEKSA kaudu välismaal käinuna väga popp kuju (tuleb meelde Lennart

Meri hõige ühel VEKSA konverentsil 1981: "VEKSA on pop!"). See ühing suutis enda ümber koguda märkimisväärse osa Eesti vaimueliidist. Ja üllatusena kõigi jaoks jõudis äkki kätte natuke teistsugune aeg. Kuidas kurat, ja mille eest ta sinna välismaale ikka nii tihti sattus? Ilmselt ei oska keegi öelda, kui kaua sedalaadi küsimused veel inimestevahelist läbikäimist mõjutavad. Oli nuhk? Ei olnud nuhk? Kui nuhkis, siis kelle järele nuhkis? Teatavasti oli kogu see pealekaebamise ja koputamise süsteem mõttetult ja meeletult ning ressursse neelavalt ülepaisutatud. Ja milline oli tegelik tulem, mis saadi kogu sellest mürgitamisest – aeglase, veel aastakümneid edaspidigi toimiva mürgiga? Mida jätkub kuni vanemad põlvkonnad on vanadusse surnud? Tulem oli ühe Tarto ja Nikluse ja Niitsoo ja veel mõne vangipanek.

Mis veel niinimetatud vastuluuresse puutub, nagu Pagari tn seda viljeleti, siis kindral Rein Sillar on ühes intervjuus ükskõikselt nentinud: viimased spioonid püüti 1957 ja sellest genereeriti palju ülevaid lugusid.

See jääb juba korüfee Georg Meri tegutsemise aegadesse.

Õnnelikeks võivad end pidada need, kellele sünniaasta andnud alibi.

Kui lehitseda Riigiarhiivis VEKSA Ühingut puudutavaid dokumente, siis jääb meil üle ainult imestada, kui oluliseks KGB Moskva peakorter VEKSAt pidas. Moskvas, 1. peavalitsuse ehk välisluure analüütikute survel kujundati sellest oluline läänesuunalise luure platsdarm ning eelpost. Kuna 1. peavalitsuse ehk välisluure all töötas üle N Liidu KGB aadel, oli ka Eestis VEKSAga kõige otsesemalt seotud Eesti KGB eliit. Tšekistliku armee igas mõttes parimad, sealhulgas haritumad pojad. Mitte mingisugused hallid kabinetitšinovnikud, vaid ka Lääne kolleegide seas igati aukartust äratanud (vastu)luurajad. Võtame kas või Lennart Meri hea tuttava VEKSA aegadest Feliks Meineri. Ehkki Lennartit ei sidunud Meineriga nii lähedane sõprus kui Ülo Koiduga. Mõnede arvates

oli kogu VEKSA kontori tegelik juht Meiner, kes Ülo Koidu seljataga vaikselt niite sikutas. Kuulus ju VEKSA Ühingu aseesimehe koht KGB tegutseva reservi ohvitserile, antud juhul Meinerile, kelle KGB munder rippus kapis ja kes ümbritsevatele jättis endast mulje kui tavalisest hallist nõukogude teenistujast.

Meiner, kes viimased aastad pidanud vaikset pensionäripõlve ühes Tallinna Narva mnt korteris, alustas karjääri VEKSAs 1978. a detsembris. Meineril olid selleks ajaks selja taha jäänud aastad KGB 1. osakonna ohvitserina N Liidu Rootsi saatkonnas. Ametlikult atašeena. Esimene tööperiood Rootsis oli tal 1966–69, teine vahetult enne VEKSA Ühingusse tööleasumist 1970ndate teisel poolel.

1997. a antud intervjuus ajakirjale Luup ütleb KGBst 1985. a Läände hüpanud ohvitser Oleg Gordijevski: "Aga mul oli hea sõber, eestlane Feliks Mair, kellega koos õppisime luurekoolis rootsi keelt. Hiljem läks tema tööle Rootsi, KGB Stockholmi residentuuri, mina Kopenhaagenisse. Kui 1974. aastal hakkasin tööle inglaste kasuks, võtsin temale mõeldes endale varjunime Felix. Tänu eestlasele Feliks Mairile! Minu toimik on siiani Londoni ühes arhiivis märgusõna Felix all. Alati kui inglastele helistasin, ütlesin: It's Felix."

Gordijevski jutus oli Meinerist saanud Mair. Kuid see ei vähenda põrmugi Feliksi legendaarsust. Tasane, haritud, sümpaatne ja meeldiva käitumisega – nii iseloomustab Feliksit mõnigi eestlane, kes temaga kunagi N Rootsi saatkonnas pidanud asju ajama.

Muidugi sisaldab Meineri ametlik CV muljetavaldava hulga mittemidagiütlevust. Sooje kohti nagu Rakvere rajooni komsomoli 1. sekretär (50ndate esimene pool) või ENSV Spordikomitee vaneminstruktor (1956). 1962 lõpetas Feliks kaugõppes Tartu Ülikooli õigusteaduskonna. 1964 sai VEKSA Ühingu referendiks. Karjäär jätkus juba diplomaadina ja seejärel VEKSA Ühingu aseesimehena. Ametlikus CVs ehk tööraamatus ei sõnagi KGBst. Ometi, ennäe imet, 1988. aastaks oli Meiner roninud KGB Moskva peakontori eliidi hulka, töötades 1. peavalitsuse ehk välisluure ühe

osakonnaülema asetäitjana. Alampolkovniku auastmes. Kui palju Läänes üldse VEKSAt ohuna hinnata osati? USA erusõjaväelane Jüri Toomepuu väidab, et vähemalt Ühendriigid ei loonud enesele mingeid illusioone: "Minule kui USA riigiametnikule oli selgeks tehtud, et kõik külastajad N Liidust tegutsevad eranditult KGB ülesannetes. See oli ka üldiselt paremini informeeritud väliseestlastel teada."

Seetõttu avaldati samal ajal kui Lennart Meri maadeuurijajalg 1979. a New Yorgi Kennedy lennuvälja pinda puudutas, pagulaste ajakirjanduses kriitilis-iroonilisi artikleid. Nendest sarkastilisima autoriks oli Harald Raudsepp, kelle kirjatöö kandis pealkirja "Kremli valedelaviin vaba eestlase vastu" (1979. a 29. märtsi Vaba Eesti Sõna). Lugejaile teatati, et Lennart Meri lähetatakse New Yorki KGB ülesandel, et näiliselt erapooletult tõestada, et Kremli seadused ja määrused võimaldavad Eesti kultuuril ja rahval soodsalt areneda.

Ajakirjanik Raudsepp oli üldiselt aus eesti mees, kelle süda, nagu öeldakse õigel kohal. Kuigi natuke naivistlik-loosunglik, mistõttu tema kirjatööd eriti väliseestlaste nooremas põlvkonnas just suurt vaimustust ei äratanud. Ometi oli Raudsepp hoolimata oma loosunglikust must-valgest maailmapildist õigemal teel kui suur osa väliseestlaste nooremast põlvkonnast, kelle hulgast värbas KGB omale teatavasti kõige enam VEKSA ürituste toetajaid ehk nn kasulikke idioote. Ja kes osutusid seega märksa naiivsemateks kui Raudsepp, keda nad ise naiivsuses süüdistasid. Hiljem, VEKSA Ühingule ehk KGBle kirjutatud aruandes meenutas Lennart Meri ka kohtumist Harald Raudsepaga: "Kultuuripäevade järel tutvustas Paul Saar (Rahvuskomitee liige, "Nordic Pressi", Republikaanide N.Y. Komitee esimees, jt. esimees, esimees, esimees) mulle Eesti Maja kolmandat ja neljandat korrust, sealhulgas toimetusruumi, mille hämaras nurgas istus jahmunud ajakirjanik Raudsepp. Surusin ta kätt tugevasti, aga kaastundlikult. Vestlesime. Ta näis õnnetu, väsinud ja heitunud."Lennart Meri kirjutatud "Maraton Ühendriikides ja Kanadas" kujutab endast avalikkusele küllap tuntuimat KGBle kirjutatud välissõidu aruannet. Teistest aruan-

netest, mis kirjanikud VEKSA sõitude järel kirjutanud, eristab seda detailsus ja filigraansus. Muuhulgas loetleb kirjanik kümneid väliseestlaste telefoninumbreid ja aadresse. Tegemist on põhjalikkusega, mida ei ole leidnud veel ühestki VEKSA kaudu sooritatud reisi aruandest. Ehkki rõhuv enamus neist, tuleb tunnistada, võivad olla muidugi hävitatud või asuvad meie suures naaberriigis.

Katkend Lennarti aruandest, mis kajastab tema filmide "Veelinnurahvas" ja "Linnutee tuuled" linastamist: "22.4. Los Angeles, Eesti Maja (1306 W 24th Str.), kell 11: prof. Jaan Puhvel, avasõna. Mõlemad filmid. Umbes 150 inimest, sh. Ajaloolane Toivo Raun ja Epp Raun, politoloog Rein Taagepera ja keemik Mare Taagepera, bioloog Jüri Estam ja tema ajakirjanikust ema pr. Estam, A.A. Leps, Leo Mandre, Virve Lillepuu, Boris Auksmann, Rein Grabbi jt., palju lapsi. Filmi näitas Jüri Kauk ühelt projektorilt, kasutasin pause lühikesteks kommentaarideks."

Kes Jüri Estamit tunnevad, teavad, et ta ei ole bioloogiat õppinud. Tal ei ole bioloogiaga elus olnud ka mingit muud märkimisväärset kokkupuudet.

Lihtsalt ühes vestluses juhtus Jüri Estam kasutama sõna "osmoos", sest ideede, mõtete ja inimeste imbumine läbi N Liidu hermeetiliste piiride meenutasid talle osmoosi. Teaduslikus keeles tähendab osmoos aine difusiooni läbi poolläbilaskva membraani ja nõnda võib igaüks aru saada, miks see võrdlus Estamile keelele tuli. Lennart Meri analüütiline mõistus seostas osmoosi kohe bioloogiaga ja täiesti õigustatult. Nõnda sai Jüri Estamist tema ettekandes KGBle bioloog. Paraku seekord siiski õigustamatult, sest ta oli alahinnanud Estami üldhariduslikku taset. Täiesti mõistetav viga, muuseas. Kujutlegem, kui palju oli Lennartil tööd kõigi nimede, numbrite, aadresside jms salvestamisega oma aju n-ö kõvakettale. Otseses ja kaudses mõttes palavad päevad lõputus uute muljete ja kohtumiste tulvas. Loomulikult ei saanud Lennart enne asuda märkmeid tegema kui kusagil hotellitoa vaikuses. "Ma olin tõesti ka seal filmiõhtul ega teadnud alguses, mida arvata, meenutab Jüri Estam nüüd, aastal 2005. Pärast filmi vaatamist astus üles keegi

välis-eesti proua. Ta kostis filmis nähtud hantide ja manside kohta kategooriliselt: nende sugulane ma nüüd küll ei ole! Hiljem, kui oma nime Lennarti ettekandest lugesin, olin sügavalt solvunud. Võtsin seda kui usalduse räiget kuritarvitamist." Estamini jõudis teadmine Lennart Meri eksistentsist Välis-Eesti metsaülikoolide kaudu. "Kuulsime Undist ja Rummost ja "Hüvasti, kollasest kassist" ja kuhugi sinna vahele jäi ka "Hõbevalge". Inimesed seal arvasid Lennarti kohta, et kuna ka tema on ENSVst ja ei saa rääkida täit tõtt, siis peab lugema ridade vahelt. Tekkis mingi, nagu hiljem selgus, väga ekslik mulje, et nüüd on eestlased korraks kõik ühes paadis."

Ekslik oli see mulje tõesti. "Pärast Tuldavat ei olnud Välis-Eesti enam sama," väidab Estam. Samuti teadlase maski varjus reisinud Juhan Tuldavat, tegelikult suurejoonelist KGB spiooni, võttis Välis-Eesti esialgu usaldavalt vastu (vt Einar Sanden, "Mitme näo ja nimega"). Kui Rootsi ja USA vastuluurekontorid olid ta paljastanud, pages Tuldava Rootsist nõnda, et ka tema paljastamine tooks pagulaskonnale võimalikult palju kahju.

Nõnda "unustas" Tuldava-Haman oma hotellituppa märkmeid kontaktide kohta Jüri Estami äiaga, mehega, kellel olid tolle hetkeni head väljavaated Rootsi poliitikas. Need märkmed olid fabritseeritud. Seda meetodit kasutades suutis Tuldava veel mitmeid korralikke nimesi mustata ning pagulaste hulgas vaenu ja umbusku külvata. Kultuurisidemete arendamist on Lennart Meri ise ühes VEKSA konverentsiettekandes popiks nimetanud. Nende sidemete tegeliku olemuse on kõige tabavamalt kokku võtnud Ülo Koidu Läti kolleeg Imants Lešinskis. Ta töötas aastail 1970–76 Välislätlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee presiidiumi esimehena. 1978. a, teenides New Yorgis ÜRO sekretariaadis revidendina, hüppas Lešinskis üle ja palus Ühendriikides endale ja oma perele poliitilist varjupaika.

Balti Foorumis 1985. a avaldatud artiklis väidab Lešinskis, et igasuguste poliitiliste pagulasgruppide õõnestamine on olnud nõukogude salapolitsei ülesandeks juba 1918.–20. a kodusõja

päevist. See tegevus laienes tunduvalt pärast Teist maailmasõda, kui miljonid nõukogude kodanikud kas põgenesid või asustati 3. Reich'i poolt oma kodumaalt ümber.

VEKSA Ühingu, või Läti puhul välislätlastega suhtlemise komitee eelkäijaks võib pidada Ida-Berliini Komiteed Kodumaale Tagasipöördumise Eest. Lešinskise andmetel oli see loodud kui ühiskondlik heategevusorganisatsioon. Tegelikult oli tegemist KGB osakonnaga, mis allus otse 1. peavalitsusele (välisluure). Algul esindasid Eestit, Lätit ja Leedut igast vabariigist üks KGB vanemohvitser ja üks salajane tsiviilisikust nuhk (neglasnõi osvedomitel).

Ida-Berliini komitee tegutses spionaaži ja õõnestustöö eelpostina Berliinis 60ndate alguseni. Ehkki kodanike massilist repatrieerumist N kodumaale ei leidnud kunagi aset. Eriti kesised tulemused olid muidugi Balti rahvaste puhul.

Kevadel 1961 aga otsustas N Liit oma õõnestustöö pagulaste seas rafineeritumalt ümber korraldada ning N välisministeerium läkitas Lešinskise andmetel salajase ringkirja Nõukogude saatkondadele ja konsulaatidele nendes riikides, kus elutsesid arvukad pagulasgrupid. Pingutused endiste N kodanike repatrieerimiseks kästi lõpetada. Iga kodumaale tagasipöördumise taotlus vaadati nüüd eraldi läbi ja anti lubav vastus vaid siis, kui repatrieerujal oli N ees mingeid teeneid. Ida-Berliini komitee nimi muudeti ühtlasi ümber Kodumaale Tagasipöördumise ja Kaasmaalastega Välismaal Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Komiteeks. Paratamatult oli süsteemi vaja teatud määral detsentraliseerida. Nii loodi aastail 1961–64 kultuurisidemete komiteed või ühingud Eestis, Lätis, Leedus, Valgevenes, Ukrainas, Armeenias ja tillukeses Kabardiini-Balkaari Autonoomses Vabariigis. Viimane oli mõeldud arvuka ja poliitiliselt mõjuka tšerkessi rahva õõnestamiseks Lähis-Idas.

Nagu Lešinskis kirjutab, töötas iga välissidemete arendamise ühing oma liiduvabariigi KGB luureosakonna järjekindla juhtimise ja järelevalve all. Mõnedes komiteedes, näiteks üleliidulises

ja Valgevene omas töötasid ainult elukutselised KGB ohvitserid. Enamikus olid aga palgal nii KGB ohvitserid kui ka lihtsalt nuhid (agendid või usaldusisikud). KGB lõi kultuurisidemete ühingute või komiteede juurde ka ajalehed nagu Kodumaa Eestis, *Dzimtenes Balss* Lätis või *Golas radzimy* Valgevenes.

Kui tulla korraks tagasi Lennart Meri filmiõhtu juurde, mida meenutas eelpool Jüri Estam, siis nõukogude kunstiliste ja dokumentaalfilmide näitamine oli oluline osa KGB strateegiast. VEKSA Ühingule ja tema analoogidele oli välismaal ometi tarvis toetajaid leida. Filmid, mida KGB pidas kasulikuks pagulastele demonstreerida, valiti Lešinskise andmetel välja koostöös KGB luureosakonnaga. Panustati just nn keskteele ehk filmidele, mis ei olnud just liiga punased, aga samas ka isegi vihjamisi ei kritiseerinud N võimu. "Linnutee tuuli" või "Veelinnurahvast" võib selles mõttes nimetada üsna tüüpiliseks valikuks. Filmid saadeti näiteks Kanada puhul Nõukogude saatkonda Ottawas. Saatkonna kultuuriatašee, palgaline KGB ohvitser, hoolitses edasise eest, et filmid ikka entusiastideni jõuaksid. KGB ei olnud seejuures sugugi huvitatud mingist punasest propagandast või kodumaa saavutuste tutvustamisest.

Kaugel sellest. KGB pidas enda jaoks oluliseks, et võimalikult suurem osa pagulastest võtaks osa filmi transportimisest ja näitamisest või vaatamisest. Sellega oli juba loodud teatav võrk. Muidugi ei olnud võrk veel KGB kontrolli all, kuid polnud kahtlust, et seda võrku võis edaspidi tarvitada mitte üksnes filmide levitamiseks, vaid ka viljakate reiside korraldamiseks KGB usaldusalustele läbi pagulaste keskuste Põhja-Ameerikas.
Tulu, mis "Linnutee tuulte" jt selliste filmide näitamisest saadi, osutus tõhusaks abiks KGB eelarvele, eriti välisvaluutafondile. Selle raha eest korraldati edaspidiseid kultuurireise. Nõnda muutus KGB õõnestustöö täiesti isemajandavaks. Nagu Lennart Meri reisikirjast ka loeme, läksid pagulased kallitele külalistele ise lennujaama vastu, kutsusid neid kodudesse külla, andsid taskuraha, korraldasid ekskursioone jne. KGB argoos kutsuti neid "kasulikeks idiootideks".

Nagu Imants Lešinskis oma isiklikel kogemustel rajanevas artiklis tõdeb, töötasid nn kultuurisidemed KGB rahulduseks kahel viisil. Õõnestades poliitilist tegevust pagulasühiskonnas, aitasid nad samal ajal kaasa Eesti, Läti või Leedu end sentide eest müünud haritlaskonna moraalsele mandumisele kodus.

Täna jääb meil üle veel lisada: need sidemed töötasid veel ka kolmandal viisil, mürgitades põhjalikult Baltimaade uue iseseisvuse-aegse poliitilise elu. Poliitikud ja ajakirjandus võivad ju vastu võtta otsuse, et poodu majas nöörist ei räägi. Mõned mineviku konnasilmad on ju paljudel poliitikutel ja Eesti meedia juhtidel samad. Kuid avaliku arvamuse küsitlustes poliitikute, riigivõimu ja ajakirjanduse usalduse kohta peegeldub ka minevik, sest loomulikult ei saa rahva mõtlemisvõimet nagu raadiot kinni keerata.

Nüüd kujutagem hetkeks ette VEKSA Ühingu hiilgeaega. Ühingu teist konverentsi 20. märtsil 1981. Lennart Meri jt Olevimäe t saali kogunenute pühalik-tõsised näod vaatamas presiidiumi poole, kus istuvad "kontori" juhid Feliks Meiner ja Ülo Koit. (Muljet kujundan ma, võttes appi kunagi Ülo Koidule kuulunud pildialbumi.) Lisaks juhatavad konverentsi EKP KK välissidemete osakonna juhataja sm Endel Saia ning kallis külaline Moskvast, ühingu Rodina presiidiumi liige Vladimir Fjodorovitš Ovsjannikov (kelle ametlik munder ainult paraadideks hellalt ordenite kilina saatel tolmust puhtaks harjati). Niisiis, neljast presiidiumis istujast esindasid kaks otseselt – teatud ametkonda. Sm Saia ja sm Koit olid tol ajal seotud kaudsemalt ehk KGB usaldusisiku staatuses.

Avasõnaga esines KGB ohvitser Feliks Meiner, kes konstateeris, et üritusele on kogunenud 76 kollektiivi 63 delegaati. Ta pani ette mälestada VEKSA Ühingu manalasse lahkunud aktiviste, luterliku kiriku peapiiskoppi Alfred Toomingat, tehase Kalev direktorit Eda Maurerit ja revisjonikomisjoni liiget Arnold Pätsu. Järgnes Ülo Koidu lohisev ja igav aruanne tehtud tööst, kus esines siiski üks kuulajaid tukastusest ülesraputav arv: "Meie suhtlemise objekt on ligikaudu 100 000 väliseestlast!"

Kogu selle riituse kümmekonnast ettekandest leidus ainult kaks, mis natukenegi nõukogulikest stampidest väljusid. Need kaks ettekannet pidasid tänased veteranpoliitikud Jaak Allik ja Lennart Meri. "Seltsimehed!" lajatas Jaak Allik kõnepuldist. Võib ette kujutada, kuidas see raksatav, natuke ninahäälne "seltsimehed" saalis vastu kajas ja kuulajad lahtiste silmadega magatavast unest üles raputas. (Jah, alles selle särava ettekande taustal võib aru saada, kui vana ja väsinud on Allik täna, Eesti Vabariigi Riigikogu kõnepuldis. Kuhu on küll tema lennukus jäänud? Ka ei sarnane ta enam suurt üldse Leniniga.) Niisiis: "Seltsimehed! Veebruarikuus kirjutas hr Aleks Miilits Eesti Päevalehes, et VEKSA on poomisnöör, mis on pandud ümber pagulaste kaela nende kägistamiseks ning et kõik VEKSA töötajad on saanud poomisalase väljaõppe.

Objektiivselt võttes on see väga suur tunnustus VEKSA tegevusele kui pagulaste reaktsioonilised liidrid tunnevad, et VEKSA tegevus Nõukogude Eesti kultuurielu tutvustamise ja vahendamise alal on lämmatamas nende poolt produtseeritavat valet ja laimu elu ja kultuuri kohta kodumaal. Mõnegi mehe arvates oleks parimaks lahenduseks üks Eestile kukkuv aatomipomm, mis lõpuks ometi "kõik vaevad kätte tasuks". Taolist seisukohta viljelevad ka mitmed viimastel aastatel Nõukogude Eestist välismaale sattunud inimesed, Jüri Lina ja Riho Mesilane. Nende kirjutised ja intervjuud välismaal kujutavad endast niivõrd jaburat laimu, et autorite printsiibitu aferistlikkus paljastub igale objektiivsele lugejale."

Alliku rind-paljas-revolutsionääri-stiili taustal tundub Lennarti ettekanne oma väljapeetud pausidega hillitsetud ja koguni elegantselt analüüsiv. Mõneti ehk koguni igav. Ometi oli tegemist kogu konverentsi kõige tähtsama ettekandega, mille kõige olulisem osa puudutas väliseestlastega arendatavaid teaduskontakte.

"Kultuur on side inimeste vahel, põlvkondade vahel," seletas Lennart. "Kultuur seob inimesi. Sinna kuulub peale nn kaunite kunstide ka teadus. Teaduse osa VEKSA töös on seni olnud tagasihoidlikum. Paljud välismaal tuntud teadlased, väliseestlased on avaldanud soovi esineda loengutega kodumaal. See on muidu-

gi keeruline ja aeganõudev. VEKSA võiks avada uksed teadusele ja oma ruumides korraldada väliseestlastest teadlaste kohtumisi kodumaa esindajatega."

1985. a VEKSA Ühingu 3. konverentsil, seega neli aastat pärast Lennarti sõnavõttu, kandis "sidemete kontori" uus juhataja sm Rein Freiberg (tuttavate jaoks Freips) oma sõnavõtus truualamlikult ette: "Eelmise konverentsi ühes sõnavõtus kritiseeriti ühingut tema tagasihoidliku töö pärast teaduse osas. Nüüd võime me kõnelda juba sellest, et ühingu teadlaste lähetamisest Rootsi on välja kasvanud riiklikud teadussuhted nõukogude, sealhulgas ka Eesti ja Rootsi ning mitmete teiste riikide teadlaste vahel Teaduste Akadeemia ning Stockholmi ülikooli juures asuva Balti Uurimiskeskuse vahel."

Seega osutus Lennart Meri ettekanne 1981. a konverentsil ainsaks, mis leidis märkimist ka VEKSA Ühingu 1985. a konverentsil.

Pealtnäha tühine detail. Aga tegelikult siiski mitte.Kui Lennart Meri rõhutas vajadust arendada teaduskontakte, lajatas ta otse naelapea pihta. Ta ilmutas kadestamisväärset, suisa feliksmeinerlikku informeeritust. Nagu kirjutas VEKSA Ühingu aseesimehe Feliks Meineri kallis koolivend luurekooli päevilt Oleg Gordijevski oma kuulsas raamatus "KGB", kujunes just 80ndate alguses KGB üheks prioriteediks tööstusspionaaž. Teaduslik-tehnilise informatsiooni kogumist hakkas koordineerima Sõjalis-Tööstuslik Komisjon. Sellele allusid nii KGB kui ka sõjaväeluure GRU, aga ka Teaduste Akadeemia salajane osakond. KGB liinis koordineeris teaduslik-tehnilist luuret 1. peavalitsuse T-valitsus, kes omakorda saatis liiduvabariikide kontoritesse laiali juhendeid, orientiire ning infot Lääne firmade ja huvialuste isikute kohta.

Nagu VEKSA eksaseesimehe Meineri endine sõber Gordijevski kirjutas, muutus teaduslik-tehnilise informatsiooni kogumine N Liidu jaoks 80ndatel seda olulisemaks, mida enam jäädi oma toodangu kvaliteedi ja teadussaavutuste poolest Läänest maha. Loomulikult ootas KGB, et ka VEKSA Ühing lisaks Lääne teadlas-

te järele nuhkimisel oma kaaluka panuse.Kuid 1985. aastaks oli kätte jõudnud juba lõpu algus. Sellesama lõpu, mille vääramatut saabumist oli ette näinud Georg Meri soosija Lavrenti Beria.

1985. aastal, kui Rein Freiberg 3. VEKSA Ühingu konverentsil teaduskontaktide edendamisest ette kandis, jäi Lennarti välissõitude otsene patroon ja sõber Ülo Koit pensionile. Ilmselt sai ta juba siis aru, et VEKSAga on varsti lõpp. Üsna kuulsusetu lõpp. Vaevalt oskas Koit ette näha, et veelgi ängistavam lõpp ootab teda ennast. Kummalisel kombel lõpetas kurvalt ka tema 1978. a USAsse hüpanud kolleeg, lätlane Imants Lešinskis. Kui Ülo uputati jões, siis Imantsit kummitas depressioon, mida ta üritas uputada tulivette. Ilmselt ei saanud Lešinskis oma minevikust kuidagi üle, sest ta oli ju teeninud tõelisi kurjuse jõude. N Liidust jalga lastes oli Lešinskis kurjusele korraks julgelt otsa vaadanud – ja see oli teda väga tähelepanelikult omakorda vastu vaadanud. Lešinskist ei päästnud, et teda USAs hästi vastu võeti. Ja ei päästnud isegi see, et neli Rootsi julgeolekupolitseinikku teda valvasid, kui ta käis 1985. a Rootsis Baltimaade iseseisvusfoorumil loenguga esinemas. Iseenda eest ei suutnud teda loomulikult keegi kaitsta.

Välimuselt oli Imants Lešinskise kolleeg Ülo Koit, keda utreerides võinuks nimetada nuhkide paraadi asejuhatajaks, üsna omapärane mees. Pikk, kõhn ja kuidagi haldjalik-ebamaiselt, justkui täiesti pigmenditult blond. Samas mingil kombel lihtsameelselt ausa olekuga. (Siinkirjutaja ainus vaade temaga silmast silma pärineb juba kahjuks 1996. a Jurmala surnukuurist.) Kuigi ENSV mallide järgi korraliku karjääri teinud mees – tele-raadio aseščfist VEKSA juhiks–, ei saanud Koitu pidada mingiks karjeristiks. Ametid, mis ta pidas, olid talle kätte tulnud ilmselt kuidagi iseenesest, ilma et ta oleks pidanud ühe või teise tooli kättesaamise nimel eriliselt pingutama või kellegagi sõbrameest mängima. Teda peeti rahvausundi ja -luule uurija Oskar Looritsa vallaspojaks. Ülo ema oli juunikommunist Ada Koit.

Kui lubate veel korraks meenutada Ülo Koidu Läti kolleegi Imants Lešinskist, siis on ta enda kohta öelnud: “Minu tööko-

hustustes ei olnud tegelikult midagi inimlikku. Olin tehnokraat, väike brežnevistlik rattake Lääne kodanike petmiseks konstrueeritud hiigelmasinas. Kuigi Vene impeeriumi moodsad tankid olid 1968. aastal purustanud Dubčeki "inimliku näoga sotsialismi", tegin 1970. aastal oma parima, et manada inimlikke jooni oma jäigastunud, kõrvalisest ja venestunud nõukogude provintsist pärit bürokraadi näkku..." Ilmselt vaatas Ülo Koidule, kui ta hommikuti habet ajas, peeglist vastu samasugune pilt.

Mis aitas teda ENSVs läbi lüüa – kindlasti ükskõiksus materiaalse vara suhtes. Kuigi Koit kuulus ise nomenklatuuri, ei ahnitsenud ta kokku Soome mööblit või saunu, Ladasid, maju ega kortereid. Selle poolest oli ta ülemustele kusagil keskkomitees mugav. Ümbritsev nomenklatuur pidas teda eeldatavasti väga läbinähtavaks ja konkurentsi mõttes ka ohutuks. Koidu tase oli just selline – keskastme aparatšik, ja kõrgemale trügimiseks puudus tal nii haridus kui ka auahnus. Võimalik, et ta sisimas oli palju kavalam ja läbinägelikum kui välja laskis paista ning et kogu see askeetliku kommunisti kuvand oli lihtsalt hoolega kätte harjutatud ja võimaldas talle enam-vähem rahuliku elu. Seesama ükskõiksus materiaalse suhtes aitas üsna palju kaasa Ülo Koidu õnnetule otsale. Aegadel, mil truualamlikust kommunistist sai meediamagnaat, poliitik või kinnisvarahai, olnuks tal üsna lihtne ree peale hüpata. Kindlustada seljatagust. Soetada osalused ettevõttes või kahes: mina sind kunagi aitasin, mäletad USAd ja Kanadat?, aita nüüd sina mind. Täiesti viisakas meeldetuletus mõnele välismaalkäinule muide, ilma igasuguse ähvarduseta. Ja see, kellele ta ettepaneku oleks teinud, jäänuks näost tooni võrra kahvatumaks ja mõtlema, et tont teab, mida ta seal lauasahtlis peidab. Tõesti – kui Ülo oleks natukenegi viitsinud omale dokumendikoopiate näol kapitali hankida, siis võinuks see kapital olla liialdamata miljardeid väärt. Ta oleks muutunud painajaks muuhulgas ka ühele 2005. a ametis olevale EV valitsuse liikmele. Tal oligi üht-teist vanadest aegadest alles, aga ilmselt mitte teadliku kogumise tulemusena. Siis võinuks Ülo Koit veel astuda mõnda erakonda või täpsemalt öeldes, panna raha mängu, et soetada koos sõpradega omale erakond. Osta autosid ja naisi ja Tuneesia reise ja kompra jaoks korralikuma seifi. Vaatega maja vana sõbra Lennarti suguvõsa sünnikohta kuski-

le Mereküllа. Jagada tähtsa näoga intervjuusid, kuidas VEKSA kaudu nõukogude võimu õõnestati ja Moskva kiuste Eesti kultuuritegelasi raudeesriide taha aidati ja nii edasi. Aastal 2005 oleks ta võinud seletada, kuidas aastal 1991 oma ärisid avades polnud raha, et pastapliiatsitki osta. Aga näe, järgmisel aastal tekkis juba raha paberi jaoks. Neid niinimetatud edulugusid ja intervjuusid oleks hoolega avaldatud. Seda enam, et meie mõni nn meediamagnaat oli ju tegelikult nagu Ülo Koitki N ajal dissident.

Vähemalt leidunuks keegi, kes 1996. a lõpus Koidule uhked matused korraldanuks, kus välismaalkäinud oleksid hardas rodus pisara poetanud. (Kuidas sa ikka prominendi matustele minemata jätad.) Ja Koidu haud ei oleks tänaseks – maatasa. Kuigi jah, siin olen komistanud loogikavea otsa. Kui ta sukeldunuks uue vabariigi majandusellu nagu tuhanded teised kagebeelased, elaks ta ilmselt mõnes Lollidemaa villas veel õnnelikult tänaseni.

Paraku oli ta meie kohalikuks tsirkuseks liiga... Otsin siin kaua omadussõna. Väsinud? Tüdinud? Ei ole ilmselt õige – küllap lihtsalt liiga palju elu näinud. Ja ka see määratlus pole tõenäoliselt kuigi täpne.

Näinud oli ta tõesti palju.

Ülo Koidu karjääri ehtis 1975. aastast ka nõukogu liikme amet ühes teises KGB välisluure käepikenduses, pika ja piduliku nimetusega Kaasmaalastega Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Ühing Rodina. Aastad 1944–63 tähistavad aga ametlikult seda aega, mil Ülo Koit töötas agendina varjunimega "Jaan-2" ühtlasi KGB välisluurele. 1970. a Ülo Koidu poolt vormistatud avaldusele lubada ta kuuks ajaks Rootsi, leiduvad KGB ohvitseri kahjuks loetamatu allkirjaga märkmed. Tšekist nendib Koidu osalemist välisluureüritustes ja annab tema rollile kiitva hinnangu.

Oma elu on Ülo Koit ise võtnud kokku kirjutusmasinal tipitud paberilehel: 30 aasta jooksul 40 sõitu 20 riiki. Eksootilisemad

paigad on Hiina, India, Malaisia, Singapur. Masinakirjas loetelu lõpetab tema oma käega kirjutatud märge: "1995 – 13. Rootsis käik. Lõpp." Siia sobiks veel täpsustus: "1996 – Riias käik. Täiesti lõplik lõpp."

See välisreiside loetelu jäi temast koju muude paberite sekka, kui Koit 1996. a septembris astus vastu loojangule ehk viimasele teekonnale Riiga ja sealt Jurmalasse. Vastu oma hukkamisele – pisut pateetiliselt kõlab, aga sisuliselt oli see nii.

Kodu uksest välja astudes tiksus Koidul kindlasti peas mõte asuda elama siit Eestist jalust ära, Riiga. Seal oli kunagi elanud ka tema kasupoeg, 90ndate keskpaigaks küll juba manalasse lahkunud Vladimir. Ärasõiduks või põgenemiseks oli ta end lasknud korterist välja kirjutada. Ühe oli Ülo enesele selgeks teinud: Eestis on ta nii mõnelegi inimesele, kaasa arvatud Kadrioru kõige prominentsemale asukale, muutunud koormaks. Ilmselt ei näinud Ülo Koit ette, et ka naaberriigis ei lasta tal rahus elada. Ta ei aimanud, et Riias annavad Eestist saabunud ning ametlikus teenistuses sõjaväe mundrit kandvad sportlikud poisid talle lõpparve ning saadavad ta Jurmalas allavoolu. Kui sõna otseses ja kaudses mõttes poliitilise laiba.

Paraku olid need lõpparve tegijad harimatud, vähe koolis käinud mehed. Muidugi ei saa pidada nende süüks, et vaene riik ei olnud suutnud oma niinimetatud "surmaeskadroni" varustada korraliku teadmistepagasiga. Isegi kui arvestada, et EV hakanuks oma "märja töö" meeskonda välja õpetama millalgi 1992. a, oleks nad oma esimesele missioonile võinud siirduda ehk alles mõned aastad tagasi. Kui võtta aluseks aeg, kui kaua arenenud riikides delikaatsete elukutsete pidajaid õpetatakse. Tüüpilistele amatööridele omaselt arvasid need õnnetud poisid, et piisab oskusest kakelda ja mööda köisi seintest üles ronida, et muuta nad diversantideks justkui mõnes totakas, alaealiste arengutasemel Hollywoodi filmis. Nad ei teadnud isegi sellist lihtsat ja primitiivset tõde, mida teab iga vähegi koolipinki nühkinud kohtuarst, et väidetava enesetapja uppumissurm tundub kuidagi kahtlane inimese puhul, kes

oskab ujuda – nagu Ülo Koit. Eriti kahtlane tundub enesetapp veel septembrikuises kümnekraadises vees. Nad ei teadnud, et enesetapja uppumissurma lavastamiseks ujuda oskava inimese puhul olnuks targem korraldada kogu "üritus" millalgi suvel. Kui vee temperatuur oleks üle kümne plusskraadi ja leidunuks mingigi selgitus, miks kellelgi võiks tekkida tahtmine vette ronida.

Nad ei teadnud sedagi elementaarset asjaolu, et inimene, kes oskab ujuda, ei lähe end uputama kaine peaga ja ilma, et oleks endale kaela sidunud mingitki raskust. Ja muidugi ei olnud need vaesed, kodutöö tegemata jätnud ja sõjaväelise võimu poolt julmalt ära kasutatud poisid vist kunagi vaadanud enesetappude statistikat. Selle järgi on end uputanud enesetapjaid üldse vaid mõni protsent enesetapjate koguhulgast. Kaine peaga, ilma raskuseta kaelas, ujuda oskavaid, kümnekraadisesse vette pikka ja piinarikkasse surma surnud enesetapjaid – võibolla leidub Eesti möödunud 100 aasta kohtukroonikas veel mõni üksik juhtum. Peale Ülo Koidu. Milles ma muidugi siiralt kahtlen. Enesetapjad mõtlevad kiirele ja valutule lahkumisele, mitte enda pikale piinamisele. Kui ei ole tegemist mõne psüühilise hälbega inimesega, millest Koidu puhul kindlasti juttugi ei saa olla. Protsesse, mis inimese siseelundites sellise uppumissurma puhul toimuvad, ei hakka parem kirjeldama. Ilmselt lootis see kamp, kes Koidu poliitilise laibana allavett saatis, et ta leitakse alles siis, kui juba isikut võimatu tuvastada. Kui üldse leitakse. Millest tulenes ei-tea-mitmes viga: ei viitsitud natukenegi tundma õppida piirkonna omapära. Välistamaks igasugused forsmažoorid kalapüüdvate poisikeste näol, kes Eesti riigisaladuse seekord konksu otsa püüdsid. Muidugi ei uurinud keegi mürkide sisaldust Ülo Koidu veres. Tavalise kohtumeditsiinilise uuringu korral ei hakka kohtuarst selliste analüüsidega jändama. Kui politsei eraldi nõuab, alles siis korraldatakse vastavad uuringud. Kuid Eesti politsei tunnetas nõnda-öelda vääramatut survet kõrgemalt. Tollane siseminister Riivo Sinijärv nimelt kuulutas sügavmõtteliselt, et surma põhjuseks on uppumine ja seetõttu pole kriminaalasjaks alust. Läti politsei jaoks oli Ülo Koit aga lihtsalt üks tülikas ja mittemidagiütlev vanamees. Tolle surmaeskadroni juht komandeeriti operatsiooni ajaks "juhuslikult" USAsse. Tõenäoliselt arvati, et ta võib osutuda nõrgaks lüliks.

Huvitaval kombel tasus saatus vähemalt ühele poisile "surmaeskadronist" väga karmilt kätte ja muutis ta ühe tulevahetuse tulemusena invaliidiks. Intsident, millel pole Ülo Koidu looga pistmist. Nimesid ei nimeta ma siin mitte kartusest saada kohtusse kaevatud, vaid soovist säästa selle invaliidistunud meesterahva lähedasi, kes süütuna isegi küllalt karistada saanud. Kes teavad, teavad kõnealust lugu koos üksikasjadega niikuinii. Kes ei tea, nende jaoks oleks oluline üksnes resümee – et ka taasiseseisvunud Eestis on inimesi riikliku tellimusena ära koristatud ja Ülo Koit ei asu nimekirjas mitte esimesena. Tõsi, võibolla üks neist vääris oma saatust, sest tegemist oli retsidiivse kriminaalkurjategijaga Ida-Virumaalt, nimega Sergei Satšuk, kes ühel 1995. a märtsipäeval oma autos sõelapõhjaks lasti.

Tänaseks on niinimetatud erirühm likvideeritud. Kuid mitte see ei ole praeguse loo teema.

(Kuidagi palju olen hakanud kordama sõna "niinimetatud". Aga kuidas sa ikka tähistad midagi, mis peaks olema omane vabale riigile, mis aga oma lapselikus küündimatuses või pigem isegi operetlikkuses seda veel ei ole.)

Ebamugavate isikute kõrvaldamise mõttes oleme mõned sõjaeelse EV traditsioonid niisiis üle võtnud. Meenutagem vabadussõdalaste ühte juhti Artur Sirku, kes olevast justkui enesetapmiseks 1. augustil 1937 välja hüpanud Luksemburgi Echternachi hotelli teise korruse aknast. Kel meeldib, need arvaku edasi, et Sirk valis enesetapmiseks teise korruse akna. Hüpake ise teise korruse aknast alla ja veendute, et halvemal juhul murrate mõned kondid. Kui ei ole just dessantvägedes teeninud ja üldse midagi ei murra.

Kel meeldib, uskugu edasi, et Koit ei suutnud suures enesepiinamise himus muud välja mõelda, kui võtta ette vaevarikas enesetapmine Lielupe jões. Ja just selleks vaevarikkaks ettevõtmiseks otsustas spetsiaalselt sõita Riiga ja sealt edasi Jurmalasse. Kaks nii erinevat meest, üks Vabadussõjas võidelnud nooruk ja hilisem advokaat ning idealistlik poliitik, teine vana KGB agendist kommu-

nist ja nomenklatuuri liige. Oma lõpu poolest mõneti siiski väga sarnased. Mõlemat meest – kardeti väga. 1996. a sügisel, täpsemalt öeldes 12. septembril, kui Ülo Koit kadunuks jäi, etendusid Eestis järjekordsed presidendivalimised. Lennart Meri oponendid olid Ülo Koidu välja valinud kaardiks varrukas. Kuid "Jaan-2" nagu teda KGBs agendinimega tunti, oli selleks ajaks juba liiga nõrk ja ilmselt ka elutark, et selle mänguga kaasa minna ja hakata mingeid poliitilises maadejagamises kasutatavaid tunnistusi andma.

Koit teadis KGBd tundva vana hundina suurepäraselt, et selle, kes lobiseb välja N julgeoleku saladusi, koristavad ära "kullerid" Idast. KGB mantlipärijate tööleksikonis oleks seda lihtsalt kuivalt "erioperatsiooniks" nimetatud. Teisalt tundis Koit end ilmselt liiga vana ja jõuetuna, et kohalikke poliitikutest kiusajaid enda küljest lõplikult maha raputada. Uneski ei osanud ta näha, et teise ilma saadavad ta hoopis – inimesed Eesti Vabariigist. Seetõttu idanes Koidu peas järjest enam mõte kolida Lätti. Kuid ta tegi vea: põgeneda tulnuks tal vähemalt maailma teise serva. Sest ühtede presidendivalimiste järel tulnuks ju varsti jälle uued ja kui oled juba korra üles leitud, siis nii kergesti poliitikud sind ei unusta.

Aprilli alguses 1996 ehk juba pool aastat enne Lätti sõitmist kirjutas ta end korterist välja ning hakkas vaikselt pabereid hävitama. Juba nädalaid enne lõplikku lahkumist kodunt lonkis ta hajameelselt ringi, sorteeris asju. Presidendiga kohtus Ülo Koit viimast korda augustis 1996 laulupeo lõpupeol. Too oli parasjagu kõnelenud linnapeaga. "Märkas mind ja astus paar sammu lähemale," kirjutas Ülo Koit hiljem ühes kirjas Rootsi. "Ütles: "Oh kui kena sind jälle näha."" Koju jõudes jagas Ülo oma rõõmu, et Lennart pole vana sõprust unustanud, ka oma kodakondsetega. 1993–1996 elas Ülo Koit üksinduse leevendamiseks nimelt Õismäel tuttavate juures, kes olid nõus enda ja Ülo korteri vahetama kokku ehk ühe suurema vastu.

Seda, et Keskerakonna jõulisel juhil Edgar Savisaarel mõlkusid mõtted leida Eestist Lennart Meri mineviku osas tunnistusi, nähtub tema väidetavalt salajasest kirjast president Merile.

See imbus või õigem oleks küll öelda, et immutati ajakirjandusse ning ilmus 19. septembril 1996 Õhtulehes. Presidendivalimiste valguses lõhnas see kiri revanši järele: meenutagem Lennart Meri esinemisi 1995. a Savisaare lindiskandaali järel, mis kantud paatosest à la isamaa on hädaohus: Eesti asub ristteel, kas püsida või hävida.

Mõneti võib Savisaare kirjast seega välja lugeda hoiatust, et ühtteiston meil varuks. Kuid torm jäi siiski puhkemata. Meenutagem, et Ülo Koit lahkus kodunt oma eelviimasele teekonnale 12. septembril. Kui arvestada, et kirja jõudmiseks ajaleheni kulus selle kirjutamisest eeldatavasti mõned päevad, olid need read paberile pandud veel ajal, mil Ülo Koit just Lielupe voogudesse kadunud.

Edgar Savisaar kirjutas oma valitsuse kunagisele välisministrile ja teiseks ametiajaks kandideerivale presidendile Lennart Merile järgmist: "Jutud Sinu seotusest KGBga liikusid juba 1992. aasta valimiste ajal. Siis ei arvanud ma neist midagi. 1994. aastal aga sain samasisulist täiendavat informatsiooni üpris usaldusväärsetest allikatest. Ka kaitsepolitsei peadirektor Jüri Pihl on mulle öelnud, et Lennart Meri oli KGB kaastöötaja ning pannud imeks, et poliitik julgeb nii kergelt vannet anda. Tean ka ühte oma järeltulijat valitsusjuhi ametis, keda (ja kelle lähikonda) kapo on Sinu KGB minevikust samuti informeerinud. Tean ka vähemalt ühte Riigikogu saadikut, kellele on antud samasugust teavet. Olen kuulnud Sinu omaaegsetest kontaktisikutest Pagari tänaval ja tean ülesannetest, mida Sa selles organisatsioonis täitsid nii välis- kui ka kodueestlaste suhtes. Ega need asjad ei ole Toompeal saladuseks. Enne teist hääletusvooru kui kogunesid fraktsioonide juhid, rääkisime sellest. Sind ei viskunud keegi kaitsma – ei Koonderakonna ega ka mitte Reformierakonna kohalviibivad juhid. (Kui õelaks minna, siis sõna "juhid" asemel sobinuks ka "nuhid" – V.L.) Paraku mõeldakse Toompeal sageli vaid hetkekasule ja võibolla on mõnede meelest "lõa otsas rippuv president" isegi kasulikum kui iseseisev ja sõltumatu riigijuht."

Kirja kurjakuulutavale esimesele osale järgnes põhiline sõnum,

mis meid huvitab: "Usun, et need inimesed, kes teavad ebamugavaid üksikasju Sinu minevikust, ei ole veel surnud. Mõned pole isegi veel Eestist lahkunud. Usun, et need paberid, mis seda tunnistavad, ei ole veel põletatud ja mõned ei ole isegi veel Eestist välja veetud." Nüüd, tagantjärele tarkusega jääb üle nentida, et enneaegne rõõm. Võimalik, et just nende ridade kirjutamise ajal hingas Ülo Koit oma viimaseid hingetõmbeid. Mis puutub paberite põletamisse, siis ei tulnud ka seda kaua oodata. Või vähemalt – keegi väga lootis, et paberid põlevad ära.

Ülo Koidu kasupoja naise ema Ljubov Kondratjeva põles Tallinnas oma majja Hõbekuuse tee 27 sisse 19. veebruaril 1997 hommikupoole ööd. Ülo Koidu matustest olid möödunud vaevalt mõned kuud. Majast jäi järele võrdlemisi vähe. Mansardkorrus põles täiesti ära. Just sinna, mansardkorruse väljaehitamata tubadesse oli Ülo kasupoja naine Natalja detsembris 1996 toimetanud Ülost järele jäänud kaks autokoormat kraami. Naabrid olid veendunud, et see tulekahi pidi puhkema ülakorruselt. Ehk sealt, kuhu oli paigutatud Ülost järele jäänud kraam.

Kuigi majaperenaine Ljubov Kondratjeva ise elas all. Tuletõrje versiooni kohaselt sai tuli alguse perenaise suitsetamisest voodis ja kogu lugu loeti lõppenuks. Kui tuletõrjeeksperdid oleksid vaevunud küsitlema kas või mõnda vanemate äreva sekeldamise peale üles ärganud naabrilast, siis oleksid nad kuulnud, et leegid hakkasid kõigepealt paistma just ülakorruselt. Alumine korrus oli täiesti pime – kuni vahelagi sisse langes. Ljubov Kondratjeva ei leitud mitte voodist või kušetilt, vaid sootuks teisest toaservast, ja imelikul kombel hoopiski mitte väljapääsu poole suunduvana. Põletusvigastused viitasid ka asjaolule, et naine sai need juba pärast, kui kogu vahelagi tapva ilutulestikuna talle kaela langes. Naljakal kombel ei olnud sugugi põlenud ka kušett, millel suitsetades magamajäämine oli justkui tulekahju põhjustanud. Kušetti võis veel päevi hiljem näha üsna tervena vareme juures vedelemas. Päästeamet leidis oma versiooni ülesehitamisel muidugi suurt abi Kondratjeva elukommetest, sest pensionipäeva puhul armastas ta napsi visata.

"Juhtub imelikke asju, mida on teistel raske mõista." Nõnda kirjutas Ülo Koit Lätist oma viimases kirjas kirjasõbrale, rootsi-eestlasele Vaho Eierile, kui oma ootamatut kadumist põhjendas. Kõigi järgnenud sündmuste taustal – üsna prohvetlik tõdemus. Eeldatavasti selsamal 13. septembril 1996, kui Ülo Koit oma kirja Lätist Rootsi saatis, tegid sportlikud poisid temaga Lätis ka lõpparve. Ainult et nüüd, aastaid hiljem ei tundu tema ümber toimunud mullistused sugugi imelikena, vaid täiesti loogilistena. Soov kaotada maapinnalt Ülo Koit ja tema kardetud kompra VEKSA päevilt – see tundub mõne poliitiku puhul igati mõistetav soov. Täiesti ebaloogiline ning suisa mõttetu tundub aga tema hauaplaadi varastamine Pärnamäelt. Kuid ilmselt sai siin võitu lihtsalt – kellegi emotsioon. Suisa hämmastav, kui kiiresti võib mõni inimene muutuda heategijast vaenlaseks, kelle viimnegi jälg on vaja maa pealt kaotada. Ülo Koidu matused olid 1996. a detsembris muidu nagu matused ikka. Toona paistis, ehkki nagu selgus, ekslikult, et teises ilmas jäetakse ta hing rahule.

Veel 6–7 aastat enne oma surma kardetud ja ilmselt mingil kombel ka austatud mehe saatis oma kõige viimasele reisile 11. detsembril 1996 üsna väikene seltskond. Tseremoonia alguseks olid koos matusetalitajaga kohal kaheksa inimest, hiljem tilkus umbes teist samapalju juurde, muuhulgas Soome-Eesti (või ka vastupidi) kultuurisuhete edendaja Eva Lille, koorijuht Uno Järvela, kolm klassikaaslast Inglise kolledžist ja mõned kolleegid raadiopäevilt. Lennart Merit jt VEKSA aktiviste ei paistnud kusagilt. Ülo Koit saadeti 46. reisile, nüüd siis kõige kaugemale: kui Läti sõit kaasa arvata, ja võtta aluseks tema enda poolt trükimasinal toksitud välisreiside nimekiri. 11. detsembril 1996 jõudis niisiis tema tuhk viimasesse puhkepaika Pärnamäele – peaaegu kolm kuud pärast hinge lahkumist maisest kehast ja peaaegu kaks nädalat pärast selle maise keha põletamist. Pärnamäe kabeli laual seisis pisike neljakandiline värvimata puust kast Ülo tuhaga. Sinna juurde asetasid matuselised oma lillekimbud. Matusetalitaja kõne kujutas endast taktitundelist filosofeerimist: ta rääkis maise teekonna teispoolsusesse jõudmisest ja kuidas kõik siin ilmas on väga suhteline. Muuhulgas kiitis ta Ülo Koidu keelteoskust ning andekust, tänu millele ta elus

edasi jõudis. Veerand tunniga sai tseremoonia kabelis läbi. Haual võttis sõna Eva Lille, kes ütles lühidalt: ehk tuleb kunagi aeg, kui ka teisitimõtlemist sallitakse. (Muuseas – Eva Lille on tõlkinud Lennart Meri "Virmaliste väraval", mis ilmus soome keeles 1977.) Keegi koolivend Inglise kolledžist rääkis pikemalt, kuidas Ülo oli edasipüüdlik õpilane ja esimesena klassist komsomoli astus ning uhkesti komsomolimärki kandis. Ülo läks oma emaga Venemaale, aga teine klassivend Valdur astus vabatahtlikult Saksa sõjaväkke. Hoolimata sellest, et teed lahku läksid, ei tasunud Ülo Valdurile kurjasti kätte, vaid hoopis aitas teda hiljem. 2. märtsiks 1997 ehk veidi vähem kui kolm kuud pärast matuseid oli Ülo Koidu nime ning sünni- ja surmadaatumitega plaat tema haualt kadunud. Ei mingit märki, et ta oleks kunagi olnud maetud oma kasupoja Vladimiri ja naise Asta vahele. Kui välja arvata matustest saadik koristamata lillejäänused ja pehkinud pärjalint ("Armsale vanaisale").

Miks ei tulnud siis president oma kunagise sõbra ja leivaisa matustele? 29. detsembril rääkis Lennart Meri Pühapäevalehele, et Koit hukkus hiljuti segastel asjaoludel Lätis. Tema põrm on toodud Eestisse ja maha maetud. "”Kui mulle oleks teatatud, oleksin kindlasti matustele läinud," ütleb Meri väga vaikselt." Usutluses kujundab Meri Koidust mulje kui omal ajal endast hierarhiliselt kaugelt kõrgemal seisnud isikust. Mis vastab ilmselt ka tõele. Lisaks püüab ta luua Koidust kuvandit kui peaaegu et dissidendist. Ainult et kes olid siis näiteks Tarto ja Niklus, kui inimesed, kes neid vangi panid, olid tegelikult dissidendid?

30. detsembril, Urmas Oti teleusutluses väitis president Meri, et tema korraldusel toodi Lätist ära Ülo Koidu laip. Mida siis Meri ootama jäi?

Kirjalikku kutset tulla vana sõbra ja ülemuse matustele, kelle põrmu ta ise oli palunud sängitada? Kes oleksid pidanud selle kutse talle Kadriorgu saatma – peaaegu omasteta nagu Koit oli? Tema siitilmast lahkumise asjaolusid võib väga üldistes joontes seega selgeteks pidada. Küsimused, mis Koit endast maha jättis, on hoopis teist laadi. Näiteks neist kõige põhimõttelisem – mis mees või kelle poolt ta N võimu lõpuaastatel üldse oli.

Üks kunagise VEKSAga seotud KGB ohvitser, kahjuks samuti siitilmast lahkunud nagu Ülo Koitki, on viidanud, et viimastel aastatel KGB Koitu enam eriti ei usaldanud. Koit lävis Lääne kodanikega rohkem ja rääkis ka rohkem kui KGB heaks pidas. Nõnda on väitnud see välisluure manalasse varisenud polkovnik, kes ametlikult kandis tsiviilülikonda. Pärast seda kui Koit 1985. a pidulikult pensionile saadeti, alustas ta kirjavahetust Rootsis elava eestlase, bussijuhi ametit pidava Vaho Eieriga. Kui poleks alanud Gorbatšovi ajastut uutmise ja uute suurte muredega, pannuks see kirjavahetus tõepoolest KGB kihama. Mitte kirjade sisu pärast – aga just nagu täiesti juhuslikult elutseb tagasihoidliku bussijuhi Vaho Eieriga samas majas ja saab temaga ka hästi läbi Rootsi salaluure ja Stockholmi politsei endine ülem Hans Holmer, kellele ka Ülo Koit on tervituskaardi saatnud. Ja kes muuhulgas jälitanud ka peaminister Olof Palme mõrvareid. (Ilmselt jõudis ta lõpuks jäljeni N Liidust. Tollele kunagisele suurriigile tähendas Palme ebamugavat tunnistajat, mitte vaenlast. Ja nõnda on Palme lugu tänaseni justkui pime – vähemalt laiema avalikkuse jaoks –, aga see ei ole praeguse kirjutise teema.) Ülo Koidu isiklikus arhiivis leidus ka üks vana ajaleheväljalõige, kus Hans Holmeri möödaminnes mainitakse.

Te ütlete nüüd, et see kõik on kokkusattumus, et KGB usaldusisik ja eksagent lävib vahendaja kaudu Rootsi salateenistuse juhiga? Ei, sellised kokkusattumused ei saa olla – lihtsalt kokkusattumused. Ja ka Vaho Eieri lahtimuukimiseks läheks vaja tervet kimpu võtmeid. Väita, et ta oli ainult lihtne bussijuht ja harrastusfotograaf, kõlaks ilmselt liigse lihtsustusena. Samasuguseid küsimärke nagu Ülo Koit jättis endast maha ka tema kamandatud VEKSA Ühing. Ajaloolastele jääb see kontor pakkuma igavest vaidlusainet, kumb pool VEKSA kaudu ikka rohkem ära tegi, kas Lääs N Liidule või vastupidi. Külma sõja veteran ja tõenäoliselt CIAga seotud Hellar Grabbi on 1996. a siinkirjutajale väitnud, et Eesti rahvuslased paguluses ja Lääne vastuluureteenistused leidsid ühingus nõukogude süsteemi nõrga koha. Selle kaudu sai arendada üht USA juhitud külma sõja eesmärki – ideede ja inimeste liikumist üle N Liidu hermeetiliste piiride. "Kuigi VEKSA töötas kahtlemata KGB juhtnööride järgi, võis temast olla rohkem kasu kui kahju,"

leidis Grabbi. Seda enam, et kogu suhtlust kontrollis Lääne vastuluure. Teisalt meenuvad taas sisulise tulemuseta jäänud 50ndate luuremängud. Millest Georg Meri N poolt malendina osa võttis ja millest Lääs pea midagi ei võitnud. Ka neid mänge esitleti Inglise salateenistuses aastate viisi kui igati edukaid. Ka siis, kui ammu oli tunda kärsahaisu – muidu lennanuksid pagunid ja privileegid.

Tõenäoliselt ei ole Grabbi oma arvamusega üksi. Mõnigi teine väliseestlane mõtleb kindlasti, et VEKSAst, KGB operatiivmängust, millest võttis järjepidevuse kandjana seekord isa Georgi asemel osa poeg Lennart, oli rohkem kasu kui kahju. Kuid meie siin, erinevalt USAs elavast Grabbist, sööme täna seda suppi. Ning mõtiskleme veel aastakümneid: oli nuhk, ei olnud nuhk. Kui nuhkis, siis kelle järele nuhkis. Kui palju N Liidu luure seejuures võitis või kaotas, ei huvita õigupoolest enam kedagi, kui üksikud ajaloolased välja arvata. Kuid Eestist värvatud nuhkide armee hapu supp – see muutub soojendamisega üha halvemaks ja halvemaks.

SEITSMES LEHEKÜLG

Iseloom

Alguses tundus see linnalegendina, mille Meri vastased olid üles puhunud. Hiljem, kui olin kuulnud seda mitmelt soliidselt inimeselt, ja mitte poliitikult, ei jäänud muud üle, kui uskuma jääda.

1960ndatel, mil Meri töötas Tallinnfilmis režissöörina, oli see üks tuntumatest lugudest, mis tema kohta räägiti. Jutt on niisiis ekspeditsioonist, mille teele jäi hulk linnu. Ühes neis linnadest, kui reisiseltskond turul kondas, oli Meri ostnud õunu, mis pakitud ajalehest *Pravda*

tehtud tuutusse. Hästi kasvatatud inimesena hakkas Meri neid õunu ka kaaslastele pakkuma. Ta jättis täpselt meelde, kes tema tuutust olid õunu võtnud. Järgmisel päeval hakkas Meri kaaslastelt õunte eest raha kasseerima: sinu õun maksis 20 kopikat, sinu oma oli suurem, maksab 25. Kokkuvõttes kasseeris Meri nende õunte eest sisse topelt rohkem kui ise maksis. Ta oli täiesti võimeline küsima raha ka paari küünla eest, mida vajas Nõmmel mõni elektrist korraks kogemata ilma jäänud tuttav: võta kohe mitu tükki, siis tuleb täpselt rubla täis.

Veteranpoliitiku Jüri Liimi räägitud lugu sellest, kuidas Lennart oli suuteline võtma endale honorari fotode eest, mille autor ta ei olnud, tundub eelöeldu taustal üsna usutav. Lennart Meri Kamtšatka-raamat avaldati nimelt Saksamaal. Vastavalt N Liidus kehtinud reeglitele autor enesele honorari ei saanud. Raha maksti vaid fotode eest. Fotode autor, kes ootas nende eest mõistagi honorari, pidas Saksa kirjastusega (Brockhaus) kirjavahetust teemal, kuhu raha on kadunud. Kirjastus kinnitas, et honorar on viimse margani Lennartile välja makstud. Lennart omakorda väitis fotode autorile, et raha oli laekunud umbes pooleteiseleheküljelise täienduse eest, mis ta oli raamatule teinud. Kirjastus jäi enesele kindlaks: raha on makstud fotode eest. Lõpuks määras Saksa kirjastus fotomehele lihtsalt uue 800-margase honorari, mille too töö asjus Saksamaad külastades ka kätte sai. Kuuldavasti oli fotodeloo peategelane Tallinnfilmi tollane operaator Hans Roosipuu. Kuid viimane lihtsalt vaikib – kui jutt sellele teemale viia.

Keegi Lennart Meri kunagine hea tuttav on rääkinud, et ta läinud kord Nõmmele Lennarti juurde külla, et kamina ees varbaid soojendada, ja võtnud kaasa paki kohvi. Et kohvi ikka pakutaks, sest ta teadis, et Lennartil on teatud probleemid. Kirjanik aga pistis kohvipaki kappi ja kohvi ta ei saanudki. Või stseenike ühest Tallinna kohvikust. Lennart kohtub kellegi tuntud geoloogiga. Kulub aega, kohvi ja konjakit. Lennart läheb kuhugi helistama ja kaob.

Lennart Meri ise oma vaesusest (ühes intervjuus 2001): "Töötasin palju ka vene ajal. Ometi olin vahel rahalistes raskustes, nii et

läksin oma vanemate juurde, kes kahepeale said 140 rubla pensioni. Kuulasin ära nende etteheited, sõin koos nendega hakklihakastet ja lahkumisel sain kaasa raha, mille nad pärast noomimist ja lõunasööki mulle laenasid."

Kui ta on president, siis kõneleb ta tund aega telefonitsi oma kunagise koolivennaga ennesõjaaegse Berliini päevilt Hans Berlineriga, kes elab USAs. Ajalehele ütleb ta: "Me oleksime võinud Hansuga rohkemgi rääkida, kui ma ei oleks riigi eelarvele mõelnud." Inimesel, kes on meid hoiatanud oblastiks muutumise eest, ei torka seega pähegi, et vähemalt pikki erakõnesid USAga võiks pidada oma isikliku, mitte riigi rahakoti arvelt.

Miks neid pisikesi mälestuskilde siin on üldse kirja pandud?

Tagantjärele on muidugi väga raske hinnata, kui palju KGB alalist rahanälga kui tema vaieldamatut nõrkust ära kasutas. Nad pidanuksid olema kas pimedad või siis ebaprofessionaalsed, kui nad poleks seda ära kasutanud.

Kas KGBs töötasid pimedad või ebaprofessionaalsed inimesed?
Samavõrra kui lai silmaring ja kõikvõimalikud muud väga andeka inimese omadused, lõi Lennart Meris juba nendel ekspeditsioonidel välja ka tema kui – pidevalt ja pikalt oma igapäevasele leivale mõtlev mees. Mida siin ikka naerda – 60ndatel elas ta tõesti näpud põhjas. Ihnsus? Kuidas võtta. Pärast, kui eestlased hakkasid jälle reisima, räägiti imelugusid kas või Saksamaalt. Või Madalmaadest. Mõnede tavaliste ja mitte just näljas kodanlaste elust. Kuidas iga toiduaine oli mõnes peres täpselt kirja pandud ja kaalutud ja pühade puhul jagati lastele banaane, mis varustatud nende nimesiltidega. Ilmselt teab igaüks ise selliseid lugusid – kui pole just oma naha peal kogenud. Seegi on Euroopa, kuhu kuulub ka Eesti – rõhutus, mis justkui Meri kaubamärgiks kujunenud. Veelgi rohkem kui oma kaasavõtmise eest Kamtšatkale 1960. a, on Tallinnfilmi kunagine operaator Hans Roosipuu Lennartile tänulikum soovituse eest Nõmmele maja osta. Kuigi Roosipuu kaua mõtles ja kaalus.

Lennart on tegelikult alati osanud hinnata ilusaid asju. Maju nende hulgas. Võib koguni öelda, et ta on kogu elu ilusatest asjadest puudust tundnud. Tõenäoliselt ei kohaneks sellise ilmajäetusega mitte keegi, kes geenide poolest määratud elama ilusate asjade keskel. Need, kes olid tema ja tema pere kunagi ilusatest ja kallitest asjadest 1940.–41. aastal ilma jätnud, teadsid seda suurepäraselt.

Ilusate ja kallite asjade puudumist püüti korvata vähemalt välisegi säraga.

Tallinnfilmi operaatorile Hans Roosipuule on esimestest kohtumistest Lennart Meriga näiteks meelde jäänud üks moment 50ndate lõpu Toomemäel, kus Lennarti naine Regina tennist mängis – ta oli muide väga hea mängija, ilmselt isegi mitte ainult Tartu, vaid kogu Eesti ulatuses – ja Lennart tuli ja Reginale lehvitas. Kui Roosipuu teinuks sellest hetkest klõpsu ja pärast pilti teistele näidanuks, poleks keegi arvanud, et foto ei ole pärit Eesti Vabariigist. Vaene Gina! Nii Reginat seal Tartus kutsuti. Huvitav, kas ta ka siis oleks 80ndatel Eestist Kanadasse lendurile mehele läinud, kui oleks teadnud Lennarti tulevikust? Vaikselt on selle üle mõtisklenud paljud Lennarti kunagised töökaaslased Tallinnfilmist. Eelpool toodud meenutused õuntemüügist ja fotode honorari omastamisest ei ole just peenetundelised. Nii et öelgem seekord taktitundelisemalt – võibolla oleks Regina Lennarti iseärasusi, eelkõige tema perfektset isekust suutnud veel mõnda aega välja kannatada.
Need samad iseloomuomadused, eelkõige ilusa kodu ja kaunite asjade armastus oli kaart, mis mängiti omal ajal välja ka tema isa Georgi vastu. Kõike seda, suisa välismaale emigreerimiseni välja, lubati ka tema isale – kui ta ainult Lubjankal oma "kohust" täidaks. Georg täitis. Ta pidi pettuma, aga kaabukandmisest ikka ei loobunud, nagu ka riigivanema proua Akel, kes suri kübar peas.

Tollane Tallinnfilmi operaator Hans Roosipuu juhtus 1960. a Moskvas kohtama Lennarti isa Georgi. Õues valitses suvi, umbes 28 kraadi. Ligi kahemeetrine Georg ilmus tänaval rahvasummast esile justkui ilmutus teisest ajast ja riigist, tumedas ülikonnas ja

valge särgiga, nagu astunuks ta äsja välja Eesti Vabariigi välisministeeriumi uksest, peas laia siidilindiga kaabu.

Roosipuu ütleb, et on kohtunud paljude tähtsate inimestega. Aga ainult kahe puhul on ta tundnud, et temast ollakse kõrgelt üle. ("Mina ise olin maaperest, kus loeti ainult Postimeest. Ja piibel oli ka, kuskil lauasahtlis.") Et inimene, kellega ta kohtub, on kõrgema kvaliteediga. Üks neist oli Georg Meri. Teine aga Sangaste krahvi Bergi pojapoeg.

Georg Meri oli tol 60nda suvel tunnustatud Shakespeare'i spetsialistina käimas Moskvas. Ta oli palutud konsultandiks, sest režissöör Grigori Kozintsev valmistas ette "Hamletit" ja oma luigelauluks jäänud "Kuningas Leari". Jüri Järvet mängis peaosa, mäletate küll. Merile anti "Leari" stsenaarium lugemiseks. Georg oli käsikirja läbi lugenud ja öelnud kustumatud sõnad: "Suurepärane stsenaarium! Aga Shakespeare'iga pole siin midagi ühist."

Sellel 1960. a valmistus Lennart sõitma ekspeditsioonile Kamtšatkale. Lennart kutsus tollase Tallinnfilmi operaatori Hans Roosipuu stuudio valvelauda – Kaarel Orviku oli Roosipuust rääkinud kui võimekast mehest. Lennart oli küsinud, et kui palju kaamera kaalub ja kas jaksad seda üles mäkke viia? Roosipuu, noor ja äge, oli kostnud, et ah mis, see kaamera mäkkeviimine pole mingi probleem. Kaamera kaalus siis kuus ja pool kilo. Selliseid mudeleid tarvitasid ameeriklased viimati umbes aastal 1934. Lennart oli operaator Roosipuud pika pilguga vaadanud ja öelnud: "Kui sa võileiva jõuad sinna tippu kanda, oled kõva poiss." Oh kui sageli pidi Roosipuu Lennarti iroonilisevõitu pilku hiljem meenutama! Lõpuks, kui nad kohal olid, siis 3700 m kõrgusel ei kandnud Roosipuu enam tõesti ise ühtegi asja. Lennart koos mitme teise kaaslasega jäigi sinna maha, 3700 m peale. Roosipuu nelja kaaslasega pingutas ennast 4900 m kõrgusele ehk tippu.

"Kui sinna ülesjõudsin, siis istusin lihtsalt tötsti maha, jalad kaatri sees. Lõpuks keegi ütles, et nüüd oleks vaja filmima ka hakata." Alla oli ka veel tarvis jõuda.

Aga kambamehena oli Lennart hea. Kamtšatkal Geisrite orgu laskudes sadas vahetpidamata vihma ja Roosipuu kippus kogu seda värki vanduma. Lennart oli tal kuuehõlmast kinni võtnud ja kõrvale kutsunud: kas arvad, et mul ei ole sellest sajust kõrini? Ära näita oma pahameelt välja, sellega muudad teiste tuju veel halvemaks!

Kahe kuu pärast tuli osa seltskonnast tagasi. Lennart rändas ise üksi edasi. Tal ei saanud veel isu täis.

See Kamtšatka ekspeditsioon oli üks kuulsuste paraad. Näiteks zooloog Harri Ling, kunstnik Kaljo Polli, geograaf Ants Raik, seeneteadlane ja hilisem akadeemik Erast Parmasto. Geoloog, praegune akadeemik Anto Raukas, ja veel üks hilisem akadeemik Hans Trass. Üks kohalik jahimees oli neile teejuhiks. Tartu Ülikooli zooloogiamuuseumi jaoks lasti karu. Alles siis avastati, et temast jäid maha kaks poega, kes oldi sunnitud samuti ohvriks tooma. Nad on kolmekesi tänaseni seal Tartu zooloogiamuuseumis. See oli esimene ekspeditsioon sinnakanti pärast 1941. aastat. Kõik olid nälginud, sest toit ammu otsas. Viimasel õhtul Geisrite orus tõi Lennart lagedale väikese purgi kalamarja ning peotäie kohvi (ehtsat!), millest keegi ei teadnud. Kalamarjast tehti kristlikult väikesed leivad.

"Mina poleks küll jaksanud seda hoida, oleksin ise vaikselt tära söönud," ütleb operaator Roosipuu vaikselt. Hiljem oli ta sattunud vahel Nõmmel Lennartiga ühte ekspress-bussi. See oli tol ajal veel uus ja huvitav ja tundmatu asi, millega rahvas ei raatsinud suurt sõita. Ikarus oli tol ajal muidugi ilmatu ilus buss, aga 5 kopikat peeti suureks rahaks.

Lennart oli bussis Roosipuule õnnelikult kostnud: "No näed, kuidas elu läheb edasi!"

Järgmine ekspeditsioon Kaug-Itta jäi Lennartil juba ära.

"Tõeline põhjus, miks mul reisida ei lastud, seisnes selles – see tuli välja palju hiljem –, et üks pigem juhuslik Kamtšatka ekspe-

ditsioonist osavõtja suhtus minusse halvasti ja oli poliitilistele ametiasutustele minu kohta midagi pahatahtlikku rääkinud. Mille peale nood langetasid otsuse, et keelavad mul sellest peale ekspeditsioonidest osavõtu." Nõnda meenutab ekspresident raamatus "Eestile elatud elu".

Erukindral Aleksander Einseln mäletab Lennarti meenutusi viibimisest N sõjaväelastega täpselt Alaska vastas. Kui meid ei pane imestama, kuidas teda lubati N sõjasaladusi täispikitud Kamtšatkale, miks siis imestada tema viibimise üle Alaska vastas. Hiljem oli ekspeditsioonide keeld siiski tühistatud – Lennarti väitel tema juba teatava kuulsuse tõttu. 1973. a viibis ta Kaug-Idas ja siis oli teda haaranud omapärane déjà-vu tunne. Kui ta oli tähelepanuväärsel avastusretkel joonud kolme Vaikse ookeani laevastiku admiraliga ära hulga viina ja talle hakkas meenuma, et on neid kohti kusagil juba näinud. Siis ta taipas, et tunneb neid paiku filmilindilt, sest oli aidanud kokku monteerida filmi 1960ndate ekspeditsioonilt, kuhu tal endal tookord sõita ei õnnestunud. Auahnus ja edevus. Loomulikult torkasid ka need Lennarti omadused omal ajal "organitele" silma. Mäletatakse ühte tippkommunisti, õigemini öeldes 1970ndate Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Artur Vaderi sünnipäeva. Lennart oli saabunud kui kutsutud külaline ja pistnud jahmunud sünnipäevalapsele käe semulikult pihku. Ehkki tollased tippkommarid püüdsid teha intelligentset nägu, ei jaganud nad eesti kirjanikest ja filmilavastajatest tuhkagi. Nad püüdsid nüüdki teha intelligentset nägu, ja välja viskama teda loomulikult ei hakanud, kuigi nad teda kutsuma just ka ei olnud vaevunud. Igal juhul tuleb möönda, et teatud võimalused jääda Eesti ajalukku hajameelse, ehkki ihnsavõitu professori ja rännumehena, olid Lennart Meril olemas.

KAHEKSAS LEHEKÜLG
Seltsimeeste unustamine

Vähe on inimesi, kes suudavad elada kaksikelu. Kes suudavad oma tõekspidamised ühiskonnas, mis nende arusaamadele või põhimõtetele ei vasta, alla suruda ja ise seejuures vaimselt terveks jääda. Seetõttu inimene veenab end ümber. Ta arvab, et ongi identne talle omistatud positsiooniga. Sotsiaalse olendina käib kohandumine ja enesesalgamine lihtsalt. Kui inimene saab ühiskonnalt tunnustuse kätte, on justkui kõik korras. Justkui korras. Ta orjab oma edevust ja enesearmastust. Kõige kohutavam ahvatlus seejuures on – võim.

Kuid oma alateadvust petta ei ole võimalik ja tegelikult on inimene langenud. Ta hävib. On juhtunud see, mis kõigile muinasjuttudest tuttav: hinge müük kuradile varanduse, antud juhul karjääri eest. Seejuures vihatakse iseennast, kuid makstakse kätte teistele. Nõnda arvab Lennarti moondumisest edukast nõukogude kirjanikust edukaks presidendiks keegi, kes temaga põgusalt kohtunud.

***

Moskva raamatupoodides müüdi seitse-kaheksa aastat tagasi KGB erupolkovniku Jevg. Grig-i mälestusteraamatut, milles autor tuletas hea sõnaga meelde kauaaegset tuttavat Lennart Merit.

Teated sellest raamatust jõudsid Eestisse Vabariigi aastapäeva paiku 1998. Ainus uus tahk, mille raamat Merist avab, on tema sõprus üleliidulise autorikaitseühingu VAAPiga (Vsesojuznoje

Agentstvo Avtorskih Prav). Jevg. Grig tõestab, et ühing oli seotud KGBga vähemalt sama tihedalt kui Eestis tuntud VEKSA Ühing.

Mälestusteraamatu 20 000 tiraaži võib pidada suureks Eesti, aga marginaalseks Moskva mõistes. Eesti poodidesse jõudsid müügile vaid üksikud eksemplarid, sest Vene kirjastus Geja on meie raamatukaupmeeste jaoks tundmatu ja Eesti omakorda selle kirjastuse jaoks tühine turg. Moskvas on Geja registreeritud ühe Kutuzovi prospekti hiigelmaja korterisse. Aga kortereid on seal umbes tuhat. Keegi kohalik ajakirjanik soovitas siinkirjutajale 1998. a irooniliselt: otsige Lubjankalt. Tegelikult ei asu kirjastus siiski endises KGBs ja praeguses FSBs, vaid ajalehe Literaturnaja Gazeta toimetustoas.

"Jah, ma töötasin seal" on ilmunud sarjas "Lahtisalastatud elud". Sarja toimetaja on staažikas Literaturka ajakirjanik Oleg Prudkov. Kirjastus on üllitanud muuhulgas Pavel Sudoplatovi "Luure ja Kreml" jm luurealast kirjandust. Sellel taustal ei tundugi soovitus otsida Lubjankalt pelga naiivsusena. Kirjastus rajaneb lihtsal (äri)ideel. Loomulikult oskavad KGB I. peavalitsuse ehk välisluure arhiivides kõige paremini orienteeruda kunagised välisluurajad ise. Sealt ammutatava materjali vormivad ekstšekistid nüüd raamatuteks. "Jah, ma töötasin seal" autor Jevg. Grig ütleb, et varjunimi on lühend tema ees- ja isanimest. Kunagi tavatses ta näiteks kellegi töölevõtmisel märkida dokumentidele resolutsiooni Jevg. Grig vozvr või Jevg. Grig nevozvr (on vastu, ei ole vastu). Samal viisil lühendasid oma nime teisedki KGB ohvitserid. KGB erupolkovnik Jevgeni Grigorjevitš Semenihhin on töötanud vastuluures 33 aastat, 6 kuud ja 18 päeva. Ta on jälginud välismaa diplomaate, ärimehi, turiste, kompromiteerinud ja seejärel värvanud välismaa üliõpilasi, varastanud välismaa külaliste dokumente ning "hankinud" kapitalistide toodangunäidiseid. Ülesandeid oli igasuguseid. 80ndate lõpus palus ta USAs politseil eemaldada nõukogude näituselt daam, kes nõudis häälekalt vabadust Eesti Vabariigile.

Jevg. Grig-il on eriti meeles üks vihmane päev 13aastase operatiivtöö järel. Ta väljus autost ning astus otse uue töökoha katuse alla. See "katus" oli üleliiduline autorikaitseorganisatsioon ehk VAAP. KGB majas hakkas Jevg. Grig nüüd käima kord nädalas,

pealtnäha töötas ta VAAPi tavaametnikuna. KGB tegutseva reservi ohvitserid töötasid kõik väliselt tavaliste kontorirottidena, kuid said korraldusi KGBst, kus paralleelselt jätkus ka nende sõjaväeline karjäär.

Nagu tšekistid armastasid öelda, läbi tilgub ka kõige parem katus. New York Post'i reporter märkis 90ndate algul Jevg. Grigi küsitledes, et talle on teatatud viimase sidemetest julgeolekuga. Loomulikult teadsid USA jt riikide (vastu)luurekontorid juba aastakümneid, kellega või millega on VAAPi näol tegu. Grig mäletab, et VAAPi sõbrad olid Konstantin Simonov ja Konstantin Paustovski, Juri Trifonov ja Tšõngõz Ajtmatov. Ei möödunud nädalatki ilma, et mõni "tähtedest" poleks agentuuri külastanud. Hea läbisaamine VAAPiga oli kirjaniku jaoks prestiižne. VAAP valvas tõkkepuud kõrgemasse seltskonda ja välismaa kirjastustesse, kergitades seda tõkkepuud niipalju, et peale kirjanike huvide oleksid ühtlasi rahuldatud ka KGB huvid. Majast Bolšaja Bronnaja tänaval tilkusid välismaareisid ja honorarid raamatute avaldamise eest piiri taga.

KGBs vastuluurega tegelenud 5. peavalitsus vaatas VAAPile kui suurepärasele võimalusele pugeda ligi loomingulistele inimestele, väidab Grig. Üks VAAPi ülesannetest seisnes nõukogude kirjanike teoste levitamises välismaal. Autoriagentuur võttis autoritelt ja kirjastustelt ära igasugused võimalused autoriõiguse üle läbi rääkida ja otsustada."Ma olin teie presidendi kirjanduslik agent," ütleb Semenihhin. Agendi all mõistab ta VAAPi ametnikuna oma "hoolealusest" kirjaniku protežeerimist või toetamist. Teisisõnu oli ta suunav, abistav, toetav ning varjuna jälgiv käsi. "Kui mu poeg oli väike, vaatas Lennart minu Tallinnas viibides tema järele. Me olime head seltsimehed."

Semenihhin meenutab kohtumisi Soome kirjastajatega ja Lennarti visiite Moskvasse. "Foto, mis on raamatus, tegin Lennartist tema kodus." Fotol on pisut irooniline ning mitmemõtteline allkiri: "1976 – sel ajal väga hea nõukogude kirjanik ja etnograaf, praegu täiesti sõltumatu Eesti president."

Semenihhin räägib presidendist ükskõiksel toonil, kuigi nimetab teda muuhulgas suurepäraseks reisikaaslaseks. Lennart on ainult üks tema kuulsatest tuttavatest. Nende hulgas on kunstnik Ilja Glazunov, poeet Jevgeni Dolmatovski, aga ka USA kirjastushaid Martin Levin, Herbert Axelrod jt.

Lennart Meri elulugu tõestab, et ta võlgneb VAAPile ja Jevg. Grigile loominguliste saavutuste eest enam kui arvata võiks. Peaaegu sama palju kui oma VEKSA protežeele ja KGB teenekale agendile Ülo Koidule. 1974 sai kirjanik Meri Juhan Smuuli preemia raamatu eest “Virmaliste väraval”. See on, mõistagi tänu VAAPile, ilmunud ka soome, ungari, tšehhi, bulgaaria jt keeltes. Mõned aastad hiljem sõlmis Meri VAAPiga lepingu, mille kohaselt pidi Soome lugeja jaoks ümber töötama raamatu “Hõbevalge”. 1972–78 tegutses Meri Soome arhiivides, raamatukogudes ja ülikoolides. Raamat ilmus 1983.

1977. aastal sõlmisid N Liidu kinokomitee ja Soome Mainos-TV lepingu teadusfilmi “Linnutee tuuled” tegemiseks. Selle raames töötas Meri 1976–1978 Soomes ning Ungaris ja Siberis. 1983. a külastas Meri umbes kümnendat korda Soomet, nüüd juba VAAPi delegatsiooni juhina. Nõukogude–Soome sõprussidemete arendamise eest autasustas ühing Soome–NSV Liit teda Sõpruse ja Koostöö Lepingu medaliga.

Kõrvalepõikena: ajaloo tõelise irve, isegi mitte irooniana hankis Lennart Meri just neil Soome-aastail endale suveniiriks puust spiikrihaamri. 1990. a kinkis ta selle juba edasi klassivennale ja hilisemale vihasele kriitikule Endel Lippmaale, ja Lippmaa juhatas selle haamrikesega Estonia saali kogunenud Eesti Kongressi. Lennart väitis ühes 1990. a raadiointervjuus, et haamrikese sai ta 1977. a Soome Kirjanike Liidust, kus selle abil koosolekuid ohjati. Lennart oli soomlastele öelnud, et loodetavasti saab meil olema kunagi oma parlament ja siis oli haamer temale kingitud.

Lennart Meri tõi klassivend Lippmaale ka puidust aluse, mille peale Eesti Kongressi juhatamisel haamriga kopsida. Alus oli

mõeldud Nõmme gümnaasiumi ehk 10. keskkooli teenetemedali hoidmiseks.

Tuleme nüüd ära Eesti Kongressi saalist, kuhu olid kogunenud tänasega võrreldes just nagu lapsed, kes ajasid veel küünilisusest ja rikutusest vaba poliitikat. 70ndate keskel teostas Lennart Meri end veel VAAPi, pressiagentuuri APN ja VEKSA kaudu. Üks olulisemaid KGB ohvitseri Jevg. Grig-i (VAAPi) ja Meri kokkupuutepunkte oli Soome kirjastus Weilin ja Göös. Kirjastus soostus pressiagentuuri APN vahendusel avaldama Meri raamatu "Viimne ookean". Grig-ile sai Weilin ja Göös 70ndate keskel peaaegu omaks. Näiteks oli ta sõlminud kirjastusega lepingu kunstnik Ilja Glazunovi albumi avaldamiseks. KGB eruohvitser hindab seda üheks VAAPis töötamise suurematest saavutustest.

Kui Jevg. Grig sirgeldakski täna enda allkirjaga paberi: jah, Lennart mõistis, et ma olin KGB ohvitser ja teostasin tema abiga oma välisluurelisi ülesandeid, siis mis järelduks? Lennarti presidendiajal kehtinud süümevande seadus käsitleb üsna üheselt igasugust koostööd KGBga. Ja kuidas ei pidanukski Lennart teadma, kes on ta hea seltsimees. Jevg. Grig kirjutab oma raamatus, et tema töötamine "organites" oli ümbritsevate jaoks avalik saladus. Seda ei teadnud mitte ainult tema kolleegid VAAPis, vaid näiteks ka üks täiesti juhuslik New York Post'i reporter, keda korraks juba mainitud.Kui Semenihhin kirjutaks paberi, et Lennart on teinud teadlikku koostööd KGB ohvitseriga, kas julgeks keegi siis kahelda, et Lennart Meri pole mitte rikkunud süümevannet? Ei noh, minge nüüd! Seda paberit tõlgendaks meie avaliku arvamuse niinimetatud liidrid äärmisel juhul kui ühte Vene eriteenistuste provokatsiooni. Vähemalt ühest piibellikust tõest peetakse uues EVs hoolega kinni: kes on patuta, see visaku. Aga tõesti – kes on patuta? Ei ole viskamist oodata ka neist, kes ise KGBst priid, aga kelle vanemad on patuga.

Ei saa me alahinnata ka tuge eneseteadvusele ja enesekindlusele, mida Lennarti presidendiks oleks andis või annab kõikidele kümnetele tuhandetele nuhkidele ja nuhikestele. Kui tema on

kõrgele tõstetud, siis järelikult oleme midagi väärt ka meie. Mis teha, kui ajad olid sellised, ja inimene on ju nõrk. Lennartit võib seetõttu teatavas mõttes nimetada kõigi õnnetute süsteemi ohvrite tugiisikuks – nagu nüüd on moodne ütelda. Stressi, depressiooni ja eluaegsete psüühiliste vigastuste ravijaks, mida neid vägistanud süsteem on kunagistele nuhkidele tekitanud.

Nimetagem seda tema presidendiks valimise helgeks pooleks. Kujutlegem, kui presidendiks saanuks keegi, kellele oleks midagi raske ette heita. Kes vooruse verstapostina Kadriorus kõrgudes ainult süvendanuks nuhkide depressiooni meie rahajahist isegi depressiivses ühiskonnas. Kuid leitakse, et targem on olla vait. Nagu kunagi mõnes N vanglas, kus siis, kui riivid ragisesid ja uks lahti tõmmati ning keegi hukkamisele lohistati, mõtleb enamik: aga äkki olen mina järgmine? See on alles tõeline ühiskondlik kokkulepe, mis ka toimib.

Tõepoolest, me kõik teame, et kontakte KGBga oli igasuguseid. Neil kontaktidel võib leida sajas värvitoonis varjundeid. Kui nõukogude raha eest tehti komandeering välismaale, oli isik kohustatud kirjutama aruande. See pidi sisaldama vastuseid küsimusele, kellega välismaal kohtuti. Edasine seisnes juba konkreetse isiku fantaasias. Kas ja kui palju ta vingerdada oskas, suutis või tahtis. Aga isegi need, kes oskasid, suutsid või tahtsid vingerdada, kannavad oma alateadvuses süükoormat, ehkki kaaskodanikke ei pruugi kunagised "koputused" sendi eestki huvitada.

Aga üks inimene Toimikuga tõmbab ligi teisi inimesi Toimikuga. Vahel on mõneti koomiline jälgida – ja samas on neist inimestest sügavalt kahju –, kuidas mõne eesrindliku firma boss X, kunagine tuntud nuhk, on võtnud palgale saatusekaaslased koputamise päevilt Y ja Z. Keda ta kunagi õieti tundnudki pole, aga neid ühendab ju ühine saatus. Tööle pole Y ja Z võetud tubliduse tõttu. Koos on seda alateadlikku koormat lihtsalt kuidagi kergem taluda. Alateadlikult kopeerivad nad oma asutuses või firmas sama süsteemi, mis omal ajal käibis nuhi ja teda kureeriva ohvitseri suhetes: olla ohvitseri ees keskpäraselt püüdlik, sulanduda halli massi ja

mitte millegagi silma paista, elada sõnakuulelikü hiirekesena. Kõigest ette kanda ja lugeda ülemuse sõnu ta huulilt.

Need sidemed on märksa kindlamad kui näiteks parteilised, ja peaaegu sama kindlad kui perekondlikud. Aga mingit paberit Jevg. Grig endise presidendi sidemetest muidugi ei kirjuta. Muidu ei oleks ta 33 aastat KGBs töötanud ohvitser. Ta ei kirjuta isegi mitte niivõrd ametieetika tõttu, vaid et ta mõistab suurepäraselt Eesti avaliku arvamuse traumasid, mida leevendab ainult mõne põlvkonna haudaminek. Pealegi – kõik oma töödokumendid hävitas ta KGB peamaja keldri ahjus. Errumínekuni jäid loetud päevad. "Ma teadsin, et mu seif (kabinetis) on nüüd tühi ja et seda ei lähe mul enam kunagi vaja." Tal on vaid tema mälu.

Mälu on alles ka Vladimir Iljaševitšil. Vene Kirjanike Liidu juhatuse sekretäril. Ametliku CV järgi on ta ajakirjanik. Poola aadli juurtega, ja valdab puhtalt nii vene kui ka eesti ja veel mitut keelt. Iljaševitš tahtis millalgi 1990ndate lõpus vanalt kallilt kolleegilt Lennart Merilt saada intervjuud oma ajalehele *Russkii Telegraf*. Lennarti pressiesindaja andis teada, et kuna Russkii Telegraf on Eesti-vastane ajaleht, siis president sellele intervjuud ei anna.

Ja ometi sai Vladimir Lennartiga kunagi väga hästi läbi.

Tegelikult teadis Vladimir Iljaševitš väga hästi, et Lennart ei riski oma vana seltsimeest jutule võtta. Aga mulle tundub, et Vladimirile lihtsalt meeldib vahel inimesi segadusse ajada.

***

Ent isegi nii palju näinud mees nagu Jevg. Grig ei mäleta juhtumit, kus mõne N liiduvabariigi peameest oleks süüdistatud koostöös USA Luure Keskagentuuriga (CIA). Nii mandunud ei olnud isegi N Liit. Ometi – Eestis süüdistati selles Ülemnõukogu Presiidiumi esimeest Arnold Rüütlit. Ligi aasta enne augustikuist riigipöördekatset Moskvas ja lõplikku iseseisvumist. Sügisel 1990. Paar aastat hiljem oleks süüdistus koostöös CIAga tähendanud süüdis-

tatava jaoks kõva poliitilist reklaami. Kuid mitte veel sügisel 1990. Puhkenud skandaal ristiti ajakirjanduses eestilikus mania grandiosa's Eesti Watergate'iks. (Justkui kauge ettekuulutus saabuvast turumajandusest, mil iga teise väikekodanlase nurgatagune pood või töökoda hakkab uhkelt kandma "keskuse" nimetust.) Ehkki kellegi või millegi pealtkuulamisega polnud sel juhtumil midagi pistmist.

Kogu see tants Rüütli ja CIA ümber läks lahti, kui 17. oktoobri õhtul 1990 saabusid USAst tollane peaminister Edgar Savisaar ja välisminister Lennart Meri. Lennart hindas visiidi igati, suisa läbimurdeliselt õnnestunuks. Tagasiteel ookeani kohal napsi võttes muutus ta ilmselt natuke ülemeelikumaks kui tavaliselt. Igal juhul oli ta Savisaarele märkinud, et tal on tekkinud Ülemnõukogu esimehe Arnold Rüütli suhtes kahtlused viimase koostöös välismaise luureorganisatsiooniga. Tol ajal tegutses Eestis veel KGB. Saabujaid võttis lennujaamas vastu teiste hulgas ENSV KGB ülema asetäitja Vladimir Pool. Nagu võib leida 1990. a 18. oktoobri Päevalehest, puistati ajakirjanikele möödaminnes ka asjaolu, et USA suurendab oma kohalolekut Eestis. Meri ja Savisaar ruttasid seejärel Toompeale.

Mäele olid kogunenud paljud ülemnõukogu saadikud, et kuulata reisimuljeid. Siis esineski Meri sensatsioonilise avaldusega: Arnold Rüütel teeb koostööd USA Luure Keskagentuuriga.Tema avaldus rajanes põhiliselt dokumendil, mille oli 10. oktoobril 1990 saatnud Arnold Rüütlile New Yorgi advokaadifirma Donovan Leisure Newton and Irvine Washingtoni kontori esindaja Harry Huge. Eesti Vabariigile pakuti selles kirjas abi suhete loomisel USA valitsusasutustega ning võimalusi vahendada USA ja Eesti vahelisi ärikontakte. "Kui ehk mäletate, kirjeldasin meie firmat teile ka 16. märtsi 1990. a kirjas (koopia lisatud)," seisab seal. Lisaks märgitakse, et tasustamise puhul ollakse nõus arutama mitmeid võimalusi: "Me loomulikult teame Eesti ees seisvatest rahalistest probleemidest ja seetõttu oleme nõus tasustamise tulevikku lükkama." Veel meenutatakse kohtumist Tallinnas juulis 1990 ja lisatakse, et ollakse nõus Eestile tema võitluses iseseisvuse eest kõigiti

kaasa aitama. Koostöötahte kinnituseks paluti dokumendile Rüütli allkirja ning Rüütel selle ka andis.

Lennart Merile koostöölepingust ei räägitud, ometi sai ta sellest USAs viibides teada. Meri arvates juhtisid advokaadibürood CIA direktor aastatel 1973–76 Bill Colby ning Mitchell Rogovin, kes töötas paar aastat CIAs erinõunikuna. Seda juba ajal, mil CIAd juhtis hilisem president George Bush vanem.

19. oktoobril jõudis spioonilugu The Wall Street Journal'i kaudu laia maailma ning 1. novembril 1990 kesktelevisiooni uudisteprogrammi vahendusel ka kuuendikuni planeedist. Ameeriklastel ei jäänud muud üle, kui asuda enda ja Rüütli renomeed taastama. 31. oktoobril 1990 tehtud avalduses märkis advokaadibüroo, et CIA eksšeff Colby on kõigest üks firma kaheksast nõunikust. Rogovin olevat aga üks firma 51 koostööpartnerist.

Lepingu sõlmimise taga peitusid tollane Edgar Savisaare valitsuse idaminister Endel Lippmaa ja tema poeg Jaak Lippmaa. Lisaks USA ja Arnold Rüütli vahel sidet pidanud Kalle Tenno, kes enne skandaali oli lahkunud töölt EV välisministeeriumis. Endel Lippmaa korraldas Arnold Rüütli inglisekeelset kirjavahetust, sest Rüütel ise inglise keelt ei osanud. Seega ei saanud Rüütel ise advokaadibürooga peetud kirjavahetusse süveneda, vaid pidi alla kirjutamisel piirduma Lippmaa kirjeldusega. "Mina tean ühte kolmetähelist ametkonda, kes on võimeline telefone pealt kuulama ja fakse vahelt näppama," kirjutas Toomas Kümmel 1990. a 26. oktoobri Eesti Ekspressis. Paratamatult tekib tõesti küsimus, milleks kogu seda lärmi vaja oli, sest igasuguseid sidemeid müüvaid või vahendavaid firmasid leidub maailmas musttuhat. Vastus: Moskva arvates natuke liiga ülbeks muutunud Rüütlile koha kätte näitamiseks, õigemini kohalt mahavõtmiseks. Paraku lagunes N Liit nähtavalt enam isegi mitte päevade, vaid tundide ja sekunditega. Lagunemine oli jõudnud staadiumi, kus KGBs valitseva kaose tõttu ei suudetud koostööd USA CIAga enam riigireetmisena käsitleda. Ei kulunud kaua, kuni džinn, mille Lennart Meri toona ise lahti päästis, hakkas teda ennast lämmatama.

Jaht Lennart Meri KGB toimikule on poliitilistes kuluaarides õigupoolest kestnud terve uue iseseisvusaja. Lennart Meri KGB toimik on muutunud Eesti poliitilises elus peaaegu müütiliseks nähtuseks. Nagu eelmise presidendi ametiraha, asuvat see Moskvas. Ja nagu ametirahagi, käiakse Lennarti toimikut sealt aeg-ajalt välja nõudmas. Ainult et erinevalt ametiraha nõudmisest käiakse toimikujahil sügava saladuskatte all. Viimati tänavu kevadel. No ei õnnestunud ka seekord. Lennart seati ühele kaalukausile ja tema nomenklatuurivihkamine teisele kaalukausile (millega ta KGB 90ndate algul ära pahandas). Leiti, et patud, sealhulgas õigeusu kiriku tüli lahendamine Moskvale kahjulikult, ei kaalu nõnda palju. Sest, loomulikult, nii madalad kui Lennarti aktsiad Kremlis praegu ka on, tähendanuks tema toimiku avalikustamine kabuhirmu lugematu arvu saatusekaaslaste seas.

Teisest küljest on Meri Toimikud muutunud Eesti iseseisvuse sümboliks. Muidugi mitte nii suurejooneliseks kui Pätsi ametiraha. Aga siiski. Täna ei saa sinna midagi parata, et poliitikud on selle abstraktse Toimiku niivõrd tugevasti mütologiseerinud. Kuni see paratamatult muutuski uue iseseisvuse teatavas mõttes märgiks. Õieti vajaks küll omaette uurimust selline teema nagu "KGB toimik kui Eesti poliitiliste otsustuste otsene ja kaudne mõjutaja".

Loomulikult ei saa rääkida mingist ühest toimikust. Kõigepealt saab jutt olla näiteks Lennart Meri KGB väljasõidutoimikust, mille kunagise olemasolu tumm tunnistaja on vaid arhiivi registreerimiskaart. Edasi saab rääkida veel nn töötoimikutest. Kui üks neist peaks Venemaaga seotud allikate andmetel viibima Eestis, siis ülejäänud kaks juba Venemaal arhiivis.

VEKSA Ühingu esimehest Ülo Koidust maha jäänud arhiivis leidub üks Urmas Oti teleintervjuu lindistus KGB kindrali Rein Sillariga. Seal räägib Sillar, et agentuuroperatiivtööd puudutavad dokumendid viidi Eestist Moskvasse 1990. a alguses. Pika pinnimise peale, kas teoreetiliselt võib Eestis endiselt ringelda koopiaid KGB agentuurmaterjalidest, ei julge Sillar vastata ei ega jaa.

Kui meenutada osa legendaarsete väljasõidutoimikute kadumist, siis mäletatavasti moodustati 1991. a augustikuise riigipöördekatse järel Eestis KGB likvideerimise komisjon. Selle etteotsa sai tollane Tallinna linnapea Hardo Aasmäe. Kuigi suurem osa ENSV KGB dokumentidest oli selleks ajaks juba Venemaale toimetatud, leiti ENSV KGB hoovist Pagari tänavalt virn nn väljasõidutoimikuid, mis koostati teatavasti kõigi kohta, kes said reisida välismaale. Kui uskuda tolleaegset arhiivitöötajat, olevat üks villisetäis toimikuid siiski kaduma läinud, kusjuures võtmekujud selles kadumise loos on kunagine siseministeeriumi töötaja ja praegune ärimees Jaan Toots ning staažikas kriminaalpolitseinik ja korvpallitreener Kalle Klandorf.

Jaht Lennartile aga algas mäletatavasti jahist tema isale. 4. septembril 1992 sai rahvas teada, et Georg Meri oli KGB agent. Päev hiljem langes sama vari ka poeg Lennartile.

Ühel päeval 1992. a augustis istus Toompeal autosse, kus Savisaar teda ees ootas, tollane siseministeeriumi ametnik Ando Leps, paks dokumendipakk kaenla all. Kladed tema kaenlas olid KGB toimikud Isamaa presidendikandidaadi Lennart Meri isa Georg Meri kohta. Juuli lõpus keeldus Noorte Hääle järeltulija ning praeguse Eesti Päevalehe eelkäija Päevaleht Ando Lepsi paljastusi Georg Meri kohta lehte lubamast. Nüüd palus Leps Savisaarelt abi, et leida avaldamisvõimalus. Savisaar vaatas Lepsi eemalolevalt. Ta soovitas ise hakkama saada. Ilmselt ei aimanud kumbki autosistujatest, ei Savisaar ega Leps, et Savisaarest saab kui mitte Meri vaenlane, siis leppimatu kriitik. Mis on üsna haruldane poliitikas ja poliitikute puhul, kus pole olemas vaenlast, kellega ei saaks kokku leppida.

Neid päevi iseloomustab stseen Tartus. Endisele poliitvangile Johnny B. Isotammele tuli vastu isamaalane Tiit Pruuli, kes oli juba kaugelt hõiganud: Johnny, ära nüüd karjuma hakka! (Lennarti kandideerimise peale presidendiks.)

Tundub uskumatu, et veel 1987–89 said Lennart Meri ja tema peamine kritiseerija, jurist Ando Leps väga hästi läbi. Lennart Meri on Ando Lepsi mitmeid kordi oma autos sõidutanud – aegadel, mil veel Rahvarinnet loodi. Lõhe nende vahele tekkis põhjusel, et Ando Leps teadis Georg Meri teisest elust või teistest eludest juba 60ndatest. Aegadest, mil Leps ise siseministeeriumis töötas. Presidendivalimistega jõudis Lepsil kätte aeg, mil tuli valida ja otsustada, mida oma teadmistega peale hakata.

Leps iseendast: "Ma olen küllaltki järeleandlik vend ja lepitaja tüüp. Aga vahel olen ma väga printsipiaalne vend. On asju, mida saab ainult ühte moodi lahendada, mitte kahte moodi."

Leps Georg Meri kohta: "Mul oli alati tunne, et ta liigub nagu udus, aga näeb ümbrust väga hästi."Edasine on justkui pärit "Hamletist" (Georg Meri tõlkes): "Ma olen sinu isa vaim, kes neetud uitama on öösiti ning päeval seni tules paastuma kui ajaliku elu pattudest ma puhtaks põlen."

Kaks nädalat enne presidendivalimisi, 4. septembriks 1992 õnnestus Lepsil end Georg Meri kohta käivate paljastustega Eesti Ekspressi lehekülgedele pressida.

Järgmine päev, 5. september 1992, oli laupäev. Toonane ajakirjanik Aivar Jarne on meenutanud, et Lennart Meri vanema poja naine Kai katkestas presidendikandidaadi ja ajakirjaniku vestluse teist korda. Kui enne serveeris Kai lahkelt teed, siis nüüd oli ta nägu pilve tõmbunud. Ta teatas äiale, et Eesti Raadios esineb Ando Leps. Lennart Meri tõusis oma Nõmme kodu hubaselt diivanilt püsti, süütas närviliselt sigareti ja palus raadio valjemaks keerata. Presidendivalimisteni oli jäänud napp kaks nädalat. Lepsi suuline versioon erines Ekspressis kirja pandust selle poolest, et kahtlus koostöös KGBga langes lisaks isale ka pojale.

Varsti enam rahva hulgas muust ei kõneldudki kui Georg Meri ja sealtkaudu ka tema poja seotusest KGBga.

11. septembril 1992 otsustasid valimisliiduga Kindel Kodu, hilisema Koonderakonnaga seotud inimesed moodustada komisjoni.

See pidanuks selgeks tegema kõigi presidendikandidaatide sidemed igasuguste luuretega. Komisjoni kuulusid Lennart Meri klassivend Nõmme kooli päevilt Endel Lippmaa, ajaloolane Rein Ruutsoo ning advokaat Kaljo Kägi. Leps soovitas koosolekul valimised koguni üldse edasi lükata – kuni kõik asjaolud selged.

Selsamal 11. septembril suvatses Lennart Meri ise teha avalduse, et peab vajalikuks rahvusvahelise komisjoni kokkukutsumist. Tema arvates oli lubamatu, et "uurimine antakse nomenklatuuri enda kätesse". Meri valiti tagasi veel 1996. aastalgi. Komisjoni moodustamist ootame tänase päevani.

Tol mälestusväärsel 1992. a sügisel kujundas Lennart Meri nomenklatuuri ründamise oma valimiskampaania lemmikvõtteks. Tema ründas nõukogude nomenklatuuri, ja tema ellu kutsutud Res Publica poisid ründasid kümmekond aastat hiljem juba uue Eesti Vabariigi nomenklatuuri, mis oli suures osas toosama ENSV-aegne nomenklatuur. Kõik kordus, kordus uuesti. Muuhulgas kõneles Meri enda ründajatest kui "nomenklatuuri viimasest agooniast". Ta rõhus kõige tavalisemale inimlikule tundele nagu kadedus, millest on teatavasti kantud enamik revolutsioone. Rahva jaoks tähistas salapärane nomenklatuur loomulikult ligipääsu väärtustele, millest nemad olid ilma jäetud. Musti Volgasid või punaseid Ladasid, musta või punast kalamarja, soome saunu, valuutapoode ja nii edasi. Loomulikult – maha see kõik! "Plats puhtaks!" nagu Kaido Kama Isamaa valimisreklaami sõnastas. Isamaa telereklaamides vehkles luuaga energiline ajalooprofessor Sulev Vahtre. Meri vuras ise õnnelikult Ladas, mille partei oli eraldanud teenelisele kirjanikule, kes kuulus igas mõttes N ülemkihti. Aga kes seda kauget, mõne aasta tagust aega toona, 1992. a kuumal suvel enam mäletas.

Vähemalt üks siiski mäletas. Mitte ainult ei mäletanud, vaid julges ka suud paotada. Jaak Allik, Lennarti leegitsev kaasvõitleja VEKSA päevilt, kellele Lennarti kiirustamine oma Ladas ühe riigi-

korra aegsest nomenklatuurist teise hakkas närvidele käima. Allik võttis ainsana ette lahti seletada, mida õigupoolest tähendab sõna nomenklatuur. Sest loomulikult ei omanud Isamaa poisid sellest udustki ettekujutust, ja Allik oma punase mineviku tõttu kahtlemata omas. "Nomenklatuur kujutas endast hierarhilist süsteemi, mille kaudu valitsev kompartei teostas oma kaadripoliitikat," kirjutas Allik presidendivalimiste paiku ajalehes. "See jagunes EKP keskkomitee büroo, sekretariaadi ja osakondade nomenklatuuriks, edasi EKP linna- ja rajoonikomiteede büroo ja osakondade nomenklatuuriks. Samasugune hierarhia oli ka komsomolis. Teisalt jagunes nomenklatuur kinnitatavaks ja arvestuslikuks nomenklatuuriks, mis tähendas seda, et teatud ametikohtadele tuli inimesed büroodel kinnitada, teiste puhul piisas vestlusest ja kooskõlastamisest parteiorganitega."

Loomulikult mäletas Allik ise nomenklatuuri kuulununa suurepäraselt, et nomenklatuur koosnes ametikohtadest. Isikud sattusid nomenklatuuri nendel kohtadel töötamise kaudu. Olenemata sellest, kas olid komparteis või mitte. Nomenklatuuri kuulusid pea kõigi asutuste juhatajad. Aga ka näiteks teatrite peanäitejuhid ja ülikoolide õppejõud alates dotsendist, ning ka kõik ajalooõpetajad.

Allik lisas, et presidendikandidaat Lennart Meri ise kuulus nomenklatuuri tõenäoliselt juba 1955. aastal, sest Eesti Raadio välissaadete toimetus oli tol ajal kindlasti tervikuna parteiorganites kooskõlastatav. Eesti NSV Kirjanike Liidu (välis)sekretäri ametikoht, kus Meri enne Laulvat revolutsiooni resideeris, kuulus aga Nõukogude Eesti tippnomenklatuuri. Sinna kinnitas inimese EKP KK sekretariaat. Kui mitte büroo.

"Nomenklatuursetel ametikohtadel töötanuid jagub mitte ainult Isamaa, vaid isegi ERSP valimisnimekirjadesse, rääkimata siis teistest erakondadest," kirjutas Allik. Ta lisas, et seetõttu vajavad üleskutsed ja lubadused nomenklatuuri kõrvaldamiseks konkretiseerimist. Vastasel korral võib pärast valimisi tekkida hulk arusaamatusi. " Nii näiteks on Isamaa noored juhid korduvalt kirjutanud

sellest, kuidas Lennart Meri olevat puhastanud välisministeeriumi aparaadi endisest nomenklatuurist. Nad ilmselt ei teagi, et härrad Liimets, Müllerson ja Tihane, kes ministeeriumi juhtkonda tööle võeti, kuulusid oma endiste ametikohtade järgi koguni NLKP Keskkomitee arvestuslikku nomenklatuuri, kuhu jõudis eestlasi suhteliselt vähe." Ilmselt tajus Allik juba tol ajal, aastal 1992, et kommunistid jäävad kapitalistideks ümberkehastunutena ikkagi võimule. Ta tajus, et ka Lennart seda tajus. Niisiis, Lennart tegi näo, et vihkab N nomenklatuuri. Kuigi ta ise sinna kuulus ja ühtlasi hoolitses, et välisministeerium tema ministriks oleku ajal jätkuvalt N nomenklatuuri kontrolli all püsiks (Liimets, Müllerson & Tihane, just nagu mõne uue aja firma nimi).

Avalikkusele on neist välisministeeriumi värvatud ametnikest kõige tuntum ilmselt Rein Müllersoni nimi. Lennart Meri küllap unustas ära, et enne välisministeeriumis ministri asetäitjana tööleasumist oli Müllerson tollases N Liidu juhtivajalehes *Pravda* avaldanud artikli "Edasi... minevikku?". Selles kaitses Müllerson Molotovi-Ribbentropi pakti. Ta väitis, et pakti originaali ei olegi leitud. Balti riikide rahvaliikumisi ja iseseisvustaotlusi nimetas ta ekstremistlikeks, ultimatiivseteks ja natsionalistlikeks. Miks N Liidu rahvasaadikud siis MRP õigusvastaseks kuulutasid, jääbki Müllersoni ideede valgusel ähmaseks. Kui see koltunud ajalehepaberil artikkel täna ette võtta, tuleb imestada: kuidas suutis tollane N inimene sellist kirbukirja lugeda. Ja kuidas suutis 1991. a EV välisministeeriumisse tööle minna inimene, kes alles 22. mail 1989 oli oma artiklis väitnud: "Balti riikide mõnede liikumiste üleskutsed saavutada absoluutne suveräänsus kõlavad anakronismina. Mitte eraldumine liidust ja isegi mitte konföderatsioonisarnane ühendus, mis on riikliku ülesehituse iganenud, vahepealne vorm, vaid tõesti föderatiivne, rahvuslike vabariikide alusel loodud ühendus, võrdsete vabariikide liit – vaat mida praegu on vaja."

Kui sellest kantseliidivahust mingit mõtet leida, siis üritas Müllerson ilmselt selgeks teha, et Balti riikide õige koht on SRÜs. 1993. a juulis ilmus aga ajakirjas International and *Comparative Law Quarterly* artikkel, milles Müllerson nimetas Eesti kodakondsuse

seadust juriidiliselt küündimatuks ja vene vähemust diskrimineerivaks. Ette rutates: rahvusvahelise õiguse professor Müllerson oli novembris-detsembris 2000 ka põhiline kandidaat õiguskantsleri kohale. Teised kaks Meri väljapakutud kandidaati olid tema isiklik advokaat Kaido Pihlakas ja Austrias elav õigusdoktor Henn-Jüri Uibopuu. Müllerson ja Uibopuu moodustasid teatava tandemi. Eesti Päevalehes ilmus Uibopuu kiri "Rein Müllerson – väärt kandidaat õiguskantsleri kohale", kus Müllersoni kujutati Eesti iseseisvuse eest võitlejana.

Samal ajal kui ta justkui nomenklatuuri vihkas (vähemalt sõnades), on Lennart kogu oma poliitikukarjääri jooksul armastanud noori. Alguses Isamaad, seejärel noori ärimehi-Forde, kellest üks talle maja ehitas (Aivar Osa). Seejärel armastas ta Res Publicat. Tõesti, nomenklatuuri vihkas ja põlgas ta (sõnades) rohkem kui ükski teine Eesti Vabariigi poliitik. Ehkki nomenklatuuri hulka kuulusid ka Ülo Nugis, Edgar Savisaar, Tiit Vähi, Endel Lippmaa, Siim Kallas jpt, kellega ta pidi poliitikuna koos töötama ja kellega lävides ta sõna "nomenklatuur" üldse suhu ei võtnud.

Miks just Lennart nende kõigi hulgast nomenklatuuri põlastas? Kuigi presidendiks oli ta saanud tänu nomenklatuuri kuulumisele, mitte nomenklatuuri kiuste? Nagu juba eelpool küsitud – kes oleks ta täna olnud ilma oma isa Georgi ohverdusteta Beriale ja KGBle?

Ühes intervjuus mõtiskleb selle üle kunagine prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurija Uno Kuke. Sama mees, kes tõi päevavalgele tõe Lennarti isa kohta."Aga sellepärast, et endine nomenklatuur on paljudest Merit puudutavatest asjadest teadlik ja nüüd ei oleks selle nomenklatuuriga hea koostööd teha," väitis Uno Kuke. "Sellepärast Meri ka valis Isamaaliidu ja selle partei noored. Nemad ei tea ju nõukogude-aegsest minevikust kuigi palju, ja ebamugavaid küsimusi esitada ei oska. Et keegi midagi ebameeldivat enam ei küsinud ja Meri minevikust midagi ei teadnud, tekkiski usaldus tema vastu. Meri on ju korduvalt rõhutanud, et ta ei salli endisaegset nomenklatuuri. See läks rahvale peale kui kaasaegne mõte."

Hoolimata Lennart Meri kartustest, et tema minevikku hakkavad uurima "endised", kujunesid 11. septembril 1992 moodustatud komisjoni järeldused tema mineviku suhtes soodsateks.

Komisjon möönis, et Georg Meri kriminaalasjas "ei ole mingeid materjale, mis kinnitaksid Lennart Meri puutumust repressiivorganitega". Lennart Meri põhilise konkurendi Arnold Rüütli kohta järeldas komisjon, et väljaspool ametikohustusi ei ole ta olnud seotud repressiivorganitega.

Kui komisjon oma tulemusi avalikkusele tutvustas, kergitasid ajakirjanikud ka küsimuse, kas Georg Merit agendina käsitlevad toimikudokumendid on ikka ehtsad. Komisjoni arvates olid need ehtsad küll. Ainult et seda peaks kinnitama rahvusvaheline ekspertiis. "Milline ka ei tuleks rahvusvahelise ekspertiisi otsus, on see ikka meile kasulik," väitis Endel Lippmaa. "Meie praegune probleem pole (presidendi)valimised. Olukord on palju tõsisem. Peame tagama oma riigi julgeoleku. Meie põhiküsimus pole ju Georg ja Lennart Meri asi. Paljasõnalise eitamisega dokumendid ära ei kao. Me ei saa leppida sellega, et Venemaal hoitakse tohutut hulka dokumente, millega Eesti Vabariigile vajadusel midagi dikteerida." Nagu eelpool meenutatud, rääkis oma avalduses 1992. a rahvusvahelise komisjoni vajalikkusest ka Lennart Meri. Endine eriti tähtsate asjade uurija Uno Kuke, kes Georg Meri toimikud kunagi päevavalgele tõi, nimetab rahvusvahelise ekspertiisi taotlemist lapsikuks. Ekspertiisi võiks nimetada vahelesegamiseks Eesti ja Vene riigi siseasjadesse. Need küsimused tulnuks kohe lahendada diplomaatilisel teel, kuid seda ei tehtud, sest puudus mõlemapoolne tahe.

Uno Kuke mõtet edasi arendades: kõik poliitikud teadsid juba tol ajal, et mingit ekspertiisi ei tule. Nagu hiljem teadsid ka kõik, et süümevanne ei tööta. Nagu teadsid kõik poliitikud, et Lennart ei kavatse kuidagi nomenklatuuri jalgealust õõnestama hakata. Tegemist oli nn ühiskondliku kokkuleppega – kogu lugu maha matta. Ja veel ühe leppega: Lennart ei puutu nomenklatuuri. Nomenklatuur ei puutu Lennartit ja püüab teda ajakirjanduse kaudu igati toetada. Kõik teadsid, et arvestades kunagiste nuhki-

de arvu ühiskonnas, on suurem osa rahvast selle otsusega rahul. Nõnda rehabiliteerisid suur osa ühiskonnaliikmetest, rääkimata juba majandusellu sulandunud elukutselistest kagebeelastest, kaudselt ka iseennast.

Võiks ka meenutada KGB kindrali Rein Sillari ütlust – vastuseks intervjuuküsimusele, miks KGB oma toimikuid Eestile ei loovutanud. Küsija Sirje Endre väitis, et Eestile oleks toimikuid vaja, muidu pääsevad kagebeelased võimule. Sillar vastas sellise naiivsuse peale leebelt: milleks teile toimikud, nad on juba võimul.

Siin sobiks ehk ka meelde tuletada ühte kirjanik Maimu Bergi väga toredat ja ilmselt südamega kirjutatud artiklit Maalehes kevadel 2005, kus ta kutsub üles nimetama asju õigete nimedega. Keldrikorterit keldrikorteriks, mitte atraktiivseks elamispinnaks, müüdavat krunti kusagil linna lähedal karjamaaks, mitte ärimaaks, ja grafomaani grafomaaniks, mitte nooreks kultuskirjanikuks ja nii edasi. Artikli lõpus küsib Berg, mis juhtuks, kui nimetada asju õigete nimedega ja astuda sellega samm eemale üleüldise võõrandumise teelt.

Vastuseks Bergi küsimusele: tekiks ilmselt suur oht, et mõrane ühiskond laguneb kildudeks – umbes nagu virutaksid haamriga peeglisse. Ainuüksi sellistel eufemismidel meie riiklus ja ühiskond üldse rajanevadki. Miks peaksime niisiis piirduma ainult ohutute ja süütute objektide, nagu kirjanik või keldrikorter, õige nimega nimetamisega? Siis võiks ju ajalehes hakata kirjutama uudiseid: maksupettur X kohtus eile Toompeal endise KGB staažika agendiga ja ühe tuntud tippkommunistiga, et kolmekesi koos arutada ühiseid äriplaane ning seda, kes kui palju maksab.

***

Lennart Meri sahises presidendina Kadriorgu 6. oktoobril 1992. Tšaikat kaunistas presidendistandard. Üles oli rivistunud kaitsejõudude aukompanii. Presidendi saabudes raporteeris talle kaitsejõudude peastaabi ülem Ants Laaneots. Kõlas hümn. Meri kätles Kaitseliidu ja piirikaitse juhtide Manivald Kasepõllu ja Andrus Ööveliga. Kummardas Eesti lipu ees ja möödus rivist. Esimese autoga jõudis Kadriorgu välisminister Jaan Manitski, keda peeti tol ajal ka üheks peaministri kandidaadiks. Kella üheks saabus presidendiga kohtuma diplomaatiline korpus. Endises Ülemnõukogu presiidiumi saalis rivistusid 16 suursaadikut ja asjurit. Kõrvuti seisid USA suursaadik Robert C. Freasure ja Venemaa suursaadik Aleksandr Trofimov. Nende kahega vestles Lennart Meri kõige kauem. Selline oli ülev pilt, mille maalisid ajalehed.

Kui rääkida tolle aja ühiskonnategelastega, kordub väga paljude tänases jutus fraas: "Küll ma olin tol ajal ikka naiivne."

Ilmselt uskusid tol ajal kõik, et sellisena, nagu president kujutab oma ametisseastumise telekõnes Eesti tuleviku, see ka kujuneb. "Jah, meid ootavad ees majandusraskused," ütles Meri muuhulgas. "Aga need majandusraskused lõpevad seda kiiremini, mida kiiremini teie, Eesti mehed ja naised, hakkate uskuma oma jõusse ja iseennast jalule aitama. Riik toetab teid. Riik käivitab laialdase privatiseerimise. Te olete olnud sulased. Teist saavad peremehed. Ja Eesti Vabariik ei lase tekkida monopolidel, kes hinnad kõrgele kruvivad ja teie raha oma taskusse ahmivad."Peremehed? Mine tea, pole sugugi võimatu, et ta uskus ka ise, mida rääkis.

Kulisside taga jätkas viimaseid päevi tööd Ülemnõukogu esimehe Arnold Rüütli kantselei kaheksaliikmeline likvideerimistoimkond. Kantselei töötajaskonnaga olid selleks ajaks juba töölepingud lõpetatud. Likvideerimiskomisjon oli nii stressis, et ei hakanud pähe isegi ohtralt pruugitud tulivesi. Loomulikult – nad tundsid end nagu tõelised varjud minevikust või nagu zombid. Mõned "endised" daamid jäeti siiski ka uude kantseleisse tööle. Lisaks "likvidaatoritele" olid Lennarti esimestel presidendipäevadel veel palgal koristajad, kütjad jm hädavajalik personal.

Isamaa korraldas seejärel konkursi, et leida presidendile sekretäre. Konkursi võitsid mõned keskkooliplikad, kes olid sekretäritööd, masinakirja, fakse ja arvutit enne ainult filmidest näinud. Posti vaatas president alguses ise läbi. Kägardatud kirjad ei rännanud õnneks mitte tol ajal haruldasse looma, paberihunti, vaid prügikasti ja sealt katlamajja. Õnneks sellepärast, et võimaldas mõne hiljem vajalikuks osutunud kirja veel päästa. Kuuldavasti oli ta samuti tegutsenud ka välisministeeriumis, kus aeg-ajalt kadunud kirju taga otsiti. Õhtuti kl 7 paiku tavatses presidendi kantseleisse saabuda piltilus ja miniseelikus näitsik, keda ülejäänud personal kutsus koduselt Fifiks. Kaunid jalad kuulusid õigupoolest "juhtmele" ehk sidepidajale presidendi ja Isamaa erakonna vahel. Ühte tagatubadest kasutasid mõned parteitegelased aeg-ajalt Fifidega intiimsema tutvuse sobitamiseks.

Maja Weizenbergi 39 võis pidada suisa traditsiooniliselt külmaks. Keskküttetorustik oli katlakivist umbes. Arnold Rüütli viimasel tööpäeval oli maja iseäranis külm – mingi järjekordse tehnilise viperuse tõttu. Võibolla käis Lennartil peast läbi, et "külm sõda" oli korraldatud meelega, tema vastuvõtuks. Kuid ta oli olukorrast üle, ja elektrikorgid asendati järjest tugevamatega, et need soojapuhureid välja kannataksid. President oli kirglik suitsetaja. Tema eeskuju järgisid ka isamaalased. Hommikuti kurtis koristaja, et üleajavad tuhatoosid olid vaibale ümber kallatud. President ise paistis loovinimese kombe kohaselt silma õhtuse eluviisiga. Kuulas öiseid raadiosaateid ja haihtus majast varahommikul. Tema lemmiknaps oli jätkuvalt konjak. Juhtus, et hommikul koristajad majja ei pääsenud, sest president oli kõik võtmed hajameelselt taskusse pistnud ja kaasa võtnud. Eemalt vaadates võis jääda mulje, et president töötab 24 t ööpäevas nagu Stalin Kremlis, rahva hulgas kuulsuse kogumiseks, sest lambid majas põlesid ja puhurid huugasid.

Mõnes asjas paistis ta siiski silma jätkuva kokkuhoidlikkusega. Kui Arnold Rüütlil oli kombeks sööklaarveid ise maksta, siis nüüd jäid esimese mehe arved kantselei kanda. Võibolla oleks väiklanegi seda meenutada, kuid siit joonistub välja üks tema iseloomujoontest, mida on märganud eriti tema kunagised ekspeditsi-

oonide kaaslased. Ülim, pedantne kokkuhoidlikkus, mis vaadates tema karjääri ei saanud siiski olla tekkinud ainuüksi kunagistest kitsastest oludest, vaid oli tõenäoliselt päritud kuidagi esivanematelt. Selles mõttes pakkus ta oma esimesele abikaasale Regina Ojaverele teravat kontrasti, sest too naine kulutas raha impulsiivselt.

Kuupäeva 27. oktoober 1992 kannab ajalooline käskkiri: "Lähtudes Eesti Vabariigi 18. juuli 1992. a, seadusest Eesti Vabariigi Presidendi ametipalga kohta maksta härra Lennart Merile ametipalka alates 5. oktoobrist 1992. a. koefitsiendi 7 alusel (7 x 648.– = 4536.–)." Muidugi, Meri permanentset rahapuudust oleme juba kirjeldanud, ja kes nii väikese presidendipalgaga elada suudaks. Seepärast palus Meri Ülemnõukogu esimehe kantselei likvideerimiskomisjoni esimehelt Daniel Märtmaalt, et too telliks tema Pilviku t 3 asuvasse eramusse 4 tonni vedelat ahjukütust 6997.60 kr eest. Ta pidas enesestmõistetavaks, et arve jääb kantselei kanda. Pika vaidluse järel kirjutas ta siiski arvele oma ilusa käekirjaga nõusoleva resolutsiooni: "Palun minu töötasust 20% kaupa maha arvestada. Lennart Meri".

Märtmaa edasisele karjäärile kantseleis oli selle korrapärase käekirjaga lõplikult – joon alla tõmmatud.

Suur tulekindel seif kukerpallitati jõululaupäeval 1992 raudkangide abil ühest majaotsast teise nii et parkett tuiskas. Jõuluvana kutsuti Soomest. Vastuvõtjaid pidi ta vestibüülis ootama 20 minutit. Jõuluvana jõuluvanaks, välissaadikud pidid vahel ootama suisa tunde. Eriti need, kes olid hommikupoole kutsutud. Teisel korrusel asunud üsna hea kõlaga klaver visati välja. Sõna otseses mõttes, nii, et vanaaegne pill läks peaaegu pooleks. Miks Lennart seda klaverit vihkas, ei ole presidendikantselei ekstöötajad suutnud siinkirjutajale selgitada. Võibolla vihkas ta pilli põhjusel, et selle oli hankinud Rüütel. Klaveri asemele toodi pianiino.

Kõigepealt viidi haledas olukorras klaver Toompeale, Rahukohtu 1. Sealt rändas klaver Keila-Joale, perekond Kelami käsutusse. Kuni pärast ligi kümneaastast eksirännakut jõudis pill Kelamitelt

väljanõutuna tagasi presidendi kantseleisse – 27. novembril 2002. Remondiarve suuruseks kujunes ümmarguselt 90 000 krooni. Aga spetsialistide arvates tasus ära, sest pill oli ise mitmeid kordi kallim.

Juba esimese tööpäeva õhtul tutvus president majaga kui tõeline peremees. Koputas sõrmenukiga vastu seinu ja kuulatas. Ilmselt oli tal tekkinud mõte muuta arhitektuuri. Kantselei merepoolne tiib ehitatigi ametikorteriks – projekti kuuenda variandi järgi. Samal ajal kui president end Kadriorus sisse elas, läks täide tema vana võitluskaaslase Jaak Alliku ettekuulutus, et pärast valimisi võib tekkida hulk arusaamatusi. KGBga koostöö süüdistuste lained Meri suhtes ajalehtedes muudkui tõusid ja vajusid, tõusid ja vajusid. Kogu selle aja, mil ta Kadriorus resideeris.

Aprillis 1993 avaldas Eesti Ekspress Meri VEKSA aruanded aastatest 1979 (USA ja Kanada) ning 1981 (Saksamaa). Kirjanik kirjeldas seal detailselt väliseestlaste tegevust, soovitades "organitele" muuhulgas, kuidas "käidelda" Rein Taageperat, Jüri Estamit või Tõnu Parmingut. 1993. a 3. juuni Päevalehes lisas jurist Ando Leps hagu tulle. Ta süüdistas Lennart Merit eluloo võltsimises. Seejuures toetus ta väljavõtetele viimase isikutoimikust raadiomaja päevilt. Tõepoolest – tavaliselt on sõjaväes teenimine ühe meesterahva elus niivõrd mällusööbiv episood, et elu lõpuni jääb meelde mitte ainult väeliik ja koht, kus teeniti, vaid ka kõikvõimalikud švejkilikud lollused, mis N armee endaga kaasa tõi. Lennart Meri on sellepoolest erand. Ta ei mäleta, millises väeliigis ta teenis. Ühes 1955. a kaadriarvestuslehes märgib ta "sõjaväe kohustuslik", "reakoosseis", "jalavägi". 1972. a ankeedis kirjutab ta aga: "sõjaväekohustuslik", "tõlk", "piirivalve". Jalaväge ja piirivalvet N Liidus teineteisega segi ajada on omaette kunst.

Hakata norima tema teenimise üle KGBle alluvates piirivalvevägedes oleks võibolla mõneti väiklane. Tõele au andes ei olnud piirivalve puhul tegemist mingi mastaapse jälitus- ega repressiivorganiga, ehkki ka neil töötas kohalike elanike hulgas oma nuhkidesüsteem. Küll jääb üle nentida, et siingi peituvad tõenäoliselt teatud momendid, millest Lennart Meri on otsustanud vaikida.

N armees Lennart Meri nimelt sundaega ei teeninud. Teatavasti vormiti tol ajal ülikoolis käinutest reservohvitserid – aga mitte piirivalve jaoks, sest tegemist oli liiga spetsiifilise ning vormiliselt KGBle alluva väeliigiga. Väga suure tõenäosusega leidub lahendus ühe Lennart Meriga samal ajal ülikoolis käinud inimese viites, et teda tarvitati N vastuluure või luure poolt Saksa vangide ülekuulamistel tõlgina ja see "kohakaaslus" lipsas ka ankeeti sisse.

25. juunil 1993 läkitas Riigikogu väliskomisjon esimees Eino Tamme isikus pöördumise presidendile. Väliskomisjon avaldas lootust, et Eesti maine huvides hajutab Lennart Meri kahtlused kiirelt, selgelt ja täpselt. Vastust ei tulnud.

Umbes samal perioodil alustas Lennart Meri tausta uurimist Kaitsepolitsei – tollase asedirektori Grigori Levtšenko käe läbi. Üsna täpselt suudeti kaardistada, kellega KGB ohvitseridest oli Lennart Meri 80ndate algusest alates lävinud. 1994. a oli Mart Laar väidetavalt kasutanud Kaitsepolitseist saadud allkirjata õiendit Meri sidemete kohta KGBga selleks, et mõjutada presidenti ametisse nimetama nelja uut ministrit. Kuigi kriminaalõiguslikult võiks selle teo kvalifitseerida santaažiks, väljapressimiseks või millekski veel hullemaks. Sellel ühelehekülјelisel paberil loeti ette viie KGB töötaja nimed, kellega Meri oli oma Nõmme kodus regulaarselt kohtunud. Katkendi memost avaldas Edgar Savisaare abikaasa Vilja oma raamatu tagaküljel, mis kõneles nn lindiskandaalist – vaadatuna läbi perekond Savisaarte prisma. Tõsi, fotokoopiana esitatud katkendis õiendist oli ära varjutatud Lennart Meri initsiaalid L.M., nii et asjatundmatule lugejale jäi üldse arusaamatuks, kellest jutt.

Katkend ise, kui nüüd initsiaalid esile tuua, nägi välja järgmine: "Alates 1980ndatest oli L.M. sidemes ENSV RJK (KGB – V.L.) 1. osakonnaga. Teda kasutati seal Lääne-Euroopa suunal. Tema sideohvitseriks oli 1. osakonna 1. jaoskonna tegelane Antjassov Valeri Dimitri poeg (sündinud 13.11.45 Põhja-Kasahstanis, praegune elukoht ...) Antjassov oli pikka aega katuse all Tallinna RSNTKs (täitevkomitees, praeguses mõistes linnavalitsuses – V.L.), olles

kas välissuhete osakonna juhataja või esimehe abi välissuhete alal. L.M. ja tema ülemuse Antjassovi kohtumised toimusid regulaarselt igal kolmapäeval L.M. kodus Nõmmel."Tänaseks on Antjassov, tollane KGB nn tegutseva reservi ohvitser ehk justkui kunagine tavaline N tsiviilametnik, kuuldavasti kolinud Venemaale.

Katkendi kapo memost avaldasid Savisaared Lennart Meri n-ö paikapanemiseks. Ehk meenutamiseks, et see inimene ei tohiks pidada seoses lindiskandaaliga ega ka kuidagi muidu jutlusi eetika ja moraali teemadel.

Igal juhul – kui enne võis Meri-vastased rünnakud teoreetiliselt tembeldada KGB ja Venemaa sepitsusteks, siis nüüd tunnistas ka meie enda Kaitsepolitsei enam-vähem ametlikult tema pikaaegset töötamist KGBle.

1993. a pakuti Lennart Meri toimikut, seejuures originaali, mitte koopiat müüa tollasele valitsuse eriesindajale Paldiskis Jüri Liimile. Selle eest nõuti 6000 dollarit, mida müüjad ise pidasid tühiseks summaks. Siinkirjutaja tunneb Liimi juba üle kümne aasta ja kuulis sellest juhtumist põgusalt samuti – üle kümne aasta tagasi. Nüüd oli Jüri Liim juhtunut nõus natuke üksikasjalikumalt lahti seletama. "See, millest nüüd kõnelen, pani mind tõsiselt mõtlema ja enamgi veel," väidab Liim. "Samas tekitas juhtunu minus tugevat meelehärmi ja ääretut meelepaha oludes, kus kõnealune isik tutvustas end kui suurt vabadusvõitlejat, keda tema klann lausa imetles ja kätel kandis."

Kogu lugu juhtus 7. märtsil 1993 Lohusalus. Tol märtsikuu päeval peeti seal Eesti Vabariigi ja Venemaa vahelisi läbirääkimisi vägede väljaviimise asjus. Liim oli sel ajal Eesti Vabariigi erivolitustega esindaja Paldiskis. Läbirääkimistel esindas ta ainuisikuliselt kaitseministeeriumi Paldiski tuumareaktorite kahjutustamise küsimuses. Lennart Meri suunas enda poolt nendele kõnelustele tollase välisministeeriumi nõuniku Mark Sinisoo, kes hakkas ennast reaktorite küsimuses pealäbirääkijaks pidama. Ehkki teema kuulus kaitsemi-nisteeriumi valdkonda.

"Õieti soovisin ma nendele läbirääkimistele tõsiseks osalejaks Endel Lippmaad," märgib Liim. "Selle auväärt mehega oleksime küll platsi radioaktiivsest saastast sõna otseses mõttes puhtaks löönud. Kõigele vaatamata suutsin siiski venelaste nõudliku teksti pöörata Eesti jaoks täiesti soodsasse suunda. See tähendab, et kogu radioaktiivne ja ohtlik kaup oleks meie riigist kiiresti täies mahus välja viidud. Sinisoo aga, täites Lennart Meri suuniseid, pööras saavutatud lahendid pea peale, öeldes mulle otse näkku: "Sina, Liim, tee end neil läbirääkimistel võimalikult madalaks." Vene kõrgetele sõjaväelastele aga mainis ta: "Selliste Eesti Välisministeeriumi poolsete lahenditega tuleb raha – raha aga läheb ka teile vaja."

Tõsi – nende jäätmete hoiustamine Paldiskis on andnud paljudele inimestele tööd ja leiba ja annab veel 50 aastat. Nii et teatud mõttes võib jäätmete jätmist Eestisse nimetada töökohtade loomiseks. Käsu hoolika ja eduka täitmise eest edutas Lennart Meri hiljem Mark Sinisoo välissaadiku tööle.

Juhtunu kohta esitas Liim tollasele peaministrile Mart Laarile eriraporti, millele vastust ei tulnud. Kogu radioaktiivne rämps, tahked ja vedelad jäätmed jäid täies mahus Eestisse, hakates "tootma" riigile kümnete miljoniteni küündivaid kulutusi.

Just mainitud märtsis 1993 astus Liimi juurde üks erariides venelane, kes ütles end olevat Vene siseministeeriumi kõrge aukraadiga ohvitser. "Olin seda meest juba enne pannud tähele, vestlemas Vene admiralide ja kindralitega," märgib Liim. Samas läbirääkimistelaua taga teda näha ei olnud.

Selgituseks tuleb lisada, et kõigepealt toimusid suured läbirääkimised riikide vahel ja seejärel suunduti väiksemate gruppidena kitsamate probleemide juurde. Liimil olid niisiis käsil Paldiski küsimused.

"Kõnelesime vene keeles, kus tema mind pidevalt sinatas, mina teda aga teietasin," meenutab Liim. "Too isik prahvatas mulle otse välja: ma olen teada saanud, et sina ei ole ühtegi enda infoallikat

välja andnud, samas kasutades võimaluse korral teavet, mida oled saanud. Sa oled meile tekitanud tõsist kahju, kuid antud juhul olgu sellega kuidas on. Mul on sulle väärt pakkumine, mille olemust võib nimetada ka teie riigi poliitiliseks ja moraalseks krahhiks."

Loomulikult teritasin kõrvu ja pärisin: "Paluksin selgitada pisut täpsemalt, milles poliitiline ja moraalne krahh seisneb?" Vastuseks sain: "Info puudutab ühte teie riigi väga tähtsat isikut."

Pärisin edasi: "Kes see väga tähtis isik siis oleks?" Vastati: "Jutt peaks olema teie Lennart Merist."

Nõudsin konkreetsust. Veidi juba närvi läinud mees põrutas otse: "Jutt on jah Lennart Merist, teie presidendist, tegelikult aga N Liidu KGB agendist."
Nüüd läksin juba mina veidi närvi, kuigi juba tol ajal olin üht-teist selle isiku imelikust minevikust ja olevikust kuulnud. Pärisin üsna resoluutselt: "Need on ainult sõnad, millega suudate oma ütlusi tõendada?" Vastus kõlas enesekindlalt: "No tead, ega ma siia tühjade kätega tulnud, siin kohvrikeses on ikka midagi ja meil on raha vaja. Ma pakun sulle välja Lennart Mere KGB toimiku. Lao mulle peo peale 6000 dollarit ja toimik on sinu. Mida sellega ette võtad, on juba sinu enda otsustada." Liim ütleb, et pakkumine lõi ta pahviks. Kusjuures ta oli sunnitud "tehingupartnerilt" küsima: kas Moskvas tõesti arvatakse, et meil Eestis jalutatakse ringi, 6000 dollarit taskus? Praegu ei ole sellist summat küll kusagilt võtta.

Mees oli muutunud leplikumaks: ega kohe polegi vaja, anname kolm päeva aega.

"Loomulikult hakkas olukord mind vägagi huvitama," jätkab Liim, "kuid olin sunnitud välja pakkuma: "Päris nii asjad ikka ka ei käi. Pean enne kaubaga põhjalikult tutvuma, kas toimik ikka on õige ja see võtab omajagu aega." Vastus kõlas lõikavalt järsult: "No tead, tutvud ainult kohapeal." Suundusime peahoone kaudu edasi minu personaalsesse ööbimispaika hoovimajas.

Esimesel ülevaatusel paistis toimik olevat igati õige ja vapustav. Hakkasin märkmeid tegema, müüja aga rabas mult käest nii paberi kui pastaka: "Ei mingeid märkmeid enne kauba ostmist!" Samas ei lasknud ta mind enam pikemalt toimikus sorida. Olin hullus seisus: hoidsin enda käes meie riigi kõige tähtsama tegelase KGB toimikut, seega siis materjale reeturist. Samas mõtlesin palavikuliselt, kuidas välja võluda 6000 dollarit, sest tol ajal oli taoline rahakogus meil ikka kopsakas. Näis võimatuna minna seda valitsuselt küsima, veel vähem välisministeeriumilt. Usun, et sellisel juhul oleks toimik parimal juhul vaka alla pandud, halvimal juhul aga lihtsalt hävitatud. Materjalid olid aga tõsised: Lennart Meri oli toimikus kirjas kui KGB agent "Nikolajev". Kirjas oli planeering, kuidas luua talle tingimused, karjäärivõimalused, tekitada tuntus. Kuidas tungida väliseestlaste sekka, kuidas saada teada isikute nimesid, kes ja kuidas tegutsevad Nõukogude Liidu vastu. Kes on nende toetajad ja abilised Eesti NSVs jne.

Kuna olin enesele selgeks saanud, kui keeruline ja ilmselt ka võimatu on raha kokku ajada, üritasin leida õlekõrt, et midagigi kätte saada: "Kas ei oleks võimalik teha koopia leheküljest, kus kirjas Lennart Meri agendinimi ja tema programmilised ülesanded?" Mees sai vihaseks, rabas laualt toimiku, pani kohvrisse ja prahvatas: "*Tõ že predstavitel Estonskovo pravitelstva v Paldiski, ekspert ministerstva oboronõ, mõ dumali, što u tebja deneg navalom, a u tebja võhodit, ni sisa netu.* ("Sa oled ju Eesti valitsuse esindaja Paldiskis, kaitseministeeriumi ekspert, me mõtlesime, et sul on raha kuhjaga, aga tuleb välja, et sul ei ole mitte tuhkagi.") Mees jätkas sama pahaselt: "See toimik kulub meile veel ära ka ilma müümata. On siiski väga huvitav, keda te lollid end kamandama ja esindama panete. No on ikka riigike!" Jüri Liim lisab, et muidugi kinnitavad Lennart Meri jüngrid nüüd: kindlasti oli see võltsing. "Mina aga olen üpris kindel: tegu ei olnud võltsinguga."

Mis toimikust edasi sai? Leidub mitmeid variante. Kas on ta endiselt meie sõbralikus naaberriigis. Või on ta Eestis õnneliku peremehe leidnud. 1994. a suvel pakuti koopiat Lennart Meri ühest toimikust müüa Arnold Rüütli tollasele abile Toomas Korgile. Viimane

on siinkirjutajale rääkinud, et muujana esines seekord umbes 50ndates aastates ja eesti keelt rääkiv, kuid ilmselt vene rahvusest mees. Tema jutust ning maneeridest võis arvata, et ta töötas varem KGBs. Toimiku koopiat pakkus ta müüa 300 000 krooni eest. Toomas Kork ütleb, et tol ajal, 10 aastat tagasi oli see kindlasti väga suur raha. Ta andis sellest pakkumisest Arnold Rüütlile teada, kuid loomulikult ei kavatsenud Rüütel hakata oma konkurendi toimikut soetama. Toomas Kork andis seejärel keeldumisest telefonitsi ka toimiku müüjale teada. Ka tollane peaminister Mart Laar on tunnistanud, et dokumente Meri seotusest KGBga liikus tol perioodil ringi küll. Vääramatult vastab igal juhul tegelikkusele fakt: Lennart Meri sündis 29. märtsil 1929 Tallinnas. Seda fakti võib pidada selgeks ja ühemõtteliseks.

Justkui poliitiliste tõmbluste kajana jäi Lennart Meri eluloo kirjeldamisega hätta ka Eesti Entsüklopeedia. 6. köites öeldakse, et Lennart Meri oli 1986–1989 Eesti Kirjanike Liidu juhatuse sekretär. 14. köites öeldakse, et ta oli 1985–1987 Eesti Kirjanike Liidu välissuhete sekretär. Seega siis erinevused ühel ajal nii aastais kui ka ametikohtades.

Edasi, juba 1996. aastal võtsid teatepulga üle Lennarti vana koolivend Nõmme kooli päevilt Endel Lippmaa ja USA erusõjaväelane ning 1992. a ka Riigikokku valitud Jüri Toomepuu. Presidendivalimiste eel jagasid Toomepuu ja Lippmaa ajakirjanikele ja Riigikogu liikmetele laiali paketi, mis valdavalt koosnes raadiomajas Lennart Meri kohta peetud isikutoimiku koopiatest. "Samal päeval kui koopiaid laiali jagasin, andsin ka Kuku raadios intervjuu, Sembach-Sakkiasele, otse eetrisse," meenutab Jüri Toomepuu. "Kui olime lõpetanud, jõudis kohale peatoimetaja, kes intervjueerijat kurjalt noomis. Ilma tema loata ei tohtivat sellist intervjuud eetrisse lasta."

Võiks veel sama lõputult ja tüütult edasi kirjutada "meelelahutusest", mille valisid Eesti elanike jaoks poliitikud, kes Lennarti Kadriorgu asetasid. Õhku jääb paratamatult küsimus, et mida õieti mõtlesid Lennart ja KGB suhetest Toompeal need, kes midagi otsustasid?

Näiteks 1995. a augustis, ühel keskerakondlaste ja reformierakondlaste kohtumisel Tallinnas Näituse t residentsis võttis Siim Kallas teemaks, kuidas tuleks riigil käituda, kui selgub, et Lennart Meri oligi KGB agent. Kallas oli samas meenutanud USA presidendi John Kennedy vastust ühele Vene ajakirjanikule, kes oli küsinud, et kas võivad vastata tõele kuuldused, nagu oleks president Roosevelt mürgitatud. Kennedy oli vastanud, et kui ta ka mürgitati, meie seda asja ikka ei uuri, sest Ameerika Ühendriigid ei saa omale lubada, et president mürgitati nagu rott. Kallase mõttekäigu kohaselt tulnuks seega juhul, kui ilmnenuksid vastuvaidlematud tõendid presidendi seotuse kohta KGBga, kutsuda kokku nn konsiilium, kes otsustaks liigse kärata, et meie (riik) seda asja lihtsalt ei käsitle.

Ilmselt oli see üks väheseid kordi Eesti poliitika ajaloos, kus enamik poliitikuid suutis milleski ühiselt kokku leppida. See kokkulepe toimib täna ilma igasuguse konsiiliumitagi. Sest tõesti, kes muidu oleks neist järgmine?

Ühel ühisel õhusõidul riigikohtu tollase esimehe Rait Marustega oli Meri avaldanud muret Siim Kallase saatuse pärast, kel kaelas 10 mln dollari kohtuasi, milles Kallas kokkuvõttes õigeks mõisteti.

Nii küüniliselt ei tahaks seda lehekülge siiski lõpetada. Kui tsiteerida KGB Läände hüpanud ohvitseri Oleg Gordijevskit, siis "kuna oleme elanud totalitaarses ühiskonnas, teame kõhklematult, mis on hea ja mis halb. Seda enam ei või me pidada oma teadmisi salajas. Asjade nimetamine kõva häälega ja nende õige nimega pole alati tänuväärne ja on kindlasti paljudele eriti ebameeldiv, kuid see on isikliku ja ühiskondliku hügieeni seisukohalt täiesti vältimatu."Meie mõnedele poliitikutele võiks meenutada, et kui Gordijevski ei ole teie jaoks muidu autoriteet, siis tuletage meelde, et tema oli KGB VEKSA ohvitseri Feliks Meineri sõber. Mehe sõber, kes teid välismaale lubas ja sügavatel nõukogude aegadel teie olemist natuke "glamuursemaks" aitas muuta. Austage tema arvamust kas või sellegi pärast.

ÜHEKSAS LEHEKÜLG

Ohvitseri au

Mõne kaitseministri kohta võiks tagantjärele öelda, et ta klappis oma rolli rohkem või vähem. Presidendi kohta võib väita, et üldjoontes ei sobinud ta sõjaväelastega. Ta oli nendest liiga erinev. Meril olid kõik kirjanikule tavapärased iseloomuomadused, mis teinuksid temast ühtlasi väga halva ohvitseri: sõnaohtrus, edevus, hajameelsus, distsiplineerimatus, öine eluviis, füüsiline nõrkus, kella mittetundmine. Enda teistest üleoleku terav tunnetamine ja aeg-ajalt ka rõhutamine. Võibolla kartis Lennart sisimas mundreid ka lapseea küüditamise või muude sõjaaja psüühiliste traumade tõttu.Mis kõik ei tähenda, et ta ei oleks püüdnud kaitsejõudude juhti oma käpa all hoida. Presidendi jaoks tähendas kaitsevägi läbikäimist peamiselt kahe mehe, Aleksander Einselni ja Johannes Kerdiga. Kaitsejõudude esimese ülemjuhataja, väliseestlasest NATO kõrge ohvitseri Aleksander Einselni külvas ta alguses austusega üle. Hiljem, 1995. a lõpus tagandas – Einselni jaoks täiesti ootamatult.

Erukindral väidab: president võinuks niigi palju lugupidamist üles näidata, et lihtsalt öelda: sul on aeg lahkuda.

Mäletatavasti oli Einseln 1993. a ametisse astudes kirjutanud ühtlasi valmis ka lahkumisavalduse, mis seisis Meri sahtlis. See polnud mõeldud rakendamiseks mingite kohalike intriigide puhul. Kui Einselni, endise NATO ja USA kõrge ohvitseriga seoses oleks

tekkinud mingi rahvusvahelist diplomaatilist suhtlust puudutav probleem, oli avaldus mõeldud varuväljapääsuks. Tol ajal oli suhteliselt haruldane Einselni-suguse USAs kõrgelt hinnatud mehe asumine ühe pisiriigi relvajõudude etteotsa.Enne errumine-kut jättis Einseln vastu võtmata Meri poolt pakutud kindralleitnandi pagunid. Täna on need õlakud omapärase suveniirina hoiul kolonelleitnant Einar Laigna käes, kes need ilmselt Laidoneri muuseumile pärandab.

Kindralleitnant Eesti kaitsejõududes? 4000 mehe peale? Einseln muigab hapult. Hästi, kindralmajori pagunid oli ta veel valmis vastu võtma. Rahvusvahelises suhtluses näeks Eesti jaoks kuidagi esinduslikum välja või nii. Tegelikult peaks Eesti suuruse riigi kaitseväe kõrgeim auaste olema kolonel.

Operetivabariik – nagu keegi mu kunagine kolleeg armastas öelda. Meri kirjutas ühele osale sellest operetist väga lihtsa libreto.

Pärast Einselni tagandamist 1995.a lõpus edutati Kaitseliidust kõiki kaitsejõudusid juhtima Johannes Kert. Temast tegi Meri seega oma tänuvõlglase kiire karjääri eest. Meri pani hiljem Johannes Kerdi täitma mõningaid diplomaatiliselt öeldes delikaatseid ülesandeid, mida Kert talle nii välimuselt kui ka sisemiselt iseloomuliku tuima rahuga ka täitis. Nii et ei midagi originaalset, kaup kauba vastu. Nõnda sidusid Merit Kerdiga ühised saladused, mis on nad muutnud teineteisest kuni surmani sõltuvaks. Kuid selleks, et vaataja saalis kaasa elaks, peabki operett olema – võimalikult lihtsa süžeega.

Igal juhul kartis Meri mõlemat kaitsejõudude ülemjuhatajat. Einselni kui võimalikku rivaali presidendivalimistel – isepäist, allumatut ja sirgjoonelist. Ja Kerti kui oma saladuste teadjat.

Oma võõrandumisele, kui kasutada praegu moes olevat sõna, kaitsejõudude rahvuslikumalt meelestatud ohvitserkonnast pani Lennart Meri aluse, kui tühistas eksiilvalitsuse juhi presidendi ülesannetes Heinrich Marki antud auastmed. Need tühistati Kadriorus põhjendusel, et need olla antud sõjaaja tingimustes. Sõjaaja all mõeldi ilmselt N aega. Auastmete tühistamine ei seganud Lennart Merit

oktoobris 1992 Heinrich Margilt järjepidevuse säilitamise nimel üle võtmast presidendiametit.

Sammuga tühistada eksiilvalitsuse auastmed pandi muuhulgas küdema jäägrimäss, mis halvemal juhul võinuks viia riigi iseseisvuse lõppemiseni. Mäletatavasti saadeti jäägrikompanii 1993. a Paldiskisse üle võtma ühte väidetavalt tühja sõjaväeosa, kus olid aga sees Vene dessantväelased. Kuid see episood oli vaid viimane tilk karikasse. Tõepoolest, väga paljudel ohvitseridel oli raske mõista, miks tunnustati, austati ja kummardati N armees paguneid teeninud ohvitsere ning kanti nende aukraadid enam-vähem üksühele üle uude vabariiki. Aga eksiilvalitsuselt auastmed saanutele anti aga tänuks isamaalise vaimu kandmise eest piltlikult öeldes jalaga. Presidendi poolt lõksu meelitatud õnnetu Aleksander Einseln, kes tol ajal kaitsevägesid juhatas, jäi kahe tule vahele. Ühel pool Heinrich Marki ja teisel pool nn Tanki-Antsu ehk Laaneotsa vaimsust kandvad ohvitserid.

***

Laiem avalikkus mäletab presidendi suhetest kaitsejõududega tõenäoliselt kõige enam vastasseisu kindral Aleksander Einselniga. Nüüd, ligi kümme aastat hiljem, tundub Einselni tagandamine 1995. a süüdistuste saatel, etta oli seotud kaitsejõudude peastaabis aetava relvaäriga, leebelt öeldes naljakana. Ajakirjanikud avaldasid lehtedes tähtsalt artikleid ja tundsid end tõeliste "ühiskonna sanitaridena".

Ühe primitiivse küsimuse kallal suurt pead ei vaevatud. Miks pidanuks tema, kindrali kohtadel teeninud NATO ohvitser, oma käsi määrima mingi püstolimüügiga ja sealt saadava Lääne mõistes saiarahaga? Einselni aastatepikkune solgutamine mööda kohtuid lõppes süüdistajate jaoks mäletatavasti – eimillegagi. Ehk siis õigeksmõistmisega. Et ajakirjandusele jutuainet pakkuda, vahistas

kapo Einselni kui mingi viimase päti hotellis Olümpia. Just nagu oleks ta eeluurimisest kõrvale hoidnud. Ta vahistati ülekuulamisele toimetamiseks 16. septembril 1996 ehk loetud päevad enne presidendivalimiste lõppvaatust. Rohkemat temalt ei tahetudki kui – üle kuulata.

Selle vahistamise tagamaad on üsnagi lihtsad. Inimesed Lennart Meri rivaali Arnold Rüütli ümbruskonnast tahtsid juba pikemat aega, et Einseln kandideeriks. Einseln kõhkles, kuid jutud linna peal muudkui levisid. Ühel päeval kutsus keegi äritegemisest huvitatu Einselni Olümpia hotelli baari, et rääkida mahlaäri ajamisest. Siis astus nende laua juurde mees kapost, kes näitas tõendit ja väitis, et tal oleks soov toimetada Einseln ülekuulamisele. Einseln ei olevat täitnud kirjalikku kutset ülekuulamisele tulla. Lepiti kokku, et Einseln saab aega tunni, et leida omale advokaat. Seda tundi siiski ei antud. Ligi tatsasid veel kolm nahkjopet. Einseln eskorditi kaposse nagu mafiooso, surutuna autosse, mille taga sõitmas veel üks auto.

Kapos näidati ülekuulamiskutset, mida Einseln nägi esimest korda. Lõpuks jõudis kohale ka advokaat Kaljo Kägi. Einseln: "Ta pabistas silmnähtavalt." Lõpuks, pärast vaidlemist, kus Einseln väitis, et see oli arreteerimine, ja komissar, et see oli sundtoomine, lubati tal minna. Järgmisel päeval, saanud oma raamatuist ülekuhjatud töökabinetis vaevalt Einselnilt jah-sõna, sööstis akadeemik Endel Lippmaa telefoni kallale, et hankida talle kandideerimiseks vajalikud 21 häält Riigikogust. Neid hääli siiski kokku ei saadud. Einseln oli juba maasse tambitud. Avaliku vahistamisega, mida loomulikult lehtedes suure uudisena esitleti, pandi i-le punkt.

Relvaäri, mis meie suure naaberriigi suureks rõõmuks ajakirjanduses üles puhuti, seisnes mäletatavasti 1993. a püstolite müümises ohvitseridele kaitsejõudude peastaabis. Müüja oli majandusülem Olev Saluste. Soomest toodi maale väidetavalt salakaubana 1135 püstolit-revolvrit ning 17 100 padrunit. Sadakond neist leidis Eesti ohvitseride näol uue omaniku, enamik aga rändas Saluste vahendusel Eestist edasi Venemaale.

Selle eest, et majandusülem Saluste otsustas peastaabis ka eraäri ajada, süüdistati kindral Einselni võimu kuritarvitamises ja riigile olulise kahju tekitamises. 1994. a suvel oli Einseln esimest korda kuulnud, et Tallinna garnisoni ülem Manivald Kasepõld võib olla relvaäriga seotud. Einseln andis staabiülem Arvo Sirelile korralduse kapost järele küsida, kas asi on ikka seaduslik. Sealt saabus faks: kõik on OK.

Üks "kuritööepisoode" seisnes asjaolus, et relvad toodi riiki salakaubana. Ehkki neil aastail oli üleüldiselt kombeks, et riiklikele institutsioonidele saabuvaid relvapartiisid tollis ei deklareeritudki. See tähendab, et nende maalelubamisel pigistatigi silm kinni. Samadest nn Saluste partiidest, mis saabusid kaitsejõududesse, "relvastus" muuhulgas ka kaitsepolitsei, kes seda lugu ise uuris. Piisab, kui meenutada mõne partii dokumentatsiooni, kus kauba saajana kirjutatud "suojeluspoliisi".

Majandusülem Olev Saluste puhul võis seega pidada juriidilise tõlgendamise küsimuseks, kas tema tegudes sisaldus kuritöö koosseis. Miks kapo Einselni asjasse segas, jäi aga kohtule üldiselt arusaamatuks, sest nemad loomulikult ei käsitlenud kogu juhtumit – presidendivalimiste kontekstis.

Võibolla peitub võti lisaks presidendivalimistele ka faktis, et avalduse relvaäri kohta kirjutas kapole hilisem Einselni mantlipärija Johannes Kert. Ja võibolla paneb sündmusi paremini mõistma ka asjaolu, et enne Einselni tagandamist 1995. a lõpus ootas poliitilist otsust Baltimaade kaitsealane koostöö. Pärast Einselni tagandamist suretati Balti sõjaline koostöö vaikselt välja. Võite ise arvata, kelle huvides. Einselni võinuks ehk süüdistada moraalses "pahateos", et ta siin avanevat nõukogude tegelikkuse alatust Lääne inimesele omaselt alahindas. Siin valitsenud kaost võinuks ajakirjandusliku käibefraasiga nimetada kafkalikuks. Kuid Kafka kujutatud maailmas valitses siiski teatav korrapära, ehkki inimest tappev korrapära. See siin oli hoopis teistmoodi äärmus, meenutades pigem mülgast, kuhu pahaaimamatu korraks sisse astudes vajuma hakkas ja päästmatult poriga määrdus.

Ta sattus riiki, kus joomine sõjaväes oli tavaline. Ohvitserid tassisid liha naturaaltasuna litsimajja. Üks silmade avanemise päev koitis siis, kui Aegviidu polügoonil katsetati kurikuulsaid Iisraeli relvi. "Peaminister Laar ja teised kõrgemad riigiametnikud käitusid nagu lapsed lõbustuspargis, kus on võimalik esimest korda püssi paugutada," meenutab Einseln. "Iisraeli relvamüüjad ajasid udujuttu Teise maailmasõja aegse tagasitõuketa kahuri võimsusest, lootes lollidele ja korrumpeerunud poliitikutele veelgi rohkem rämpsu kalli raha eest maha müüa."

Kui kindral peastaapi tagasi jõudis. kanti talle ette, et üks kadett oli 50kaliibrilisest kahurist kuuli kõhtu saanud. "Sellega oli õppuse juhataja Ants Laaneots rikkunud kõige elementaarsemat polügooni reeglit, et relvi ei liigutata enne kui need on ohutuks tehtud," räägib Einseln. Jäägrikriisi ärevatel päevadel pakkus Ants Laaneots kindralile, et on tarvis 500 dollarit ja Asso Kommeri ehk mässulise jäägrikompanii pealiku probleem saab lahendatud.

Sellised pildikesed avanevad Einselni kohtusaaga toimikutest. Ülaltoodu olgu lihtsalt meenutuseks sellest, mida kujutas endast mülgas, mida katvale peibutavale mururohelisele pinnale nimetusega kodumaa oli Einseln ettevaatamatult astunud.
22. aprillil 2003 väljus Vietnami ja Korea sõja veteran oma elu kõige vastikumast sõjast, kohtusõjast oma kalli kodumaaga, võitjana. Kuid keda see enam huvitas. 90ndate keskel oli saavutatud peamine – NATO kõrge ohvitseri eemaldamine kaitsejõudude eesotsast. Einseln ütleb, et tema kohtuskäik läks talle rahaliselt maksma umbes miljon krooni aastas. Seega kokku umbes seitse miljonit krooni. Advokaaditasud. Vastuhagid. Tervise kulumine. Raisatud aeg. Selle seitsme aasta jooksul ei astunud president Meri kordagi kohtualuse kaitseks välja. Kuigi ta näiteks 2004. a leidis mahti tulla tunnistama ühe kirjandusfunktsionääri kohtuprotsessile, keda süüdistati oma mehega seotud kirjastusele raha jagamises. Ma ei taha siin väita, et nimetatud funktsionäär oli tingimata milleski süüdi, aga – nii kõrgelt hindas president ühte inimest ja nii madalalt teist. Jah, muidugi, mis on väärt kaitsejõudude renomee ühe kaasintelligendi renomee kõrval. Lihtsalt öeldes:

kaasintelligendil, erinevalt Einselnist, oli au kuuluda Meriga ühte klassi. Aleksander Einselni asemele seadis Lennart Meri kaitsejõude juhtima oma soosiku, kehalise kasvatuse õpetaja ja Harkovi tankikooli haridusega Johannes Kerdi. Veel 90ndate alguses oli Kert kandnud N armee leitnandipaguneid. Nüüd edenes ta kiirusega aasta ja auaste: 1995 kolonelleitnant, 1996 kolonel, 1997 kindralmajor, 1998 kindralleitnant. Leitnandist kolonelleitnandini oli ta jõudnud niisiis 5 aastaga, ehkki tavaliselt on tegemist ohvitseri terve elu karjääriga. Kui üldse jõutakse enne erruminekut nii kaugele.

1995. a lõpul teatas Riigikogu riigikaitsekomisjon, et ei toeta Kerdi saamist kaitseväe juhatajaks. Miks, keeldus komisjoni tollane esimees Peeter Loorents ütlemast. Tõenäoliselt peitus põhjus teise astme dopusk'is ehk ligipääsuloas eriti salajastele dokumentidele, mille KGB oli välja kirjutanud väidetavale kehalise kasvatuse õpetajale Johannes Kerdile ja mis leidus sõjakomissariaadis dopusk'i omaniku kohta peetavas toimikus.

Ligipääsuastmeid salajastele dokumentidele esines N Liidu aegadel üldse neli: neljandat ehk kõige kõrgemat kasutasid vaid N Liidu tippkommunistid. ENSVs kasutati kolme liiki dopusk'eid. Loogiliselt olnuks kuidagi veel põhjendatav kõige nõrgema väljakirjutamine Kerdile. Teise astme ligipääsuluba kehalise kasvatuse õpetaja puhul? Ääretult huvitav juhtum. Tollane Riigikogu riigikaitsekomisjoni liige Enn Tarto püüdis EV au päästa toonitades, et tegemist võib olla võltsinguga. Kõik teadsid küll niikuinii, et see pole mingi võltsing. Siinkirjutaja mäletab veel suurepäraselt, millist idioodi järjekindlust nõudis 1994. a lõpus *dopusk*'i kohta Kerdilt mingisugusegi kommentaari kättesaamine ajalehe jaoks. Umbes aasta pärast *dopusk*'i ilmumist avalikkuse ette, 1996. a jaanuaris kinnitas Riigikogu salajasel hääletusel president Meri soosiku kaitseväe juhatajaks: 48 poolt- ja 24 vastuhäälega. Seljataha oli Kerdil jäänud mitmekülgne minevik.

Ajal, mil Olev Saluste müüs kaitsejõudude peastaabis ohvitseridele püstoleid, tegeleti Johannes Kerdi juhatatavas kaitseliidus sadu

kordi mastaapsema äriga.Kaitseliidu kaudu aetud superärid varustasid politseiuurijaid hulga aastateks pika ja keerulise tööga. Aegajalt meenutas see kahtlemata vajalik organisatsioon neil aastatel geriljade bandet. Meenutagem ärimees Vello Küti relvatehinguid 90ndate 1. poolel, mis ei saanud toimuda Johannes Kerdita. Kuni kaitseliidu fondini välja, kus toimunud hangeldamised vääriksid omaette mitmeköitelist põnevusromaani. Uurijate lauale moodustusid kümned ja kümned köiteid. Muuhulgas anti kohtu alla argood kasutades "tankistiks" muudetud või ka "äärmiseks tehtud" Vello Kütt, kelle tollane uurija Jüri Vissak kuulekalt kohtu alla saatis.

Vello Küti legendaarne põgenemine Patarei vanglast korraldati 1995. a riiklikul tasemel ühe eriteenistuse eestvedamisel, et vabaneda temast kui tunnistajast mõnes valgustkartvas tehingus. Selleks kasutati mäletatavasti võltsitud kohtumäärust. 1996. a tabas Küti Rakveres tollane keskkriminaalpolitseinik Koit Pikaro ja paigutas ta uuesti trellide taha.

Kindlasti nägid Kütist halbu unenägusid tema endised kompanjonid Siim Kallas, Olari Taal, Johannes Kert, Ants Laaneots, aga ka paljud teised äsjased sõbrad. Kuid Küti "ärakoristamisele" astus vahele üks rumal või tark juhus – mis ei ole õigupoolest praeguse loo teema. Lihtsalt öeldes olid auto ustesse, millega ta pidi Venemaale põgenema, peidetud relvad. Vene piirivalvet oldi ette hoiatatud. Venemaa vanglates aga võib teatavasti – palju juhtuda. Kuid läks teisiti. Üldse hargneb järjest huvitavamaid kõrvalliine, mis lugeja närvide säästmiseks ja paberi kokkuhoidmiseks tuleb esialgu kõrvale jätta. Igal juhul, parema vedamise korral võinuks ka Kütt täna näiteks Reformierakonda kuuluda ja Riigikogus istuda. Oli tema suur sõber ju näiteks Siim Kallas, kellega ta lävis ka vanglas istudes. Kui Kütti ainult ei seganuks Eesti poliitikasse astumisel varasemad kriminaalkaristused.Mingi imevägi tõi Johannes Kerdi niisiis kaitseliidu ja Vello Kütiga seotud afääridest puhtalt välja. See imevägi peitus Kadriorus. Nõndapalju vastuseks küsimusele, miks Johannes Kert Lennart Merilt ülesandeid saades ise mitte kunagi liigseid küsimusi ei esitanud. Ja miks Lennart Meri Johannes Kerdi aukraadi üha kergitades samuti – küsimusi ei

esitanud. Neljas võimetus ehk ajakirjandus loomulikult ei soovinud/taibanud/julgenud (ei oska öelda, milline määratlus on täpseim) omakorda presidendilt küsida, milliste eriliste teenete eest löödi risti üks ohvitser ja edutati kiirkorras kaptenist kindraliks teine.

Miks president oma äsjase lemmiku Einselni nii kiiresti hülgas, selles on nähtud peamiselt kahte liiki põhjusi. Kõigepealt üldpoliitilisi, st Einseln oli Venemaa jaoks kui punane rätik härjale. Juba septembris 1995 andis Lennart Meri Edgar Savisaarele teada, et Einselnist on vaja kuidagi lahti saada. Venemaa mõnele finantsringkonnale on iseseisev Eesti küll kasulik, aga teatud vormis kasulik, ja Einseln igal juhul pilti ei sobinud. Teiseks peaks mainima Meri iseloomu. Sarnast saatust on pidanud jagama mitmedki tema soosikud. Ta ümbritseb mõne inimese suure austusega ja seejärel – tõukab endast ära. Võimalik, et tegemist on ka lihtsalt ette- või läbinägeliku sooviga mitte kellestki, ka mitte emotsionaalses plaanis, sõltuvusse sattuda. Võibolla peegeldub Meris ka teadlasetüübile omane huvi mõne isendi vastu, keda ta nõela otsa pistes alguses hoolega ja andunult luubiga uurib ja seejärel tülpinult kuhugi vedelema unustab. Ühes oli Meri kindel: niikaua kuni kaitsejõude juhatab põikpäine Einseln, ei saa ta seal toimuvasse kuigivõrd palju sekkuda.

Kui kuulata Einselni mälestusi tema saabumisest kaitsejõude juhtima, tahaks piinlikkusest läbi toa põranda vajuda. Pingutada, hambad ristis, selle nimel, et teha lõpparve USA sõjaväega – koos kõrgete palkade ja muude hüvedega. Hankida toetust nii meie kohalikult USA saadikult kui ka USA poliitilistest ringkondadest, et üldse saaks siin kaitsejõude juhtima hakata. Kõrge ohvitser mingi pisiriigi relvajõudude eesotsas? USA jaoks ebameeldiv juhtum, mis ähvardas Einselni ilma jätta pensionist. Töötada ilma palgata, säästudest. Elada välisministeeriumi kõrval asuvas mõttetus hotellis hüüdnimega Bolševik, kus sõna kõige otsesemas mõttes haises bolševike odava dermatiiniga ülelöödud mööbli järele. Mitte selle nimel, et midagi omale krabada nagu enamik

meie poliitikutest. Kogu vaevanägemine lihtsalt selleks, et saada siin kohtu alla antud ja mõnitatud – kõik need aastad 1996–2003. Ilmselt võiks olla see, kes Einselni ees riigi nimel vabandab, tollane kaitsejõudude kõrgeim ülemjuhataja Lennart Meri.

***

Einselni tagandamine on avalikkusele kõige tuntum konflikt ühe rahvuslikkust rõhutava kaitsejõudude ohvitseriga. Kuid neid leidus teisigi.

Tülile ühe teise mõjuka ohvitseriga pani aluse presidendi sattumine oma ülikoolikaaslase ja vana semu Ain Kaalepi mõju alla, kes oli võtnud nõuks eemaldada kaitsejõududest katoliku preester, ohvitser ja keskaja tunnustatud tundja Einar Laigna. Vastasseis ohvitser Einar Laignaga on Merile ilmselt samuti eluks ajaks meelde jäänud – kui tulemuseta katse avada jõuga tammist ust, mis juhuslikult käis lahti hoopis teisele poole. Kaalepi ja Meri rünnakus Laigna vastu võis mõneti täheldada nn klassivaenu, mis ohvitseride vastu peitub alateadlikult paljudes meessoost loovinimestes. Võibolla on see klassiviha süvenenud põhjusel, et nüüdsele ajale omaselt kannavad meessoost loovinimesed endas naiselikke algeid või omadusi rohkem kui kunagi varem. Relva või mundreid nähes nad võpatavad, vähemalt sisemuses, ja nende valged, peente sõrmedega käed hakkavad vaikselt värisema. Kaitsejõudude ülemjuhataja oli sel Laigna peale kaebekirjade kirjutamise ajal veel Aleksander Einseln. Kaalep kaebas Lennart Merile täpsemalt, et kaitsejõudude ohvitser, tol ajal kaitseliidus teeninud Einar Laigna on antisemiit. Laigna oli raadios lugenud ette Vana Testamenti, kuidas juudid Palestiinat vallutasid. Vana Testamendi katkend tundus Kaalepile juudivaenulik. Lisaks oli Laigna kõnelenud raadios ka monarhia eelistest ja sellest piisas, et Kaalep hakkas teda ka fašistiks pidama. Nagu Solženitsõn on kirjutanud, tähendas N aastatel fašistiks nimetamine põhimõtteliselt inimese tapmist oma mõtteis. Eks see mõttemall kandus üle ka EV aegadesse. Sellega oli kõik

öeldud ning inimene mõttes maha lastud või üles poodud. Veel oli Laigna Kaalepi väitel õpetanud sõdureid jalaga peksma ja nende peal jalgadega trampinud. Ilmselt oli keegi Kaalepile kirjeldanud sõdurite väljaõpet, mis temale, kohvikute ja toimetuste meeldiva hubasusega harjunud humanitaarile tundus üle mõistuse vägivaldne. Küllap oli Kaalepile ettekandnu samasugune füüsilisest koormusest rikkumata intelligent nagu ta ise. Nii nad siis otsustasid, ilmselt kõige paremat soovides, seista demokraatlike püsiväärtuste eest – nagu tänapäeval moes öelda. Jõhkard, fašist ja juudivaenulik Laigna tuli sõjaväest välja suitsetada. Ja kes sobinuks "tööriistaks" selles puhastuses veel paremini kui Kaalepi ülikoolivend Meri?

Kaitseliidu tollane pealik Johannes Kert, kuni aastani 1995 veel Einselni üks soosikutest, astus Laigna kaitseks välja. Ta püüdis Kaalepit maha rahustada: las mees teeb vaikselt oma tööd, ta ei topi ju oma nina kuhugi. "Ma olen paljude inimeste jaoks ärritav tüüp," arvab Laigna. Ta ei oska millegi muuga seletada põhjust, miks Kaalep temaga tüli noris, sest ei olnud temaga enne iialgi kohtunud.

Lennart Meri kutsus Laigna enda juurde Kadriorgu. "Minu kutsumise põhjus seisnes Heli Susi karmis kirjas presidendile," ütleb Laigna. "Susi kirjutas, et Ain Kaalep ei ole kindlasti see mees, kes tohib midagi öelda Einar Laigna kohta. Heli Susile oli Kaalep tunnistanud järgmist: mis sinul Heli, viga, sinu minevik on puhas. Aga mida mina pean tegema?" Laigna mäletab kohtumist presidendiga, mis olevat kestnud kolm tundi. Millest kaks tundi järjest president muudkui kõneles. Iseendast. "Ta vist ootas minult imetlust või kiitust," arvab Laigna. "Ma olin lihtsalt vait." Seejärel oli Meri võtnud laua nurgal seisnud raamatutest ühe. Lugenud katkendi ette ja küsinud: "Kas ei ole hea kirjeldus?" Laigna oli ikka vait. Mispeale Meri lõi raamatu pahaselt plaksuga kinni.

Laigna oli püüdnud siis seletada, et ta on seitse aastat oma elust pühendanud Constantinuse ja Karl Suure tööde uurimisele: "Seetõttu olen ma õppinud ka riigimehelikult mõtlema." Presidenti selline avaldus pahandas. Tema tuju ei tõstnud ka see kui Laigna

pikast audientsist tülpinult kostis, et tema jaoks on Kaalep mitte keegi. Tänase päevani on Lennart Meri Einar Laignaga vahel juhuslikult kohtudes ja paari viisakusfraasi vahetades – kuidagi pingul. Laignat kaitsejõududest siiski minema ei kupatatud ega auastet alandatud. Ainult et tal tuli nüüd viis aastat järjest, 1995–2000 ajada läbi kapteni pagunitega. Tema majoriks ülendamine tõmmati Kadriorus järjekindlalt maha. Tegemist oli sisepagendusega. "Ma sain selle aja siiski väga võimsalt tööd teha ja pihiliste järjekord seisis ukse taga," meenutab Laigna.

***

Ühel Vabariigi aastapäeva paraadil, kui Meri presidendiaeg hakkas ümber saama, ei vastanud tema tervitusele ei sõjakooli kadetid ega veteranide erariides esindus. Kaitsejõudude ülemjuhataja Johannes Kerdi lähikonda kuuluv Benno Leesik kamandas kadette tervitama. Kadetid allusid ja tervitasidki. Sõjaveteranid vaikisid mornilt.

KÜMNES LEHEKÜLG

Toimiku ilmumine juulis

1994. a juulit mäletame ühel peamisel põhjusel. Siis olevat presidendi asemel taas rahvast valitsenud toimik, nimelt olevat Merile Moskvas näidatud KGB toimikut, et ta kirjutaks alla juulilepingud.

Need paberid oleks küll alla kirjutatud ka ilma igasuguse toimikuta. Boriss Jeltsinil oli nimelt silme eest roheline. USA lubas anda 24 miljardit dollarit abi. Nii suur oli Baltimaade niinimetatud iseseisvuse hind.

Juulilepingud on dokumendid, mille allakirjutamise vilju maitseme veel tänapäevalgi. Kõige paremini, ehkki õigemini öeldes halvemini tunnevad seda maitset muidugi setud. Juulis 1994 kirjutas Lennart Meri Moskvas mäletatavasti alla Vene vägede lahkumist puudutavatele paberitele, millega Eesti loobus Tartu rahu järgsest piirist. Eestile ei jäetud isegi edaspidist kauplemisvõimalust piiri muutmiseks niigi palju, et vähemalt võimalikult rohkem setu külasid Eesti külge jätta. Ehkki kevadtalvel 2005, kui president Arnold Rüütli visiidil Moskvasse kerkis võimalus kirjutada alla lõpuks ometi piirilepe Venemaaga, vajas Venemaa seoses sooviga liituda Maailmakaubandusorganisatsiooniga seda piirilepingut rohkem kui meie.

Täna käsitlevad kommentaatorid Tartu rahu piirist loobumist juba kui ajaloolist paratamatust. Samuti käsitlevad tuult nuusutavad, kui Mart Helme väljendit kasutada, ajakirjanikud ja ametnikud Venemaale mingite nõudmiste esitamist kui taganemist 10 aastat kestnud tööst piirileppe sõlmimise nimel. Meenutatakse, et siis peaks Soome tagasi saama ka Karjala, ehkki erinevalt Soomest ei ole Eesti Venemaaga pärast Tartu rahulepingut sõdinud. Mäletatavasti

tõmmati ENSV piir suvaliselt ja jõhkralt. Läbi külade ja läbi talude. Tavaliselt jälgivad piirid kas mägesid, jõgesid, asulate piire või teid. Nad on ühesõnaga mõistuspärased. Mitte nagu ENSV piir. Legend kõneleb, et kui külas leidus kas või üks vene perekond, käskis Stalin selle ENSV küljest ära lõigata. Selline suvaliselt ja ebaloogiliselt aetud piir tunnistatigi kahe riigi vahelistel läbirääkimistel ainuõigeks. Samal ajal kui isegi ENSV juhtkond eesotsas Vares-Barbarusega osutas sellele viimse võimaluseni vastupanu, saates Moskvasse kirju palvega säilitada Eesti oma õigetes piirides. Ja veel ka hiljem, 50ndatel tehti ENSVst Moskvale ettepanek ühendada Jaanilinn Narvaga. Loomulikult ütles keskvõim sellele ei.

Vaevalt oli Lõuna- Eesti 1944. a vallutatud, kui Pihkva kant kiiresti Venemaa alla haarati. 1944. a ei teatud ette, mida toob rahukonverents. Äkki nõuavad lääneliitlased N Liidult Baltimaadele iseseisvust? Aga siis oli vähemalt Tartu rahu järgne piir hävitatud. Stalinliku Venemaa kättemaksuhimu ulatus sinnamaani, et okupeeritud territooriumist pidi iga hinna eest tüki kätte saama.

Moskva jaoks oli 1994. a juulilepete eel selge, et kui teha Eestile mingisuguseidki järeleandmisi, kas või mõnegi küla tagasiandmise näol, siis hakkavad teiste riikide pretensioonid uksest ja aknast sisse sadama. Doominoefekt tuli ära hoida. Nagu on öelnud isamaaliitlasest poliitik Aimar Altosaar, on sama valuline teema Pätsi ametiraha tagastamine. Siis peaks Moskva ka oma relvapalatit igas suunas tühjendama hakkama. Nii et kui eestlane ütleb Petseri, siis Moskva kuuleb Kuriilid. Niisiis oli Moskva huvides, et uus ehk praeguse EV piir jääks sama absurdseks kui ENSV piir.

Eesti huvides pidanuks omakorda olema, et Tartu rahust taganemise hinnaga oleks piiri niigi palju õgvendatud, et vähemalt setu külad jäänuksid Eesti külge. Me teeme järeleandmisi Tartu rahust, aga tehku ka Moskva mõningaid järeleandmisi. Kummalisel kombel oli ainus erakond, kes 2005. a piirilepingu sõlmimise vastu astus, Isamaaliit, kes Meri presidendiks valis, kuid kellel Meri 1994. a nõnda-öelda üle pea kasvas. Täna võivad isamaaliitlased muidugi

vabandada, et tol 1994. a oldi sõltuvuses rahvusvahelisest survest ja piiritüli Venemaaga oleks takistanud liitumist ELi ja NATOga. Kuid, nagu on öelnud ühes raadiosaates ajalooõppejõud Anti Poolamets: meil ei ole küll tanke, kuid meie poolt on rahvusvaheline õigus, mis annab moraalse üleoleku. Ka rahvusvahelisele avalikkusele ei tohiks raske olla selgeks teha, et ühe rahvakillu ehk setude keskelt on leebelt öeldes amoraalne kui mitte kuritegelik piir läbi ajada.

Mida juulilepped Eestile õpetasid? Tagantjärele tarkuse nimelise täppisteaduse toel võib nentida, et liiga palju sõltus ühest inimesest, antud juhul presidendist, ja mitte midagi rahva esindusest ehk Riigikogust. Nendel kuudel enne Vene vägede väljaviimist valitses Eestis sisuliselt monarhia. Teatavas mõttes võime end küll lohutada, et presidendiks võis olla X, Y või Z, väed oleks välja viidud niikuinii. Presidendid Jeltsin ja Clinton olid lihtsalt niimoodi kokku leppinud, et tehingu hind on 24 mld dollarit ja Baltimaad olid selleks korraks globaalpoliitilises mängus poolt vahetanud.

Meist sõltus ehk ainult, mis tingimustel, kui kahjulikult või kasulikult need väed välja viidi. Eestis levitatakse tänase päevani visalt müüte, et me ootasime 90ndate algul kaua aega, millal N väed välja viiakse. Ja siis, lõpuks ometi lahendas Meri olukorra ja rääkis Jeltsini nõusse ja väed viidi välja, ja kui Meril ei oleks õnnestunud vägede küsimust soodsalt lahendada, siis istuks meil Eestis siiamaani mõni Vene sõjaväebaas. Just nagu võinuks nii kujuneda, et baasid lahkunuksid kõikjalt idaploki maadest, aga Eestisse jäänuks veel mõni. Juulilepete allakirjutamise eel käis Eestis tüüpiline poliitiline kaklus, millest loomulikult lõikas kasu Venemaa. Selle kakluse taustal joonistub välja, kui vähe sõltus vägede väljaviimine meist, ehk täpsemalt öeldes meie poliitikutest.

1993. a kevadel valitses mäletatavasti poliitilises malemängus Venemaaga seis, kus N väed olid Leedust lahkunud. Vene vägede Eestist lahkumise lõpptähtaeg, 31. august 1994 oli juba paigas, kuid täpsemad lepingud sõlmimata. Läti–Vene lepingud olid alla kirjutatud ning Eesti seega sisuliselt üksi jäänud. Kuigi selline

olukord nõudis poliitikute omavahelist kokkuleppimist, kangutati Toompeal ametist peaminister Mart Laari. 7. aprillil 1994 esinesid president Meri, Riigikogu juhataja Nugis ja peaminister Laar Venemaa suhtes küll sisepoliitilist ühtsust kinnitava avaldusega. Tegelikult algas peaminister Mart Laari poolavalik ametist kangutamine juba 10. märtsil 1994 ja muutus mitmevaatuseliseks näidendiks. Laar tunnistas, et temalt oli veel sünnipäevalgi, 22. aprillil küsitud: "Ei saa aru, miks ajalehed kirjutavad teie tagasiastumisest?"

Teine peaministri kangutamise laine puhkes just nagu juhuslikult pärast presidendi 17. mai avaldust välisdiplomaatidele: et Eesti on nõus sõlmima vägede väljaviimise lepingu ja jätma sõjaväepensionärid Eestisse. Tollane välisminister Trivimi Velliste oli sellest maailmale juba 1993. a teada andnud.

Nagu hiljem näeme, nii ka läks ja sõjaväepensionärid jäetigi Eestisse. Ehkki 1994. a tundusid sellised järeleandmised, mida me täna millegipärast täiesti enesestmõistetavateks peame, veel uskumatud. Näiteks 19. mail 1994 tegid nii Riigikogu juhataja Ülo Nugis kui ka Mart Laar veel ühisavalduse, et president ei väljendanud sõjaväepensionäride küsimuses Eesti ametlikku seisukohta. 21. mail aga teatas endine ülemõukogu presiidiumi esimees Arnold Rüütel veel omakorda, et tema saavutas 1991. a Jeltsiniga teistsuguse ja Eestile soodsama leppe.

President Meri astus omakorda üles vabandava tooniga vastuavaldusega: kõne teksti kirjutas välisministeeriumi ametnik Toivo Klaar. Viimane kohe ka soostus: jah, mina panin presidendi kõnesse omi mõtteid. Seega kujunesid juulilepete sõlmimise eel välja kaks leeri. Riigikogu esimees Ülo Nugis ja peaminister Mart Laar ühel pool ning president Meri teisel pool. Samas klaarisid omavahel arveid veel Laar ja Nugis. 25. aprillil algas nimelt nn vabariiklaste mäss Isamaa leeris. See päädis valitsuskriisiga mais 1994 ning lõppes võimuvõitlusega erakonna täiskogul 11. juunil.

Valitsuskriisi tipphetkil lendas president Meri parasjagu Hiina poole. (Tema silmategemine Hiinale ja pelglikkus Tiibeti küsimu-

ses vääriks õieti omaette peatükki. Ehkki alles äsja oli Eesti olnud samas olukorras kus Tiibet.)

Meri oli juba varakult teada andnud, et võib peaministri vahetuse vormistada ka kusagil lennukis. Kas või Aasia kohal. Mart Laar tuli sellest lahingust küll võitjana välja, kuid Venemaa hõõrus vaid käsi. Saavutatud oli olulisim: omavaheliste kisklemiste käigus polnud kellelgi aega keskenduda kõige olulisemale ehk Vene vägede väljaviimisele. Täpsemalt öeldes, väljaviimise detailidele. Nagu eelpool öeldud, välja oleks nad vastavalt Venemaa ja USA vahelistele kokkulepetele viidud niikuinii. Ka siis, kui president olnuks näiteks Karl Vaino.

Tõenäoliselt on tõele kõige lähemale jõudnud need, kes väidavad, et Eesti-Vene läbirääkimistele sai saatuslikuks mõne meie poliitiku kinnisidee lahendada koos Vene vägede lahkumisega ka piiriprobleem. Teisiti öeldes – vägede väljaviimine ja piiri paikapanemine ühe korraga käis meie noorele diplomaatiale ilmselgelt üle jõu.

15. märtsil 1994 lükati kohtumine Eesti esindusega Venemaa ettepanekul üldse edasi. Kuid samal päeval siiski parafeeriti Läti–Vene lepingud. Välisministeerium läkitas läbirääkimisdelegatsiooni vastmääratud juhi Väino Reinarti hoopis Brüsselisse, et üritada hankida ELi vahendust piiriprobleemis Venemaaga.

Moskva vastas "Läänele kaebamaminekule" paar päeva hiljem, kui Riigikogu liikmete vastas võtsid Moskvas istet nimelt sellised kutsutud külalised nagu internatside omaaegne pealik, praegune edukas kinnisvaraärimees Jevgeni Kogan ning Vene Kodanike Liidu esimees Juri Mišin.
Uuesti võttis Eesti välisminister Jüri Luige isikus piiriprobleemi päevakorda Läänemeremaade konverentsil 24. mail 1994. Lisaks veel päev hiljem Pariisis Euroopa stabiilsuse konverentsil.

18. juunil teatas Venemaa president Boriss Jeltsin, et on andnud korralduse Vene–Eesti piiri ühepoolseks mahamärkimiseks. Mingit

mahamärkimist muidugi niipea ei juhtunud. Eht(nõukogude)venelikult lahutasid sõnu ja tegusid pikad vahemaad. Eesti vastas 30. juuni seadusega riigipiirist, mis fikseeris ajutise kontrolljoone ning viitas vajadusele õige piir taastada. Nõnda kulus suurem osa energiast tühikäigule, selle asemel, et tegeleda tolle hetke põhiküsimusega ehk Vene vägede väljaviimise lepinguga. Tol hetkel olnuks riigipiiri küsimusest märksa olulisemad näiteks ka Eestis asuvad vene keelt kõnelevad välismaalased. 7. aprillil 1994 esinesid Vene esindusassamblee ja Vene Kogukond üleskutsega, et muukeelsed ei peaks EV elamis- ja töölubasid üldse taotlema. Saksa, Taani ja Prantsuse saadikud astusid samuti üles pahase avaldusega, mille tõttu Eesti pikendas elamis- ja töölubade taotlemise tähtaega veel ühe aasta võrra.

Ühelt poolt viitas see oskamatusele seadusi kirjutada. Teisalt aga noore riigi liigsele järeleandlikkusele. 17 nõuet võib küll vastu võtta, kuid ka nii, et alguses üheksa, siis neli ja nii edasi. Muidugi ei jäänud see järeleandlikkus Vene poliitikutele märkamatuks.

Mart Laar tunnistas samas 30. mail 1994 Riigikogule, et vaid too ehk rahva poolt valitud esindus "suudab takistada 1939. a kordumist, mil mõned isikud tegid rahva selja taga riigile saatuslikke otsuseid." Vaid neli päeva pärast Laari melodramaatilist esinemist hääletasid tema parteikaaslased selle poolt, et jätkata Eesti–Vene suhete arutelu septembris. Ehkki väed pidid juba 31. augustiks läinud olema. Ära jäi ka president Meri esinemine Riigikogus Eesti–Vene suhetest. Kokkuvõtteks: nii Washington kui ka Moskva pidanuksid olema suisa pimedad, kui nad poleks näinud, et mängu ei juhi mitte rahva esindus Riigikogu näol. Kõik niidid olid koondunud Kadriorgu, kus istuv president oli enda kätte koondanud kogu võimutäiuse.

14. juunil 1994 saabus teade president Bill Clintoni peatsest visiidist Riiga. Tallinn ei olnud selleks külaskäiguks ilmselgelt valmis. Rahvale pakuti lohutuseks müüti, et Tallinna maandumisrada jäi Ameerika lennuki jaoks liiga lühikeseks. Suhted Laari ja Meri vahel polnud suvest hoolimata päikeselisemaks muutunud. Eesti president kasutas juubelilaulupeo kõnepulti (2. juulil) Laari paika-

panemiseks ja tõttas seejärel Riiga Clintoniga kohtuma (7. juulil). Kohtumisele sõites ümbritses ta end USAs õppinud kõikvõimalike tegelaste kui asjatundjatega. Ette rutates: Moskvasse kiirustades jättis ta Venemaaga kõnelusi pidanud delegatsiooni võtmekujud üldse koju. Kaasa tulid Raul Mälk, Jüri Luik ja Mart Helme. Riias paluti Clintonil paluda Jeltsinit, et too kohtuks Meriga. Jeltsin oli Napolis 10. juulil sellepeale ütelnud ühemõtteliselt "ei". Kell tiksus Eesti kahjuks. 31. august muudkui läheneb.

8. juulil tuli teade, et president Meri on siirdunud puhkusele. Kuhu, ei teatud. Fakt on ka see, et 24. juulil ehk paar päeva enne presidendi kuulsusrikast Moskva-visiiti otsis Venemaa suursaadik n-ö tasemel isikut, kellele üle anda kutse tulla 26. juulil Moskvasse. Kõik puhkasid kusagil ja Venemaa kutse saabus kui välk selgest taevast.

Eesti läbirääkimisdelegatsiooni sekretär Ago Tiiman oli veel 11. juulil kinnitanud, et Venemaa pole tippkohtumiseks valmis. Aga Eesti on, vastupidi, vägagi valmis ning strateegia ja taktika igati paigas. Tegelikkus osutus aga teiseks.

Ettevalmistustöö nõrkust näitab kas või asjaolu, et jäi segaseks, mis üldse juhtuda võib. 22. juulil teatas peaminister Mart Laar näiteks, et presidentide Jeltsini ja Meri kohtumine võib lõppeda ühiskommünikeega. Presidendi kantselei teatas 25. juulil samas hoopis, et arutatakse vägede väljaviimist 31. augustiks, mis oleks "eeltingimuseks heanaaberlike suhete sisseseadmiseks".

25. juulil teatas välisministeerium diplomaatiliselt, et Venemaa soovib ka "privileege" oma eruohvitseridele, mida Eesti anda ei taha. Ja seejuures, pange tähele, on nõus neid arutama, kuid mitte pealepingu raames. Venemaa välisministeerium aga teatas neil päevil hoopis, et mingit lepingute allakirjutamist kohtumisel üldse kavas ei ole.

Selgemalt ei ole neil päevadel valitsenud segast olukorda enam

ilmselt võimalik kirjeldada. 26. juuli hommikul teatas Mart Laar ajakirjanikele, et välisminister Jüri Luik oli talle Moskvast telefonitsi kinnitanud: president ei tagane Eesti ametlikust hoiakust ning Läti-tüüpi kokkuleppeid ei sünni. Moskvas, kõneluste alguse järel avaldatud teates märgiti omakorda, et kohtumise lõpus kirjutavad presidendid alla ühiskommünikee. Umbes neli tundi hiljem teatas president Boriss Jeltsin, et kuigi eksperdid, asevälisministrid ja välisministrid olid ponnistanud tühja, jõudsid kaks tarka presidenti ometi kokkuleppele ja järgnes kahe lepingu allakirjutamine.

Niisiis, Tartu rahu järgne piir meie kohalike poliitikute üllatuseks läinud. Vene Föderatsiooni relvajõudude väljaviimise lepingu preambulas juhindutakse EV territooriumi määratlemisel mitte Tartu rahust, vaid ENSV ja Vene NFSV vahel 12. jaanuaril sõlmitud riikidevaheliste suhete aluste lepingust.

Selle VI artiklis kõneldakse riigipiiri režiimi kindlaksmääramisest erilepinguga. Kui 1938. a loeti EV territooriumi suuruseks 47 567 ruutkilomeetrit, siis ENSVs loeti selle suuruseks 45 228 ruutkilomeetrit. Lisaks oli Eesti muutunud "rikkamaks" üle 10 000 sõjaväepensionäri võrra. Kui uskuda nimekirja, mis Vene suursaadik Trofimov 26. augustil Eesti poolele üle andis. Loomulikult taotlesid kõik 10 157 sõjaväelast pluss nende pereliikmed, kokku üle 40 000 inimese, 26. juuli lepingute alusel omale elamislubasid.

Jääb üle tunnustada Mart Laari külma närvi, kui ta 4. augustil 1992 kinnitas, et lepingutekstid on ainult vene keeles ning palus poliitikutel ja ajakirjanikel hoiduda kommentaaridest kuni justiitsministeerium saab kätte lepingute ametliku eestikeelse tõlke ja teeb vastava ekspertiisi.

22. augustil esitas rahvalt valimistel kõige rohkem hääli saanud Riigikogu liige Jüri Toomepuu eelnõu. Sõjaväelaslikult lühidalt, kolme reaga palus ta juulilepingud tühistada. "Rahvusvaheliste tavade järgi on kahe riigi suhteid sätestavad dokumendid ühekeelsed ainult kui need on sõja lõpul võitja poolt valmistatud kaotaja tingi-

musteta kapitulatsiooni lepped," kirjutas Toomepuu. Loomulikult see eelnõu läbi ei läinud.Tagantjärele tarkusega jääb üle ainult tõdeda, et eks see oli lahing, mis suuremeelselt ja vastutulelikult kaotati. Laskmata sõduritel ehk diplomaatidel ja Riigikogu liikmetel sekkuda. Järgnes tuntud propagandatrikk, et kaotatud lahinguid tuleb rahva jaoks alati kujutada veel heroilisemates toonides kui võidetud lahinguid. Ja lüüasaamisi tuleb kujutada strateegiliste, läbimõeldud ning ajutiste taganemistena.

Meri väikeses kaaskonnas viibinud välisministeeriumi ametnik Mart Helme kirjeldab oma mälestustes juulilepingute allakirjutamist alkoholist tiinetena. "Lõunale läksime jalgsi üle presidendi administratsiooni ning Tsaar-suurtüki ja Tsaar-kella vahelise väljaku. Siin, päikesevalguses ja Jeltsinit üsna lähedalt kõndimas nähes märkasin alles, kui näru ta tegelikult välja näeb ning kui eksimatult viitavad arenenud alkoholismile tema kõnnak, näovärv, silmade klaasine läige ja miimika." Helme meenutab, et tänu soojale suveilmale ning puhkusteperioodile oli väljakul üsna palju rahvast. Jeltsinit nähes hakkasid inimesed talle lehvitama, kostis ka hõredat aplodeerimist. Jeltsin omalt poolt lehvitas vastu ja kuulutas, näidates laia žestiga Lennart Meri poole: "Aga see siin on Eesti president härra Meri!"

Lõunasöök algas aperitiividega, mida pohmeluses vaevlev Jeltsin ahnelt jõi. Istuti lauda. Helme meenutab oma memuaarides, et pikapeale hakkas lõunasöök venima. Kõigepealt kutsuti Jeltsini kõrvalt ära Rjurikov, kes mõne aja pärast küll tagasi tuli ja Jeltsinile midagi kõrva sosistas, siis aga läks ega ilmunudki enam. Hullem oli lugu kelneriga, kellele oli ilmselt antud korraldus Jeltsini käeulatusest kaduda, et see ei saaks liiga tihti klaasi täitmist nõuda. Tõrge tekkis ka Jeltsinile prae serveerimisega. Praeks oli šnitsel. Kui see lauale toodi, põrnitses Jeltsin taldrikul olevat lihatükki ja käratas: "Kus pekk on? Miks sellel kotletil (millegipärast nimetas ta šnitslit kotletiks) pekki pole! Viige ära ja tooge mulle uus!" Sõnakuulelikult kadus kelner koos praega ning võttis terve igaviku, enne kui ta tagasi tuli," kirjeldab Mart Helme piinavat lõunasööki. "Sealjuures ei välista ma, et praad, mille ta nüüd Jeltsinile tõi, oli

sama, mille ta ennist ära viis. Igatahes vaatas Jeltsin oma lihatükki kriitiliselt ja leidis nördinult, et ka see on ilma nõutud pekiribata. Ma ei tea, kas ta oli vahepeal näljasemaks muutunud või ei tahtnud ta tühjast rohkem tüli teha, aga seekord lõi ta lihtsalt käega ja hakkas sööma." Hämmastavalt kindla käega kallas ta Meri, enda ja Helme pitsid viina täis ja kõik jõid. Seejärel täitis Jeltsin pitsid uuesti ja viis alles siis pudeli serveerimislauale tagasi. Ergutavast viinasuutäiest hoolimata muutus jutt laua ääres ikka katkendlikumaks ja katkendlikumaks, kuni soikus täiesti, meenutab Helme. "Polnud ka ime, sest president Meri poole vaadates märkasin ühel hetkel kohkumisega, et ta on tukkuma jäänud ning koogutab peaga nagu koormat vedav hobune. Üle laua vaatas oma tukkuvat ametivenda sõrmedega pahuralt lauale trummeldades ka Jeltsin. Tundsin, et pean ise midagi tegema ja võtsin seepärast ise jutu üles, küsides Boriss Nikolajevitšilt, kuidas elavad uuel Venemaal põllumehed. Küsimus ilmselt meeldis Jeltsinile, sest ta hakkas hoogsalt seletama, kuidas üha rohkem maid läheb talupidajate kätte, ja kuidas just uue, eraomanikust peremehe tulek on see, mida Venemaa põllumajandus vajab." Pärast viis tundi kestnud piinavat istumist hakkas kõik jälle liikuma. Tuli Rjurikov ja sosistas midagi Jeltsinile, Rjurikovi varjus ilmus lõpuks ka kelner. Serveeriti kohvi, mille kõrvale pakuti mitut sorti konjakeid ja brändisid. Jeltsin jõi Amarettot.

Ei Meril ega Helmel polnud muidugi aimugi, millega olid vahepeal hakkama saanud delegatsioonid. Ent oli nende töö tulemus missugune tahes, nüüd pidid nad omadega lõpule jõudnud olema. "Meie läbirääkijatega kohtudes küsisingi seepärast kohe Luigelt, kuidas kõige kriitilisemate paragrahvide sõnastusega jäi," meenutab Helme ""Pensionäride lepinguga jäi nii nagu meie tahtsime, aga Paldiski ei saanud valmis," vastas ta lakooniliselt."

Helme kirjeldab, kuidas ta hiljem kuulis, et venelased olid Kremlis avaldanud meie meestele marulist survet. Et see efektiivsem oleks, paiskasid nad võitlusse kõik Kremlis olevad diplomaadid, lubades meie poolel ruumi vaid Luige ja Mälgu, kelle Vene diplomaatide hulk omakorda teineteisest lahutas. Vägede väljaviimise lepingu ja

sõjaväepensionäride kokkuleppe allkirjastamisel oli Jeltsin juba märgatavalt kõrgendatud meeleolus. Loomulikult pakuti allkirjastamise tähistamiseks šampust, mis meeleolu veelgi tõstis. Kõige rohkem on Mart Helmelt nende läbirääkimiste kohta küsitud, et kas Jeltsin võis näidata Merile viimase toimikut, kui kaks presidenti 26. juuli kohtumise alguses 15 minutit omavahel veetsid. Helme ütleb diplomaatiliselt, et ta ei kinnita seda informatsiooni ega lükka ka ümber. Tagantjärele võib nüüd küsida, mis muutunuks, kui Jeltsin ei oleks lasknud toimikut välja otsida. 99% võib väita, et mitte midagi. Mõlemad pooled ju teadsid, et see papist kaantega ängistav klade on olemas. Nõnda võis Jeltsin 24 mld dollari tehingust viimast võtta. Kõik läinuks oma rada – ikka nii nagu oleks läinud. Toimik oli Jeltsini jaoks lihtsalt nagu – kena lips, mille mõni mees hommikul ette seob. Sellest ei sõltu küll väga otseselt midagi, aga annab hea enesetunde.

ÜHETEISTKÜMNES LEHEKÜLG
Kiriku kaaperdamine

Üldjoontes võime aimata, miks sattus Lennart Meri pilt KGB eruohvitseri Jevgeni Semenihhini mälestusteraamatusse "Jah, ma töötasin seal" (Moskva, 1997). Sellel on oma tagamaad.

Näiteks tasuks aeg-ajalt mõtelda, miks küll Lennart Meri on nõnda vihanud Eesti õigeusu kirikut. Õigupoolest võinuks ta õigeusu kui Konstanti Pätsi usu vastu natuke rohkem aukartust tunda. Eriti veel meenutades, kui kõrgelt Konstantin Päts hindas Georg Merit. Selle asemel, et kindlustada Eesti õigeusu kiriku iseseisvus Moskva õigeusu patriarhaadi piiskopkonna kõrval, on ta kiriku kinkinud avantüristidele Istanbulist (Konstantinoopolist). Avantüristideks ei hinda seda Istanbuli seltskonda mitte siinkirjutaja, vaid mõned Kreeka ja Ameerika väljaanded, kes kirjutanud Konstantinoopoli

patriarhaadis valitsevast korruptsioonist. Nüüd kuulub sellele seltskonnale Eestis umbes kahe ja poole miljardi krooni väärtuses kiriku vara. Ja kui palju kuulub Konstantinoopolile alluvatesse kogudustesse kogu selle hiigelvaranduse kõrval usklikke? Ehk mõni tuhat – Moskva patriarhaadi 200 000 kõrval.

Kui võtta ette lühike ekskurss Eesti õigeusu kiriku lähemasse minevikku, avaneb meile pilt omalaadsest Molotovi-Ribbentropi paktist. Loomulikult sõideti ka selle paktiga üle – iseseisvusest. Seekord siis Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) iseseisvusest. Selle pakti alusel on ära jagatud Eesti õigeusu kirik. Täpsemalt öeldes on seatud paika Konstantinoopolile alluva ja Moskvale alluva õigeusu kiriku mõjusfäärid. Ilmselt taipab lugeja isegi, et Konstantinoopol on Eesti jaoks tähendanud Lääne mõjusfääri, mistõttu on Konstantinoopolit toetanud ka Eesti poliitikud eesotsas Lennart Meriga.

Täna on jõujooned jaotunud nõnda, et Konstantinoopol valitseb Eestis laias laastus 60 õigeusu kogudust ja Moskva patriarhaat 30 kogudust.

Muidugi võib kiriku maistest maadejagamistest kaugelseisev lugeja lihtsameelselt tuua paralleeli NATO ja ELiga. Et kui maine maailm oma maiste muredega puges nende organisatsioonide tiiva alla, siis miks ei võinud usuisad pugeda Konstantinoopoli emaliku hoole alla. Moskva on meid alati ohuga ähvardanud ja kui Aleksius II peavad jumala asemikuks maa peal Eestis kuni 200 000 inimest, võiks seda tõesti käsitleda teatava julgeolekuriskina. Ainult kas me kujutaksime ette, et EL ühinedes oleksime Brüsseli valitseda andnud ka miljardite kroonide väärtuses maid, metsi ja hooneid? Konstantinoopolile alluvale õigeusu kirikule kuulub täna umbes 2500 ha maad ja metsa. Väljend "valitseda andmine" ei tähenda siin kunstilist kujundit. See tähendab ärakinkimist – koos omandisuhete kavala juriidilise vormistamisega. Ühesõnaga, kas kujutaksime ette, et suure hulga kinnisvara füüsiliseks omanikuks oleks muutunud Brüssel – vastutasuks selle eest, et meid võeti Euroopa Liitu? Või kas olnuks mõeldav, et NATOga ühinemisel oleksime kinki-

nud NATOle – kuni kinnistus vormistamiseni välja – kõik endised N sõjaväeosade maa-alad? Raadi lennuväljast kuni mingi viimase nurgataguse N automajandini Koplis? Mida siis NATO oleks tasapisi oma kulude katteks maha müüma hakanud.

Aga miks me räägime ainult niivõrd madalast asjast nagu raha. Rääkigem ikka ka vabadusest. Oletagem, et Eesti on okupatsioonist vabanedes sattunud olukorda, kus on vaja täita nii presidendi, riigikogu kui ka valitsuse liikmete kohad. Erakonnad ja üldsus valmistuvad valimisteks. Siis saadab Euroopa Liit siia komisjoni, kes leiab, et Eestis presidendikandidaate ei leidu. Et rahvas ei ole veel valimisteks küps, mistõttu tuleb Eestisse presidendiks määrata ELi esindaja. Näiteks Max van der Stoel. Temale antakse kogu administratiivne võim. Eesti Vabariigi president saab õiguse ainuisikuliselt määrata ja vallandada igat riigiametnikku, samuti võtab endale valitsuse ülesanded. Ja pressi ning maailma teavitatakse, et kõik toimub põhiseadusele vastavalt.

Absurdsed näited? Mis ilmalikus elus tundub absurdsena, ei näi seda mitte olevat kiriklikus elus. Just nõnda Konstantinoopol toimiski. Andis teada, et Eestis ei leidu sobivat kirikupead õigeusu kirikule, mistõttu on õigem Eesti õigeusu kiriku iseseisvus Moskva patriarhaadi kõrval üldse ära lõpetada.

Kui üritada õigeusu kiriku tehingu lugu primitiivselt, detailidesse laskumata edasi kirjeldada, siis peaaegu et usukannatajatena peaks mainima selliseid preestreid nagu Gabriel Keres või Samuel Puusaar. Praegu peavad nad jumalateenistusi endaloodud katakombkirikus. Puusaare-sugused on Konstantinoopol kuulutanud saatanateks. Kirikuustel on Konstantinoopoli preestrid pritsinud pühitsetud vett ja karjunud: "Isa, Poja ja Püha Vaimu nimel, tagane saatan!" Põrgulisteks on Puusaar jt muutunud põhjusel, et nad on julgenud unistada oma, iseseisvast õigeusu kirikust. Keda ei valitsetaks kirikukorralduslikes küsimustes ei Moskvast ega ka mitte Konstantinoopolist, vaid Eestist. Nii nagu see oli eelmise iseseisvuse ajal.
Ise küsimus on kiriku eelmise vabariigi aegne vaimne side

Konstantinoopoliga. Kuid tegemist oli tõesti ainult vaimse sidemega ja Konstantinoopoli nõuandva rolli ehk vaimse kaitsega. Mäletatavasti rajasid Eesti õigeusu kiriku Tartus eestlastest punaste poolt 1919. a mõrvatud piiskop Platon ja 2. maailmasõja lõpus Eestist Saksamaa kaudu Rootsi põgenenud metropoliit Aleksander. Tegemist oli rahvakirikuga, millel oma enesekorraldamise ja enesemääramise õigus. Ühest Euroopa asjade ministri Endel Lippmaa kirjast (26.05.1995) Konstantinoopoli patriarhile Bartholomeosele nähtub, et veel 1995. a kõneles Eesti riigivõim ainult vaimse eestkoste (spiritual protection) tagamisest Konstantinoopoli poolt. Nii nagu see oli ennesõjaaegse EV aegadel. Ühe väga vähestest kirjutistest, kus osati iseseisva õigeusukiriku kinkimise taga Konstantinoopolile näha raha, kirjutas 90ndate lõpu ajakirjanduses tollane Riigikogu liige Kalle Jürgenson. Konstantinoopolis ja Kadriorus istuti aga samal ajal kaardilaua taga. Väga mitmes mõttes. Tõmmati piire ja tehti panuseid. Lennart Meri jaoks olid need väga huvitavad ajad. Ega iga päev ei jagata 2,5 miljardit krooni. Panuste tegelikku suurust kujutab ette vaid kitsas ring, kelle näod ega nimed pole kunagi ühtegi maarahva ajalehte sattunud. Nende näod, nimed ja ettevõtmised tunduvad igavad ja kodanlaste jaoks mitte just meeliköitvad. Tõesti, keda huvitaksid papid, sibulakuplid ja viirukipannid.

***

Kui järjekordsed turistid Kuremäe kloostri lähedal bussist välja pudenevad, ei oska nad aimata, et nende jalg ei astu mitte ainult pühale pinnale, vaid ka sõjaväelisele maale. Ka palverändurid ei oska aimata, et nad on sattunud maale, millel on oluline tähendus Eesti astumisel NATOsse. Ja maale, mille jagamine president Lennart Merile omal ajal üksjagu huvi pakkunud.

Juba 2002. a, kui siseministeerium minister Tarmo Looduse isikus kinnistud Pühtitsa kloostrile välja rentis, märgiti maa sihtotstarbena lepingutesse riigikaitseline maa.

Täna peab siseministeerium täiesti loomulikuks ilmselt kogu

Euroopas ainulaadset juhtumit, et muuhulgas seisab riigikaitsemaana arvel ka kloostri kalmistu. Inimesed, kes poliitikast rikutud mõtlemisega, võiksid järeldada, et Eestil (või NATOl) on kavas sättida Pühtitsa kloostri piirkonda näiteks sõjaväeradar või "istutada" sinna miiniväli kaitseks idanaabri vastu. Kui ajakirjandust uskuda, liikusid Mart Laari valitsemisaegadel ideed kaitsta Eestit miinidega. Kui lähtuda militaarmaa mõttest ja otstarbest, saaks Kuremäele kolida ka mõne sõjaväeosa või luua polügooni. Kloostrile välja renditud kinnistute asukohta mõned kümned kilomeetrid enne õigesuklikku Venemaad, võiks õigupoolest ju tõesti strateegiliseks pidada.

Kui Eestil puuduksid varjatud huvid tolle piirkonna vastu, saaks ju kinnistuid riigi nimel kloostrile rentida näiteks põlluministeerium või Riigi Kinnisvara. Maa sihtotstarbena oleks loomulikum põllumajanduslik maa. Mida kinnistud ka õigupoolest on. Klooster majandab ennast muuhulgas põllupidamise ja karjakasvatusega, mille kaudu pudeneb palukesi ka kloostrisse poetatavate hüljatud kasside lauale.

Tõlgendus, et Eesti tahab rendikinnistuid kaitseotstarbeliselt kasutada, kõlab siiski liiga lihtsalt. Euroopa Liidus ei saaks juhtuda, et Kuremäe nunnad muutuksid ühtlasi ka inimkilbiks sõjalistes üritustes. 99% kindlusega võib seega väita, et kloostrile renditud kinnistutele mingeid kaitserajatisi või polügoone ei ehitata. Kuid nagu nähtub dokumentidest, on just oluline see 1% teoreetiline võimalus. Sellega saab siseministeerium Moskva patriarhaadile alluvat kloostrit kindlalt oma kontrolli all hoida. Teisiti öeldes kujutab sihtotstarve riigikaitsemaa endast kaarti varrukas. Nimetatud kaardiga saab Eestis just mitte teretulnud Moskva patriarhaadile survet avaldada. Kui Pühtitsa kloostriga sõlmitud lepinguid tähelepanelikult lugeda, siis on võimalik teatud tingimustel lepingud lõpetada ka enne 50aastase tähtaja lõppu. Muidugi ei ole praegu mingit põhjust rääkida Pühtitsa kloostri liikumisest Moskva patriarhaadi alluvusest Konstantinoopoli alluvusse. Kuid jõuvahekorrad maailmas on teatavasti muutuv suurus. Nõnda võib Pühtitsa klooster kujuneda kõigest üheks viguriks maailma

globaalpoliitika malemängus. Et aimu saada, miks on kloostri kinnistud muudetud riigikaitsemaaks ja milline roll on selle juures president Lennart Meril, tuleks lehitseda kasvõi ühte dokumentide kogumikku. Selle on 1999. a välja andnud EAÕK sinod Tartus.

Näiteks läkitas Lennart Meri mais 1995 tollasele siseministrile Edgar Savisaarele kirja: "Saadan teadmiseks Tema Pühaduse Oikumeenilise Patriarhi Bartholomeose 14. aprilli kirja. Tema pühadus ootab kinnitust, et pärast äsjaseid valimisi moodustatud Vabariigi Valitsus eesotsas peaminister Tiit Vähiga ei ole oma seisukohti õigeusklike skismas muutnud ja usklike taotlus kaitsta kiriku järjepidevat kuulumist Oikumeenilise patriarhi (s.t Konstantinoopoli) alla on endiselt jõus." Lennarti muret, mille ta kirjas "sõbraliku käepigistusega" Savisaarele vahendab, võime mõista. Nagu kirjutatakse väljaandes Õigeusk Eestis (Tartu, 2004), on siseministeeriumis ja kaitsepolitseis käsitletud Moskva patriarhaadi esindatust kui otsest ohtu Eesti julgeolekule.

Mida me oleme siis tänaseks vastu saanud Konstantinoopolile loovutatud kirku ajaloolise iseseisvuse ning talle umbes paari miljardi krooni eest üle antud vara, hoonete, maa ja metsa eest?

Härrad poliitikud Toompeal on juba aastaid rääkinud, et Lennart Meri külastas 1998. a Kreekas ja Türgis mitu korda patriarh Bartholomeost. Nendel külaskäikudel kõneldi kokkulepetest. Kui Konstantinoopol saab Eesti õigeusu kiriku üle administratiivse võimu ja kui kirikupea tuleb Türgist, aitab Türgi Eestit NATOsse. Ja Kreeka omakorda toetab Eestit Euroopa Liitu astumisel. Oluliseks lüliks Konstantinoopoli mõjuvõimu tugevdamisel nimetatakse ka ekspeaminister Mart Laari sõpra, kaplan Aivar Sarapikku. Isamaalaste mõnes mõttes Rasputinit. Preestrid mäletavad tänaseni, kuidas Stefanus tuli 1997. a vaatama, kas Eesti õigeusklikke saab aidata. Et aitamine libedamalt läheks, tõi ta kingituseks igale preestrile Rumeenia viirukit ja farmaatsiatehasest saadud lõhnaõli testereid. Türgi ristid, mida samuti preestritele jagati, olid välja lõigatud nn konservikarbiplekist.

Konstantinoopoli lõpliku võimuhaaramise olulisimaks kuupäevaks

võib pidada 20. veebruari 1996. Siis saatis patriarh Bartholomeos läkituse Eesti Vabariigi presidendile Lennart Merile ja valitsuse liikmetele. Kirjas väideti, et "ajutist olukorda arvestades, kuni eestlane määratakse kirikupeaks", loetakse EAÕK ajutiseks kirikupeaks Karjala ja kogu Soome peapiiskop Johannes. Läkituses lubati, et Johannes hakkab ette valmistama õigeusu kiriku eestlasest juhi valimisi.

Läkituses leidus ka lause, et "peapiiskop Johannesele on antud kogu administratiivne võim." See lause pidanuks õigupoolest kõlama häirekellana. Kuidas saab Türgi kodanik anda Soome kodanikule üle administratiivse võimu Eesti õigeusu kiriku üle?

Kuid preestrid ei ole juristid. Nad on lihtsad ja vagad ja mitte just liiga palju koolis käinud mehed. Nad uskusid Johannese lubadusi, et peagi valitakse ametisse eestlasest kirikupea. Algus kõlas 1996. a niisiis paljulubavalt. Et taastatakse Eesti iseseisev õigeusu kirik, kes pidanuks asuma vahekordi klaarima Moskvaga. Kuid varasid asusid kohtumistel Tallinnas hotellis Viru ikkagi omavahel jagama juba Konstantinoopoli ja Moskva patriarhaatide delegatsioonid.

9. märtsist 1999, mil Konstantinoopoli patriarhaat meie iseseisva õigeusukiriku alla neelas, kõneldakse kirikuringkondades siiamaani legende – halvas mõttes. Juhuslikult oli iseseisvuse loovutamiseks valitud just Tallinna pommitamise aastapäev. Väidetud "ajutine" kirikupea, Soome ja Karjala peapiiskop Johannes kutsus Tallinnas kokku teoloogiaseminari. See tipnes maitsva lõunaga. Igale preestrile pakuti 200 dollarit. Diakonile 150. Raha võeti vastu. Seejärel pani Johannes hääletusele kreeklase Stefanus Charalambidese sobivuse EAÕK metropoliidi ametikohale. 38 vaimulikku hääletasid poolt ja kaks vastu. Nendest 38 neli olid Konstantinoopoli emissarid. "Oksjon" sai läbi ja kiriku iseseisvus müüdud. Nagu eelpool öeldud, on preestrid lihtsad ja vaesed mehed. 14. oktoobril 1999 kirjutasid iseseisvusmeelsed preestrid Samuel Puusaar ja Gabriel Keres Lennart Merile, tollasele peaministrile Mart Laarile, siseminister Jüri Mõisale ja peapiiskop Korneliusele ehk Moskva patriarhaadi esindajale kirja. Preestrid

nentisid, et Eestis on tekkinud kolm õigeusu kiriku sinodit: iseseisvusmeelne ning Konstantinoopolile ja Moskvale alluvad. Nad märkisid ühtlasi, et repressioonidega ei ole kristluse ajaloos kunagi midagi lahendada suudetud. Otse vastupidi. Repressioonid sünnitavad kannatajaid, kes Kirikus hiljem austatud saavad.

Repressioonid ei lasknud end kaua oodata. Tartus tõsteti iseseisvusmeelne Samuel Puusaar 21. detsembril 1999 Aleksandri kirikust ESSi ja politsei abiga tänavale. Võim ehk siseministeerium ei raatsinud niigi kaua oodata, kuni jõulud läbi saavad. Kirik oli ühtlasi Puusaare elupaik. Talle jäid riided, mis seljas ja kott, mis käes. Mõni aasta hiljem küsis Puusaar Tartu linnavalitsuselt asjatult toetust, et leida üks koht päikese all, kuhu oma pühakoda luua. Ei, tollane abilinnapea Laine Jänes ei suutnud teda kuidagi lohutada. Terves Tartu linnas ei leidu nurgakestki, ei ruutmeetritki vaba rendipinda, ei ühtegi võssakasvanud platsi Puusaare kiriku jaoks. Pr Jänese keeldumine tundub mõistetav, sest kes ikka oleks riskinud astuda siseministeeriumi vastu, kes kirikuküsimusi kureeris ja praegugi kureerib. Nõnda elame riigis, kus nunnad külvavad vilja riigikaitselisele maale ja kirikuküsimusi kureerib kultuuriministeeriumi asemel millegipärast siseministeerium. Samamoodi allusid usulised ühendused jõustruktuuri, täpsemalt öeldes gestaapo järelevalve alla natslikul Saksamaal. Kuid see oli teine riik ja teine aeg.

Miks abilinnapea ei saanud preester Puusaarele vastu tulla? Sellepärast, et Eesti siseministeerium tunnistas kirikupeana loomulikult Stefanust. Kunagine vaimne side Konstantinoopoliga oli muutunud ülimalt füüsiliseks. “Me lõikame juure pealt,” kui tsiteerida ühte Konstantinoopoli kirikutegelast. Tõepoolest – oma sõnu ta ei söönud. Summad, millest kirikuringkondades räägitakse ja mis olevat mõned inimesed seoses Konstantinoopoli pealetungiga Eestis rikkamaks teinud, tunduvad liiga uskumatud, et neid siia täpsemalt kirja panna. Vahemärkusena: saatuse irvena hiilgas eesti keele oskusega neil aastail Eestis vaenlaseks peetud Moskva kiriku juht, Eestist pärit Aleksius II. Kui 2003. a septembris käis Moskva ja kogu Venemaa pühim patriarh Aleksius II Eestis ehk oma vanema-

te maal külas, kohtus ta plaaniväliselt Tallinnas Palace hotellis Stefanus Charalambidesega. Patriarhi ootasid hotelli vestibüülis Eesti ja Vene poliitikud ning ajakirjanikud. Patriarhi sisenedes läks nn konkureeriva kiriku esindaja Stefanus tema juurde ja palus õnnistust. Patriarh andis tervituseks käe nagu ilmalikule inimesele. Seejärel küsis Aleksius II Stefanuselt: "Kas te räägite eesti keelt?" Stefanus ümises midagi. "*No ladno, govorim po russki*" (Hästi, räägime siis vene keeles), kostis patriarh. Kohtumine kestis kokku vähem kui tunni.

Nüüd jõuame tagasi selle juurde, miks Moskvale alluva Kuremäe kloostri nunnad külvavad ja künnavad militaarmaal.

EAÕKile vara tagastamisel lähtus riik Kadrioru ja Lennart Meri dikteerimisel lihtsast valikust. Konstantinoopolile alluvad kogudused said neile esimese vabariigi ajal kuulunud vara tagasi. Moskva patriarhaadiga mängitakse nõnda nagu Konstantinoopolile kasulikum. Moskva patriarhaat oma 150 000–200 000 usklikuga on sakraalhoonete ja maa rentnikud, Konstantinoopoli patriarhaat oma umbes 2000 usklikuga 2,5 miljardilise kirikuvara omanik. Näide vara valikulisest tagastamisest leidub sealsamas Kuremäe piirkonnas. EAÕK kuulutati 90ndate alguses kõigi ligi 50 ha kloostri kinnistute osas õigustatud subjektiks. Kloostrile siiski maid tagasi ei antud. Siseministeeriumi usuasjade volinik Ilmo Au ütleb, et klooster loobus maade tagastamise nõudmisest. Tegelikult seati maadest loobumine tingimuseks, et Moskva patriarhaadile alluv Pühtitsa klooster saaks oma tegevuse Eestis üldse juriidiliselt legaliseerida. EAÕK, mis allutati Lennart Meri eestvedamisel 1999. a Konstanti-noopolile, sai sealsamas Kuremäe piirkonnas maid tagasi küll. Nimelt kaks kinnistut kokku ligi 46 ha metsaga, mis võrdsest kohtlemisest lähtudes oleks pidanud Konstantinoopolile samuti – välja renditama.

Kui sirvida kirjavahetust siseministeeriumi ja viimast nõustanud advokaadibüroode vahel, avaneb pilt äärmiselt kõrgeklassilisest juriidilisest pilotaažist, milles osalesid mainekate advokaatide Jüri Raidla ja Aare Targa bürood.

Kuigi otseselt seda advokaadibüroode kirjavahetuses ei seisa, võib ridade vahelt välja lugeda teatud hirmu. Et äkki hakkab Pühtitsa klooster kohtu kaudu tagasi nõudma maid, mida Eesti riik on talle seni keeldunud tagasi andmast ja on kloostrile riigikaitsemaana välja rentinud. Seepärast on EV siseministeeriumi ja teatud kulissidetaguse seltskonna jaoks samuti kindlam, et kinnistud seisavad registris arvel kui riigikaitsemaa, mida valitseb siseministeerium. Riigikaitselistele huvidele viidates saab kohtuniku suu võimaliku tagastamiskohtuasja puhul lihtsalt kinni panna.

Üks huvitavamaid küsimusi seisneb selles, kui palju on Konstantinoopolile alluva kiriku kogudustes kõige oma 2,5 miljardilise varanduse juures usklikke. Ühelt poolt on väidetud, et 18 000. Teisalt – kui lapata kiriku küsitluslehti, siis avaneb näiteks järgmine pilt: Valga Issidori peakiriku kogudus – 50, Haapsalu Maria Magdaleena – 25, Pärnu Issandamuutmise kiriku kogudus – 100. Ja nõnda edasi. Vahemikus 20 – 100 inimest. Tõsi, üks arvukamaid on Võru Jekaterina kogudus 150 liikmega. Niisiis, umbes mõni tuhat koguduseliiget ja mitme miljardi eest varandust. Kui saata ajakirjanikuna EAÕK sinodile küsimusi kiriku plaanide kohta selle vara valitsemisel, ei vaevu nad lihtsalt vastamagi. Kirikuvalitsuse liige Tõnis Rüütel teatab, et on küsimused sinodile edasi andnud, kuid järgneb vaid suur vaikus.

Konstantinoopolile alluva kiriku sinodi liige Tõnis Rüütel on omapärane inimene. Ta on osanud ühildada ilmaliku preestri seisuse hasartmänguettevõtete liidu tegevjuhi omaga. Kirikuisana peaks ta inimesi hasartmängudest eemale peletama, sest hasartmängud on teatavasti saatanast. Kasiinode eestseisjana tuleks tal, vastupidi, kiriklikke seisukohti igati nõrgestada. Lisaks juhib Rüütel ka kinnisvarafirmade liitu. Kinnisvarafirmade esindajana peaks ta kindlasti olema huvitatud võimalikult suure osa kiriku vara müüki paiskamisest.

Ehk tasuks veel märkida, et Konstantinoopol muutub maailmas järjest enam vaimsest eestkostjast omaette impeeriumiks. Riigiks riikides. Koos varade – maade ja metsadega. Omaette uuringut va-

jaks, miks ikkagi kuhjab kirik omale kokku niivõrd palju materiaalset vara. Milleks seda kavatsetakse kasutada? Eelmise Eesti Vabariigi ajal kuulusid maad ja hooned isegi mitte kirikule, vaid kogudustele. Ehk inimestele, kes käisid kirikus jumalat teenimas ja kes kasutasid vara kiriku ülalpidamiseks.

Ilmselt mäletavad paljud ütlust, et absoluutne võim korrumpeerib absoluutselt. Kuivõrd korruptiivne on kiriklik süsteem, millele kingiti Lennart Meri eestvedamisel Eestis mitme miljardi krooni eest vara, annab teada artikkel Kreekast pärit ajakirjast *Politika Themata* (17. märts 2005). Needsamad tegelased, teiste hulgas Bartholomeose peasekretär Meliton Karras, kes Kreekas Patmosel omale varandusi kokku ajasid, haarasid oma käe alla ka Eesti õigeusu kiriku vara.

Sündmused hargnevad maalilisel ja kaljusel Kreeka saarel nimega Patmos. Väike Lõuna-Sporaadide saar on saanud kuulsaks paigana, kuhu keiser Domitianuse ajal olevat pagendatud evangelist Johannes. 11. sajandi lõpus rajati sinna klooster, mis muuhulgas kuulus oma freskode poolest. Eelmainitud artiklis kirjutatakse, et Patmose saare mungakloostri ülem Isidoris Krikris korraldas patriarh Bartholomeose ja tema peasekretäri Meliton Karrase rikastumise. Kui eestipäraselt väljenduda, siis "kantis" kloostriülem Krikris patriarhile ja tema lähikondsetele summasid, millega kaeti patriarhi sagedasi reise üle maailma.

Uus kloostriülem Kamitsis, kes 1998. a valiti, leidis end vastakuti mitmete Krikrise ja kahe teise munga seaduserikkumistega. Nad olid teeninud miljoneid, müües mungakloostri kinnisvara, ja seda kõike Konstantinoopoli patriarhaadi õnnistusel. Kamitsis otsustas Augeiase talle puhastama hakata ja algatas sisemise juurdluse mungakloostri rahaasjades. 1999. a viis see avaliku ehk riikliku uurimise algatamiseni. Õige pea arestisid ametivõimud kõigi asjaosaliste munkade pangaarved, kaasa-arvatud need, mis kuulusid endisele kloostriülemale Isidoros Krikrisele. Üllatuseks olid arved tühjad, kuid uurimise jätkudes avastati teisi kloostriülem Krikrise arveid hiiglaslike summadega. (Artiklis summade suurust kahjuks ei täpsustata – V.L.)

Edasi kirjeldatakse artiklis nn paleepööret. Samal ajal uurimisega nõudis Meliton ehk üks peamisi kahtlusaluseid kloostriülem Kamitsiselt lahkumisavaldust. 2000. a alguses saabus Meliton ootamatult koos kolmeliikmelise patriarhaalse delegatsiooniga Patmosele, et valida uus kloostriülem. Sellega eirati muidugi kõiki pühasid kaanoneid ja moraalinorme. New Yorgis ilmuv ajaleht *The National Herald* kirjutas, et sõna "valimised" olnuks häbiväärne kasutada. "Kes käskis tal olla aus ja kaevata kõigi vastuvõetamatute tehingute peale, mida olid teinud tema eelkäijad?" märkis ajaleht kloostriülem Kamitsise kohta.

Kui metropoliit Meliton kirikusse ilmus ja alustas ametliku teadaande ettelugemist Antupas Nikitarase valimisest uueks kloostriülemaks, ründasid maruvihased partmoslased teda oma vihmavarjudega, kirjutati *The National Herald*'is. "Kujutlege pilti: suur Meliton, Konstantinoopoli Suure Kiriku Püha Sinodi peasekretär seismas vihmavarjude raju all. Juba ainuüksi hüüded "see siin ei ole Türgi", mida kohalikud elanikud karjusid, hirmutasid külalistel kuklakarvad turri." *The National Herald* märkis veel: "Selline vihapurse muidu truudelt, rahulikelt saareelanikelt jääb Melitoni mällu ta elu lõpuni." Lisatakse, et ehk jõudis ka patriarh Bartholomeos arusaamisele, et patmoslased ei ole naiivsed Ameerika kreeklased. Kui patmoslased said teada, et keegi teeb nende kulul nalja, eriti asjades, mis puudutab nende usku, muutusid nad vägivaldseteks.

Samal ajal jätkus rahandusministeeriumi läbiviidav uurimine. Leiti, et 318 mln drahmi on kloostri varadest puudu, ja et klooster on kannatanud 1,6 mln drahmi kahju seoses kinnisvaramüügiga eriti madala hinnaga. Kuigi leiti 160 kinnisvaratehingut, kus kloostrile raha ei laekunud, nõudis riiklik süüdistaja hämmastaval kombel uurimise lõpetamist, sest polevat leitud olulisi argumente. Kuus kostjat jõudsid lõpuks siiski kohtu ette, kuid neistki kahe süüdistused tühistati ja ülejäänud pääsesid 2004. a samuti seoses menetlusnormide puudulikkusega. Kes torkaks lantseti sügavale selle loo lihasse, millesse on segatud patriarh Bartholomeos koos oma lähedase nõuniku Meliton Karrasega, küsiti ajalehes.

Kes võtaks enda peale vastutuse võimaldada lõpp sellele kurvale peatükile ortodoksluse igapäevaelus – süüdlaslikule peatükile täis intriige, patuseid tehinguid ja pühameeste pahelisi elusid?

Niipalju siis kiriku olemusest, millele on Eestis Lennart Meri eestvedamisel kingitud 2,5 miljardi krooni eest maist, patuseid himusid äratavat vara. Huvitav, mis seisab ees Eestis? Kas kolgitakse ka kedagi vihmavarjudega? Eestlaste olemust tundes – pigem vahetab vara siiski märkamatult omanikku. Kirikut, millel on palju vara, kuid väga vähe usklikke, võiks õigupoolest nimetada nekropoliseks. Kevadel 2005 jõuavad ajakirjandusse ka teated skandaalist Iisraelis, kus õigeusu kiriku vara samuti kummalistel asjaoludel omanikku vahetanud. Arvestades hiiglaslikke varandusi, tundub imestamine, miks Konstantinoopol kogu maailmas järjest enam võimu haarab, mõneti lihtsameelne.

Milleks ikka on impeeriumid omale vara ja maid kokku kuhjanud. Eestit võib siinjuures nimetada vaid ühe tõeliselt suure mängu mudeliks. Sama mis juhtus Lennart Meri õnnistusel Eestis, juhtus näiteks Bulgaarias, kus õigeusu kirik oli samuti olnud nagu Eestiski iseseisev. Kui palju Lennart Meri ise selles protsessis kaasa rääkis, kus Konstantinoopol miljardite väärtuses rikkamaks tehti? Üks kirikuteener nendib tema rolli kohta, et ega haamri käest ju ei küsita, kas talle meeldib naela seina lüüa. Või kellu käest, kas talle meeldib mörti segada. Järgmine riik, kus samasugune etendus nagu Eestis lavalaudadele kantakse, on tõenäoliselt Ukraina, kus ühiskond praegu umbes samasuguses olukorras nagu Eestis Laulva revolutsiooni päevadel. Väga võimalik, et sealt jätkub järjest võimsamaks muutuva Konstantinoopoli pealetung juba otse Moskva patriarhaadile. Venemaa enda territooriumil. Eesti õigeusuringkondades on samal ajal asunud huvitavat rolli mängima Moskva piiskopkonna preester Sergius Ivannikov, kes mõnele teisele preestrile üles tunnistanud oma koostöö kaitsepolitseiga. Kui temast saab tõepoolest eaka piiskop Korneliuse mantlipärija, siis kui kaua veel jääb aega selleni, et Konstantinoopoli patriarhaat kugistab Eestis alla Moskva piiskopkonna? Kas lohutab see meid, et Eesti iseseisva õigeusukiriku kaotamisel oli

vastaseks nõnda-öelda vääramatu jõud? Ent kui paljusid okupeeritud Eestis lohutas, et Saksamaa oli 1941. a peaaegu Moskva alla jõudnud? Kuid murdepunkti, erinevalt Teisest ilmasõjast, ei paista praegu kusagilt. Eesti vaatepunktist oleks see õigupoolest juba ka ükskõik.

Kiriku kaaperdamise loo puänt asub aga hoopis kusagil mujal. Lihtsalt seltskond patrioote, kellest tuntuim on eelmainitud preester Samuel Puusaar, mõtlesid EAÕKi järjepidevuse ja seotuse Eesti Vabariigi aegse õigeusu kirikuga ise välja. Mäletate, kogu see jutt, et metropoliit Aleksander põgenes Saksamaa kaudu Rootsi ja kogu järjepidevus säilis. Õigusjärglusest omakorda tulenes ka maa ja muu vara tagastamine kirikule. EAÕK kuulutati omandireformi subjektiks ja nii edasi. Aleksander põgenes küll tõesti Rootsi, kuid kogu lugu järjepidevuse kohta nõuaks küll kindlasti rahvusvahelist juriidilist ekspertiisi. Õigusliku järjepidevuse ideega tuldi lagedale ainult selleks, et terve Eesti õigeusu kirik Moskva patriarhaadi alluvusse ei läheks. Ainukene viga, et õigeusu kiriku järjepidevuse toetajatest tehti tüüpilised mooramaa mehed. Neil lasti kastanid ehk kiriku vara tulest välja tuua. Seejärel visati nad pappide röögatuste ja veepritsimise saatel kirikutest välja ning kuulutati kiriku vaenlasteks. Kogu vara päris Mart Laari ja Lennart Meri juhtimisel tänu saatanlikult kavalale skeemile Konstantinoopol. Kastanite ehk kiriku vara tulest väljatoomine (loe: Moskva patriarhaadi käest päästmine) ei kujutanud 90ndate esimesel poolel endast sugugi lihtsat ettevõtmist. Moskva patriarhaati kui Kremli käepikendust võib nimetada igati järeleandmatuks ja osavaks vastaseks. See, et Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku õigusjärglus EW-aegse kirikuga kujutab endast bluffi, nähtub kas või raamatust "Eesti apostlik ortodoksne kirik eksiilis 1944–1960" (Stockholm 1961). Muuhulgas kirjutatakse: "Edukas, häirimatu ning õnnelik Kiriku ülesehitamise aeg kestis kakskümmend aastat. Ent ühes Eesti riikliku iseseisvuse kadumisega 21. juunil 1940 hävis ka Eesti Ap. Õ. Kirik. Moskva Patriarhaadi esindaja, ülempiiskop Sergi (Voskressenski) nõudmisel tehti Vene Ortodoksse Kirikuga ühinemise otsus meie Sinodi (Kirikuvalitsuse) koosolekul 17. jaan. 1941. Tingimusteta ühendamise aktile tuli metropoliit Aleksandril alla kirjutada Moskvas 31. märtsil 1941. Samal ajal määrati Sergi

Vilno ning kogu Leedu metropoliidiks ja ühtlasi Eesti ja Läti eksarhiks. Eesti Ap. Õ. Kirik likvideeriti, asemele määrati Eesti Õigeusu Piiskopkond." Üks selle raamatu toimetajatest on muuseas Karl Ristikivi.

Küsimus: kui metropoliit Aleksander ja kogu kirikuvalitsus kiriku jaanuaris ja märtsis 1941. a Moskvaga ühendas, siis kuidas sai seesama metropoliit Aleksander eksiilis iseseisva kiriku järjepidevust säilitada? Kui ta enne surma veel ka EAÕK juhtorgani ehk sinodi üldse laiali saatis, siis mis või kes seda järjepidevust kandis? NB! Toonitagem veel: eelpool tsiteeritud raamat ei ole N Vene propaganda, vaid õigeusu kiriku poolt vabas Läänes välja antud koguteos. Selles apostliku kiriku kultuurifondi üllitatud teoses ei seata kiriku Moskvaga ühendamise õiguspärasust või seaduslikkust kuidagi kahtluse alla.

Siit omakorda küsimus: mis on üldse EAÕK ja tema järjepidevus, oma umbes 1000-2000 uskliku ja mitmemiljardilise varandusega? Vaevalt, et palju lugenud mehel nagu Lennart Meril jäi enne Konstantinoopoliga lepete sõlmimist see raamat kahe silma vahele. Nõnda siis, kui tsiteerida ajalehte Õigeusk Eestis: "Lennart Meri teab, Mart Laar teab, Siseministeerium teab, Välisministeerium teab, EAÕK teab, Konstantinoopol teab, Stefanus teab, Kreml teab, Washington teab. Aga poliitikute mure seisneb selles, et äkki saab rahvas ka teada." Aga õigupoolest ei maksaks muretseda. Või kui kiriklikku pateetikat kasutada, siis on asi äkki milleski muus: "Teie ja meie eest varjatakse seda, mida teab kogu maailm, lootes, et eestlased on nii himudest vaevatud ja harimatud, et ei saagi mitte kunagi asjast aru" (ajaleht Õigeusk Eestis, oktoober 2001). Tuleks meenutada uuesti veel üht raamatut, millest eespool korra kirjutatud: KGB erupolkovniku mälestusi "Jah, ma töötasin seal" (1997). Kus sees ka Lennart Meri pilt. Ta on selles raamatus avaldamise hetkel ainus tegelikku võimu omav inimene ja poliitik üleüldises pensionäride ja minevikutähtede reas. Ei saa salata – kirikutülis valmistas Meri Moskvale pettumuse. Keegi keeras seifi lukud lahti ja vaatas toimikut pika pilguga. Kuid seekord piirduti – delikaatse meeldetuletusega.

KAHETEISTKÜMNES LEHEKÜLG
Lõpetamata

Aasta 1987 oli Lennarti jaoks väga tähtis. Mitte sellepärast, et ta oli ENSV teeneline kirjanik, paljude raamatute autor, ja abielulahutuse haavadki hakkasid juba kinni kasvama. Mitte sellepärast, et ta töötas kirjanike liidu välissekretärina, kes oli muide keskkomitee poolt kohale määratud, mitte valitud.

1987. a saadi KGBs aru, et Lennart on kaotatud. Alguses nad vaatasid heatahtlikult Lennarti kirjavahetusele Saksamaaga. Ta taastas sideme klassivennaga Berliini algkooli päevilt Antonius Nekumiga, kes oli päris poisikesena jõudnud Hitleri eest püssigi kanda ning sattunud ameeriklaste kätte sõjavangi. Ametlikus CVs oli tal kirjas töö rahandusametnikuna, ja elanud olevat ta Spandaus.

Ainult et KGBs ei usutud just ülearu palju inimeste ametlikke CVsid. Loomulikult nad seal KGB I. osakonnas teadsid, et 1945. a oli Saksamaal moodustatud selline ametkond nagu BND (*Bund esnachrichtendienst*). Algul kui majanduspolitsei, millest hiljem kasvas välja KGB tõsine konkurent.

70ndate keskpaigas külastas Antonius Nekum Lennartit Tallinnas. KGB jälgis neid kontakte heatahtlikult. Nad ei tahtnud Nekumit ära ehmatada. 1978 tegi Lennart perega vastukülaskäigu Berliini. Ta kohtus Ida-Berliinis taas Nekumiga, kes saabus Lääne-Berliinist. 80ndate keskpaigaks hakkas see sõprus KGBle juba natuke tõsisemalt peavalu valmistama, sest Berliini poolelt tuli nõnda-öelda vastumäng. Ja ühel hetkel nad tajusid, et mäng ei ole enam nende kontrolli all. Kuid N Liidu kolmetähelisel surijal oli juba liiga

palju tegemist – iseenda elushoidmisega. Tuhast tõusmiseni jäi veel hulk aastaid. Nagu 1939. a, lendasid sündmused välgukiirusel üle Euroopa. Nagu 30ndate lõpuski, tahtsid need, kes omasid paljut, omada tegelikult kõike. Kes suudaks armastada ülehüppajaid? Peale nende eneste?

Antonius olevat 1990. a Spandaus vähki surnud, pärandades meile legendi kahe koolipoisi igikestvast ja aastakümneid üle elavast sõprusest. Selles mõttes on legendid ja propaganda mõnevõrra sarnased, et neis sisaldub alati natukene tõtt.

***

Kui nüüd keegi sai nendest lehekülgedest nõnda aru, et Lennart Merit on püütud kujutada kui inimest, kes Vene kasuks Eesti iseseisvuse vastu eluaeg töötanud, siis ei ole siin kirjasolevat just mitte kõige täpsemini mõistetud. Korraga on võimalik teenida ka mitmeid huvigruppe. Eriti osas, kus huvigruppide huvid omakorda kattuvad. Ja inimene, keda Venemaal mõnes suletud ringis tuntakse hüüdnime all "Pissatel", teab seda suurepäraselt.

Informeeritud inimestel on teatavasti kombeks ajalehtedest hankida mitte tõelevastavat infot, vaid kaudseid kinnitusi juba hangitud teabele. Siiski tasuks rõhutada, et nupud ajakirjandusest, kus tunnustatakse Lennart Meri teeneid Eesti astumisel Euroopa Liitu, üldjoontes ei valeta. Tema teened on selles osas tõestimärkimisväärsed. Nii et raske öelda, kellele on Lennart Meri rohkem elanud: kas ENSVle ja N Liidule ning tolle õigusjärglasele Venemaale või Euroopa Liidule. Õigupoolest tähendas Lennarti töötamine presidendina EL hüvanguks ühtlasi pingutamist ka Venemaa heaks. Rahvast on lihtne ära kasutada nõnda, et ekspluateerida vanemate halbu mälestusi N võimust. Vaenlasest idas. Ja rääkida rumalatele või õigemini, vabandust, harimatutele inimestele julgeolekugarantiidest, mida EL justkui Venemaa vastu andvat.

Kevad-suvi 2005 on väga kummaliste uudiste aeg.

Ühelt poolt rõõmustab lehes keegi hallipäine juhtkolumnist, et lõpuks ometi kaitsevad EL ja NATO meid Vene tsaaride ja Stalinite eest. Ja teisalt on ajalehed "avastanud", et uus eurodirektiiv jätab Eestisse Vene eruohvitserid, millest küll häbelikult ei taheta eriti rääkida. Eruohvitserid, kes eelkirjeldet viinast läbiimbunud kohtumisel presidentide vahel juulis 1994 meile nõnda-öelda pärandati. Vastavalt eurodirektiivile peavad ELi liikmesriigid alates 23. jaanuarist 2006 andma alalise elaniku staatuse kõigile neile liitu mitte kuuluvate riikide kodanikele, kes on vahetult enne taotluse esitamist vähemalt viis aastat seaduslikult ja pidevalt riigis elanud. Hüvasti, hallid passid. Tänapäeval hõlmatakse territooriume vaikselt ja tasapisi. Venekeelsed, erinevalt eestikeelsetest on paljunev rahvas. Samal ajal kui pankade orjuses eestlased kesiste lapsetoetuste üle nutavad, kasvatavad nemad oma lapsi vaikselt palju kesisemates tingimustes.

Tõesti, Venemaa mõjukatele majandusringkondadele on niinimetatud iseseisev Eesti ELi koosseisus väga kasulik. Selles osas kattub nende huvi Putini administratsiooni huvidega. Vormiliselt justkui ELi koosseisus, sisuliselt kui Venemaa veidi kõrgemalt arenenud oblast. Eesti on mitmete Vene äriringkondade jaoks üks mugavatest lähivälismaadest, kus muuhulgas hea kinnisvara omada ning Putini tšekistlikest ringkondadest eemal, aga samas kodumaale piisavalt lähedal, raha pesta.

Kremli administratsioon on aga Eestist ELi koosseisus huvitatud kas või põhjusel, et meie abiga või Eesti toel, kuidas soovite, on tal vajalik saavutada viisavabadus ELiga ja pääseda maailmakaubandus organisatsiooni. Mõlemas suunas töötamise teetähiseks ongi kohtumine juulis 1994 Moskvas, millega pandi alus Eesti ja Vene vahelise kontrolljoone seadustamisele piirina. Venemaale, õigemini Putini administratsioonile on seda piiri tõesti väga vaja. Samamoodi oli ka Jeltsinile omal ajal kasulik Baltimaadest väed välja viia ja saada USAlt vastu paarkümmend miljardit dollarit abi. Kui rääkida Venemaa kasust lähemas perspektiivis. Ütleme siis täpsemalt,

et Venemaal valitsevale administratsioonile on üldjoontes kasulik Eesti iseseisvus praeguses vormis, kus rahvuslikel alustel erakonnad Eestis sisuliselt puuduvad. Õigemini, kus rahvuslusest on Eesti meedia abil kujundatud kergelt napakate, ELi hüvede vastu seisvate marginaalide maailmavaade, mis veel palju hullem kui kommunism. Nii ELile kui ka Venemaale on võrdselt kasulik, et võimul püsiksid materialismi propageerivad erakonnad.

Kui tuleksime end ka kandikul pakkuma, ei tahaks Venemaa meid okupeerida. Venemaa ei oleks tahtnud meid ka enne EL ja NATOsse astumist. Milleks Venemaale meid vaja? Meie kuulsate sadamate pärast? Transiit ja sadamad libistatakse niikuinii järjest enam Vene kapitali kontrolli alla.

Näitena võib tuua Eesti raudtee, kus Vene Severstaliga seotud firmad ameeriklastelt vaikselt turu üle võtavad. Kremli ametlik poliitika on lihtsalt koondada kogu nafta tarneahel Venemaaga seotud, soovitavalt Kremlile ustavate oligarhide kätte. Kapitalil puuduvat väidetavalt rahvus. Venekeelsete küsimus? Aga mis nendel viga, kui varsti saavad Venemaalt sõpru-tuttavaid viisavabalt külla kutsuda? Ja erusõjaväelased ja nende pereliikmed ja teised halli passi omanikud? Saavad EL toel omadeks.

Kui piirilepe saab Venemaal ratifitseeritud, on meil kontrolljoone asemel tegemist EL välispiiriga. Kui seatakse sisse ELi viisavabadus Venemaaga, siis Brüssel selleks sanitaarkordoniks mõeldud Eestilt luba ei küsi. EL ja Venemaa mõningad mõjukad ringkonnad on täna suuremad sõbrad, kui olid kunagi hitlerlik Saksamaa ja stalinlik Venemaa. Ainult et Hitleri ja Stalini sõprus oli märksa teiselaadilisem. "Krohvitud litsid," nagu üks mu teaduskraadiga hea tuttav suvatseb Euroopa riike nimetada, ei saa nimelt kuidagi hakkama Vene tooraine ega sealse odava tööjõuta. Võib tunduda uskumatu, aga juba 1991–92 oli otsustatud, et nii läheb. Millegipärast arvatakse, et suurriikide poliitika väiksemate suhtes on muutunud kuidagi eetilisemaks ja kvaliteetsemaks kui 1930ndate lõpus. Või siis, kui Jalta konverentsiga Ida-Euroopa Nõukogude Liidu tallata jäeti, kindlustades Lääne-Euroopale majanduslik areng.

Lennart Meri oli Eesti mastaabis kindlasti tähelepanuväärne poliitik. Laiemas mõistes vaid ettur Venemaa ja Saksamaa või nüüd küll EL vahelises mängus – nagu tema isagi. Kord ühe käes, ja kui partii läbi, siis vahetatakse pooli, ja siis jälle teise käes.

Mis on sellel kõigel pistmist Eestile elamisega, kui meenutada Lennart Meri mälestuste pealkirja "Eestile elatud elu"? Malendeid tõstavad samad käed, kes lehitsevad toimikuid.

1930ndate lõpus tahtsid need, kes omasid palju, omada kõike, ja 1980ndate lõpus samuti.

Lihtsalt ettur ja ei midagi muud.

****

KOMMENTAARID DOKUMENTIDE JUURDE

Arreteeritu ankeet. Selles dokumendis, mis on pärit NKVDs Georg Meri kohta avatud toimikust, väärib märkimist punkt 13, kus väidetakse, et Georg Meri viibis oma venna Konstantini eest Butõrka vanglas pantvangis. Georg Meri vennapoeg Arnold Meri väidab, et tegemist on väljamõeldise või veesegamisega. Enamlaste käes viibis sel ajal vangis hoopis tema isa ehk Georgi vend Konstantin.

Передавать анкету для заполнения арестованному—запрещается. Заполняется со слов арестованного и проверяется по документам.

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

ВОПРОСЫ:	ОТВЕТЫ:
Фамилия	Мура
Имя и отчество	Георг Оттович
Год и место рождения	Родился в 1900 году, село/город Колчаново Новоладожского района область/край Ленинградской
Постоянное место жительства до ареста (подробный адрес)	Село/город Севураллаг р-н 21 отделение область/край
Профессия и специальность	Экономист
Последнее место работы или род занятий до ареста	а) Учреждение/предприятие Севураллаг 21 отделение б) должность лесовал рабочий в) звание г) если не работает—когда и откуда уволен

ВОПРОСЫ:	ОТВЕТЫ:
7. Национальность	Эстонец
8. Гражданство (при отсутствии паспорта, указать какой документ удостоверяет гражданство или записано со слов)	а) гражд. (подд.) СССР со слов б) паспорт серии ______ № ______ кем и когда выдан ______
9. Партийная принадлежность	а) в прошлом нет б) в настоящее время б/п ~~билет №~~ ______
10. Образование общее и специальное подчеркнуть и указать что закончил)	высшее, среднее, низшее. Высшая школа полит наук в Париже специальное Экономист
11. Социальное происхождение (кем были отец и мать)	из крестьян
12. Судимость (состоял под судом и следствием, где, когда, за что, приговор)	не судился
13. Приводы (каким органом, когда, по подозрению в каких преступлениях и по каким фамилиям)	1918 году был заложником Урала 15 дней в Бутырках тюрьме обвинений не известно

14. СОСТАВ СЕМЬИ

Фамилия, имя и отчество	Год рождения	Место рождения	Место жительства, работы и должность
Мери Отто гансович	1861	эстл	Остров Саарема Балтийского моря
Мери Юлия карловна	1868	"	г. Талин
Мери Алиса Иосифовна	1902	"	Места жительства неизвестно
Мери Ленарт Георг.	1929	"	"
" Хиндрек Георг.	1934	Германия	"
Мери Константин Отто.	1889	Шлиссельбург	г. Талин

Отпечаток указательного пальца правой руки

(при отсутствии его последующего пальца—с соответствующей пометкой). Пальцевый узор должен быть ясным и полностью прокатанным (от одной кромки ногтя до другой)

Личная подпись (арестованного) Георг Мери

Süüdistuskokkuvõte 26. detsembrist 1941, mis lõpeb otsusega Georg Meri kui endine EV välisministeeriumi juhtivametnik maha lasta. Eksdiplomaadi lahtilaskmiseni vanglast ning nii tema kui ka ta perekonna naasmiseni kodumaale jääb siis veel veidi vähem kui neli aastat. Georg Meri surmaotsusele on alla kirjutanud ka kurikuulus massimõrvar Idel Jakobson, kes töötas tol ajal ENSV NKVD eriosakonna ülema asetäitjana.

"УТВЕРЖДАЮ":
НАЧАЛЬНИК УНКВД ПО СВЕРДЛОВ.ОБЛ.
СТ.МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ-
/Б О Р Щ Е В/

".....".......... 194 г.

"УТВЕРЖДАЮ":
Меру наказания ответственности Мери Г.-П. О. полагаю определить расстрел.
зам. ПРОКУРОР СВЕРДЛОВ.ОБЛ.

"8" Января 1942 г.

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Согласен
Врид нач. упр.
А. Степ...
23/I 42

По след.делу №-0883 по обвинению МЕРИ Георг-Петра Оттовича в преступлении, предусмотренном ст.58-13 УК РСФСР.

НКВД Эстонской ССР 14 Июня 1941 года был арестован и привлечен к уголовной ответственности МЕРИ Георг-Петр Оттович.

Следствием установлено, что МЕРИ Георг-Петр Оттович в 1918 году нелегально бежал из Советской России в Эстонию, где добровольно вступив в ряды белоэстонской армии, с оружием в руках, боролся против Советской республики, командуя взводом./л.д.11-14/. В последующем, являясь крупным ответственным чиновником министерства иностранных дел Эстонии в 1930-31 годах посещал Советский Союз, как дипломатический курьер. С 1936 до 1939 года занимал пост посланника Эстонской миссии в Берлине и Париже.

За свою деятельность на посту советника награжден Германским правительством "Крестом орла"/л.д.11-12,14-16-19/.

С 1938 года, находясь на должности директора отдела внешней торговли министерства иностранных дел Эстонии, был командирован в Берлин по вопросам Эстонско-германского торгового договора. Являлся доверенным лицом Эстонского государства в комиссии по переселению немцев в Германию.

За заслуги, оказанные буржуазному правительству, был неоднократно награжден./л.д.13-17-19/.

С 1936 по 1940 год состоял членом, оказывающим поддержку

в батальоне правительственных чиновников контр-революцио-
ной организации"Кайцелит"./л.д.13,19/.

Будучи допрошенным в качестве обвиняемого,пред"явлен-
ное ему обвинение признал./л.д.13/.

На основании изложенного:

МЕРИ Георг-Петр Оттович,1900 года ро-
ния,урож.имения Горки,Ново-Ладожского у-
да,Ленинградской области,эстонец,гр-н
СССР,б/п,женат,не судим,образование выс-
шее,окончил университет в гор.Тарту и П-
риже,а также Парижскую высшую школы пол-
тич.наук,прапорщик запаса,из семьи арен-
тора мельницы,член контр-революционной
ганизации"Кайцелиит",до ареста-пом.бух-
галтера в горно-промышленной конторе На-
комлеспрома ЭССР,проживал по адресу:г.Т-
лин,ул.Пярнуманте 96-4.

Обвиняется в том,что:

В 1918 году нелегально бежал из Советской России в Эстонию,с оружием в руках боролся против Красной Армии.

При буржуазном строе в Эстонии,являясь крупным ответственным чиновником министерства иностранных дел,помогал буржуазному правительству Эстонии осуществлять свои реакционные замыслы, -

т.е.в преступлении,предусмотренном ст.58-13 УК РСФСР.

Признав предварительное следствие по делу законченным руководствуясь ст.208 УПК РСФСР,настоящее след.дело № 0883 направить на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР и полагал-бы обвиняемому МЕРИ Георгу-Петру Оттовичу определить меру наказания - РАССТРЕЛ.-

Составлено 26 Декабря 1941г.
Гор.Свердловск.

СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДГРУППЫ НКВД ЭССР
-МЛ.ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ-
/ПУПЫШЕВ/

"СОГЛАСЕН": ЗАМ.НАЧ.С/Ч НКВД ЭСТОНСКОЙ ССР
/ЯКОБСОН/

NKVD määrus märtsist 1942, mille alusel saadeti Georg Meri siseasjade rahvakomissari asetäitja Merkulovi korraldusele viidates Sevurallagist Moskvasse NKVD peakorteri käsutusse.

"УТВЕРЖДАЮ"

НАЧ УНКВД СВЕРДОБЛАСТИ
МАЙОР ГОСУД БЕЗОПАСНОСТИ

/БОРЩЕВ/

" марта 1942 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

гор. Свердловск, 1942 года, марта " " дня

Я, старший следователь следчасти НКВД СССР - лейтенант госуд. безопасности СУДЬИН, рассмотрев материалы следственного дела № 1415 по обвинению МЕРИ Георга - Петра Оттовича и др. по ст.ст. 58-I "а", 58-2, 58-10 и 58-II УК РСФСР, -

НАШЕЛ:

16-го марта 1942 года поступило распоряжение Зам. Наркома внутренних дел СССР тов. МЕРКУЛОВА за № 2022 от 14/III-1942 года о [illegible] арестованного МЕРИ для дальнейшего следствия по делу в НКВД СССР.

Исходя из вышеизложенного, -

ПОСТАНОВИЛ:

Материалы на арестованного МЕРИ в связи с поступившим распоряжением, из общего следственного производства № 1415 выделить и направить для дальнейшего расследования во 2-е Управление НКВД СССР. Обвиняемого МЕРИ этапировать в г. Москву.

Копию настоящего постановления передать в I-й Спецотдел УНКВД по Свердловской области.

СТ СЛЕДОВАТЕЛЬ СЛЕДЧАСТИ НКВД СССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОС БЕЗОПАСНОСТИ /СУДЬИН/

"СОГЛАСЕН" НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА УНКВД СО
ЛЕЙТЕНАНТ ГОС БЕЗОПАСНОСТИ /ФЕДОРОВ/

N Liidu NKVD 2. peavalitsuse ülema Fedotovi allkirja kandev märgukiri, milles sm Beria poolt heaks kiidetud operatiivüritustele viidates palutakse Georg Merile mõistetud surmanuhtluse täideviimine edasi lükata.

На В/№8/33803 от 26/XII-42г.

"27" декабря 1942г.

ВД СССР

УПРАВЛЕНИЕ

Сов.секретно.

"" отдел

3/ 1886

Служебная записка

НАЧАЛЬНИКУ 1-го СПЕЦОТДЕЛА НКВД СССР
МАЙОРУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

тов.ГЕРЦОВСКОМУ.

В связи с намечаемыми оперативными мероприятиями санкционированными Народным Комиссаром товарищем БЕРИЯ, приведение в исполнение постановления Особого Совещания при НКВД СССР в отношении МЕРИ Георга, прошу приостановить.

Вопрос о пересмотре дела МЕРИ в ближайшие дни будет вынесен на рассотрение Особого Совещания при НКВД СССР.

НАЧАЛЬНИК 2 УПРАВЛЕНИЯ НКВД СССР
КОМИССАР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА.

(ФЕДОТОВ)

т. Новодрогий

Tänutäheks ladusa koostöö eest asendas NKVD Georg Merile mõistetud kaks surmaotsust 1944. a oktoobris kümne vangilaagriaastaga.

Расследованием установлено, что в 1918 году МЕРИ и его брат были арестованы ВЧК в Москве, как иностранцы и после освобождения из-под стражи нелегально бежали в Эстонию.

МЕРИ в качестве рядового бойца служил в бело-эстонской армии с августа 1918 по апрель 1919 г. (8 месяцев) и принимал участие в боях против Красной Армии на южном фронте. С 1919 по 1940 г.г. МЕРИ занимал ряд ответственных должностей в министерстве иностранных дел при буржуа[зн]ом правительстве Эстонии. Как буржуазный националист МЕРИ состоял членом националистической организации "Кайц[е]лит" и регулярно вносил членские взносы в эту организацию.

Принимая во внимание:

1. Давность с момента совершения МЕРИ против Советск[ого] Союза преступлений, что выразилось в службе в качестве р[я]дового в бело-эстонской армии в течение 8-ми месяцев в 1[918-]19 г.г.;

2. Что следствием не установлено преступных деяний с[о] стороны МЕРИ против Советского Союза в период его пребыва[ния] на ответственных должностях в министерстве иностранных де[л] при буржуазном правительстве;

3. Что таким образом мера социальной защиты - ВМН, вы[]несенная Особым совещанием НКВД СССР 28 февраля 1942 года [в] отношении МЕРИ, в сопоставлении с совокупностью совершен[ных] им преступных деяний, является превышенной, -

П О С Т А Н О В И Л:

Внести дело МЕРИ на пересмотр в Особое Совещание НКВД СССР с предложением:

а) отменить решение Особого Совещания НКВД СССР от 28 февраля 1942 года о расстреле МЕРИ Георга-Петра Оттовича.

б) МЕРИ Георга-Петра Оттовича за вооруженную борьбу [про]тив советской власти в период гражданской войны и участ[ие в] контрреволюционной националистической организации, за[клю]чить в ИТЛ сроком на 10 лет

СТ. ОПЕРУПОЛ. 6 ОТД. 7 ОТДЕЛА 2 УПР. НКГБ СССР
Капитан Госбезопасности (ДОВГАН) 52

"СОГЛАСЕН" ЗАМ. НАЧ. 7 ОТДЕЛА 2 УПРАВЛЕНИЯ НКГБ СССР
Полковник Госбезопасности
(ТАМАРОВ)

järgneb...

Veelgi suuremeelsem otsus: 25. septembril 1945 vormistas Nõukogude julgeolekuamet otsuse, millega luges varem Georg Merile mõistetud karistused kantuks ning lasi EV eksdiplomaadi vabaks.

41

Выписка из протокола № 36

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

ащ

от „3“ октября 1945 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
313. Дело № 0883/016300 /УНКВД Свердловской обл./НКВД ЭССР/ пересмотр дела/ по обв. МЕРИ Георга Петра Оттовича, 1900г.р., ур. Ленинградской обл., эстонец, гр. СССР, б/п. Осужден Особым Совещанием НКВД СССР 28.II-1942г. к ВМН. Особым Совещанием НКВД СССР 14.Х-1944г. во изменение постановления Особого Совещания от 28.II-1942 года мера наказания ВМН заменена 10 годами ИТЛ.	Во изменение постановления Особого Совещания НКВД СССР от 14.Х-1944г. МЕРИ Георгу Петру Оттовичу снизить срок наказания до фактически отбытого, из под стражи ОСВОБОДИТЬ.

Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

Совершенно секре[т]

2

"УТВЕРЖДАЮ"

И.НАРОДНОГО КОМИССАРА ГОСУДАРСТВ.БЕЗОПАСНОСТИ
СОЮЗА ССР - Генерал-полковник-

(КОБУЛОВ)

Кобулов

"25" сентября 1945 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гор.Москва, 1945 года, сентября " " дня, я - зам.начальника 7 Отдела 2 Управления НКГБ СССР - полков[ник] ТАМАРОВ, рассмотрев следственное дело № 0883 по обвинен[ию] МЕРИ Георга-Петра Оттовича, 1900 года рождения, уроженца Ленинградской области, по национальности эстонца, гр-на СССР, с высшим образованием, до ареста - пом.бухгалтера горно-промышленной конторы Наркомлеспрома в преступлен[иях] предусмотренных ст. 58-13 УК РСФСР, осужденного Особым [Со]вещанием при НКВД СССР 28/II-1942 года к ВМН, во измене[ние] этого постановления 14/X-1944 года осужденного Особым Совещанием при НКВД СССР к 10 годам ИТЛ, считая срок [с] 14/VI-1941 года ,

НАШЕЛ:

Обвиняемому МЕРИ инкриминируется:

1) служба в 1918 году в бело-эстонской армии и учас[тие] в тот период в вооруженной борьбе против Красной Армии;

2) пребывание на ответственных постах в министерств[е] иностранных дел Эстонии при буржуазном правительстве;

3) участие в националистической эстонской организа[ции] "Кайцелит".

Расследованием установлено, что в 1918 году МЕРИ и его брат были арестованы ВЧК в Москве, как иностранцы и после освобождения из-под стражи, нелегально бежали в Эстонию.

МЕРИ в качестве рядового бойца служил в бело-эстонской армии с августа 1918 г. по апрель 1919 г. (8 месяцев) и принимал участие в боях против Красной Армии на Южном фронте. С 1919 по 1940 год МЕРИ занимал ряд ответственных должностей в министерстве иностранных дел при буржуазном правительстве Эстонии.

Как буржуазный националист МЕРИ состоял членом националистической организации Эстонии "Кайцелит" и регулярно вносил членские взносы в эту организацию.

Принимая во внимание:

1) давность с момента совершения МЕРИ против Советского Союза преступлений, выразившихся в службе в качестве рядового в бело-эстонской армии в течение 8-ми месяцев в 1918-1919 г.г.;

2) что следствием не установлено преступных деяний со стороны МЕРИ против Советского Союза в период его пребывания на ответственных должностях в министерстве иностранных дел при буржуазном правительстве Эстонии;

3) что МЕРИ отбыл в тюремном заключении 4 года и за этот период времени на него не поступило компрометирующих данных;

4) что от племянника МЕРИ - секретаря ЦК ЛКСМ Эстонии - героя Советского Союза - МЕРИ А.К. поступило заявление о пересмотре дела, -

исходя из вышеизложенного -

ПОЛАГАЛ БЫ:

Внести дело МЕРИ на пересмотр в Особое Совещание при НКВД СССР с предложением:

а) отменить решение Особого Совещания при НКВД СССР от 14/X-1944 года, которым МЕРИ осужден к 10 годам ИТЛ;

б) МЕРИ Георга-Петра Оттовича из-под стражи освободить с зачетом отбытого им срока наказания с 14/VI-1941

ЗАМ.НАЧАЛЬНИКА 7 ОТДЕЛА 2 УПРАВЛЕНИЯ
НКГБ СССР - полковник -

(ТАЙШОВ)

"СОГЛАСЕН": НАЧАЛЬНИК 2 УПРАВЛЕНИЯ НКГБ СССР
Генерал-лейтенант -

(ФЕДОТОВ)

"___" сентября 1945 года

Дело внести на рассмотрение Особого Совещания при НКВД СССР. Меру наказания МЕРИ Г.П.О., определенную постановлением Особого Совещания от 14 октября 1944 г., снизить до фактически отбытого им срока.-

Военный Прокурор ГВП Красной Армии
подполковник юстиции:
/Голубева/

"26" сентября 1945 г.

järgneb...

Kurikuulus dokument, millest nähtub, et Georg Meri oli N julgeoleku agent hüüdnimega "Obnovljonnõi". 1951. a lõpus saatsid ENSV julgeolekuministeeriumi ametnikud oma ülemustele Moskvas vastavalt nende nõudmisele agent "Obnovljonnõi" isikliku toimiku.

Серия " ОК"

второй
декабря 51
28 2 3211

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАЧАЛЬНИКА ОТДЕЛА "А" МГБ СССР
Подполковнику

товарищу КРОТОВУ

гор. Москва.

На Вашу и/т № 54462 от 5/XII-51г. и
телеграм. № 18/12/1-248434 от 22/XII-51г.

Согласно Вашему запросу высылаем личное дело № 15667 на агента "Обновленного"- Мери Георга Оттовича.

Заявление его племянника Мери Арнольда находится во втором разделе I-го тома личного дела.

ПРИЛОЖЕНИЕ: по тексту личное дело
№ 15667 в 2-х томах.

ИО НАЧАЛЬНИКА 2 ОТДЕЛА МГБ ЭССР
Майор - (КИНАРОВ)

НАЧ I ОТД 2 ОТДЕЛА МГБ ЭССР
Подполковник - (КРООН)

3/2
Думмисв

Кроон
2 экз.
в адрес
в дело

Отдел „А" МГБ СССР
ВХ. № 14764
7 Г 1952 г.

1992. a sügisel presidendivalimiste eel kuulutas Isamaaliit eesotsas Mart Laariga ajakirjanduses "avalikuks laimuks" igasugused väited, nagu tegutsenuks Georg Meri N julgeoleku agendina. Lennart Meri ise ei leidnud aega oma isa minevikule pühendatud pressikonverentsile ilmuda. Nii jäid vastuseta küsimused, kas ta on oma mõttekaaslastele kommenteerinud mõnesid oma kirjatöid, nagu näiteks "Marxi-Engelsi-Stalini ideed on surematud" (E. Nõmme varjunime all Edasis 1953. a) või "Kommunistlik partei võitluses nõukogude teatri ideelisuse ja kunstimeisterlikkuse eest" (koos Hans Luigega Sirbis ja Vasaras 1953. a).

Päevaleht

...ede, 4. september 1992 Nr. 184 — Üksiknumber 70 senti.

"Isamaa" peab süüdistusi Georg Meri KGB–mineviku kohta "absurdseks"

Ajalehtedes "Eesti Ekspress" ja "Liivimaa Kroonika" ilmusid artiklid, milles presidendikandidaat LENNART MERI isa, Eesti Vabariigi diplomaati ja tuntud tõlkijat GEORG–PEETER MERIT süüdistatakse pikaajalises koostöös N. Liidu salateenistustega.

Eile Tallinnas antud pressikonverentsil nimetasid "Isamaa" valimistoimkonna liikmed seda süüdistust "absurdseks". Kahjuks ei viibinud kohal Lennart Meri ise, kes oli kiirustanud kohtuma valijatega.

Eile mõrgile tulnud, ent [illegible] nase kuupäevaga "Eesti Ekspressis" vastab jurist Ando Leps jaatavalt toimetuse küsimusele, kas Georg–Peeter Meriga juhtunu võib *asjaolude ebasoodsal kokkusattumisel muutuda venelaste kontaaživahendiks poliitik Lennart Meri vastu*".

Ando Lepsi sõnul oli Georg Meri "*nastoid N. Liidu julgeolekuorganite agent*" hüüdnimega *Obmen[illegible]* — pealegi "*mitte [illegible] informaator, vaid julgeolekuorganite poolt väga [illegible] eliitagent*".

Selle kinnituseks toob Leps fakte toimikust (suramatsas Georg Meri suhtes [illegible] viimata: Moskva [illegible] olles kasutas ta mitmesuguseid soodustusi; 1945. aastal vabastati ta julgeolekuorganite juhtkonna [illegible] põhjal).

Georg–Peeter Meri toimiku "*[illegible] õigeaegselt välja ja talletas*" EV Prok[illegible] eriti tähtsate asjade vanemuurija Uno Kuke, kinnitab Ando Leps.

"Avalik laim"

"Isamaa" eilses avalduses nimetatakse "Liivimaa Kroonika" ja "Eesti Ekspressi" kirjutisi "*avalikuks laimuks*". Põhjenduseks nimetakse: Mart Laari sõnutsi "Isamaa" [illegible] pressikonverentsil: "*Me teame, et [illegible] [illegible] [illegible] et endine nomenklatuur püüab valimisvõitluses kasutada kaalutud [illegible] vastu.*"

"Isamaa" leiab omalt poolt "*süüdistuste oma kampaania süüdse stiili*". "*Me ei kavatse [illegible] [illegible]. Me ei kavatse võidelda [illegible], ennast [illegible]–[illegible] või [illegible]-sest,*" kinnitavad "isamaalased".

"Isamaa" avaldusest selgub, et nad ei kavatse edaspidi vastata isiklikele rünnakutele. Georg Meri toimikute kohta kinnitas Mart Laar: need on küll olemas, kuid neist olevat võimatu "*välja lugeda seda, mida härra Leps seal loeb*".

Laari sõnul ei viita Leps ka kordagi *memorandumile* — dokumendile, mis toimikule lisatuna peaks kinnitama inimese koostööd KGB–ga. Ando Lepsi ennast nimetasid "isamaalased" aga "*elus petnud inimeseks*", kes tegelevat viimasel ajal erinevate poliitiliste jõudude rindamisega.

• Presidendikandidaat LENNART MERI kiirustas eile valimiseelsele koosolekule ega saanud seetõttu ajakirjanike ette tulla. Loodetavasti seeab ta peagi ümber lükata süüdistused oma isa suhtes, mida "Isamaa" eile "absurdseks" nimetas.

TOOMAS VOLMERI (ETA) foto

• "Eesti Ekspress" ja "Liivimaa Kroonika" süüdistavad omaaegset Eesti Vabariigi diplomaati GEORG–PEETER MERIT N. Liidu salateenistuse kasuks töötamises. Selle kinnituseks tuuakse fakte EV siseministeeriumi ja prokuratuuri arhiivimaterjalidest.

Foto "Eesti Entsüklopeediast"

Mitte ainult isast

Nagu juba öeldud, ei võtnud eilsel pressikonverentsil presidendikandidaat Lennart Meri ise. Nii jäi praktiliselt vastuseta raadio "KUKU" küsimus, kas Lennart Meri on oma mõttekaaslastele kommenteerinud oma kunagiseid kirjutisi, millele viidatakse. Rahvusraamatukogu poolt 1991. aastal välja antud personaalnimestikus.

Seal võib leida artiklid "Marxi–Engelsi–Lenini–Stalini ideed on surematud" (E. Nõmme varjunime all "Edasi" [illegible] märtsil 1951), "Kommunistlik partei võitluses nõukogude teatri ideeliause ja kunstimeisterlikkuse eest" (koos Hans Luigega "Sirbis ja Vasaras" 28. augustil 1951), "35 aastat nõukogude võimu kehtestamisest Ungaris" (koos E. Nõmme nime all "Edasis" 21. märtsil 1954).

Mart Laari sõnul pole Lennart Meri "*kunagi varjanud midagi, mida on temal või [illegible] [illegible]*". Harri Tiido "KUKU-s" lubas edaspidi juba Lennart Merilt endalt küsida tema kunagiste tekstide kohta.

TOOMAS I[illegible]

Kaitsejõud lähevad kalliks maksma

Eile Tallinnas Maarjamäel Ajaloomuuseumi filiaalis Kaitseministeeriumi poolt korraldatud seminari põhiteemaks oli riigikaitse maksumus. *Osavõtukutsed saatsime kõigile ametlikult registreeritud erakondadele, sest soovime lammutada levinud väärarvamuse, nagu võiks riigikaitse olla sõjas ja kvaliteetne ning samal ajal mitte midagi maksta,*" ütles seminari juhtinud ajaloolane HANNES WALTER.

Eesti riigikaitse kujunemisest pärast Vabadussõda andis ülevaate TA Ajalooinstituudi teadur Toe Nõmm. [illegible] väitel oli Eesti 1920. aastal paremini relvastatud kui Läti ja Leedu, mõnes osas edestati isegi Soomet. 1920. aasta suvel pärast Vabadussõja lõppu, oli Eesti kaitseväel 350 suurtükki, 150 miinipildujat, 400 kuulipildujat, 25 000 [illegible], 150 000 vintpüssi jne. "*Praegune [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],*" [illegible] Nõmm ja lisas: "*[illegible] Eesti [illegible] [illegible] 1/3 riigieelarvest kaitsekulutusteks, mis [illegible] [illegible] [illegible].*"

Kaitsejõudude ülalpidamise maksumusest kõneles Eesti Vabariigi Kõrgeks Kaitseministeeriumi nõunik Elmo Priks. "*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 15–20 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]*," lausus Priks. "*Eesti kaitsejõudude [illegible] peaks koosnema [illegible] 1–2 [illegible], 1–2 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] jalaväebrigaadist.*" [illegible] Priks. 1993. aastaril riigikaitse-eelarve eeldab on koostatud arvestades vähemalt 5000-mehelise sõjaväega. Kuna aga kutsealuste noormeeste ei [illegible] tehnilisse [illegible] [illegible] [illegible], kinghariduse [illegible] koolis õppinud [illegible] tehnilise [illegible] ning [illegible] [illegible] ei ole Eesti kodanikud pole riigil praeguse 12-kuuse teenistusaja jooksul [illegible] 4500 kutsealuse [illegible] [illegible]. Lepingu alusel teenivaid ohvitsere ja allohvitsere on hetkel alla 500. "*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] umbes 7 000 [illegible],*" väitis Priks.

"*Arvestades [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], peaks Eesti kaitsekulutused olema 3-4 [illegible], 2 [illegible] [illegible] [illegible]. Arvestades [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 2 miljonit dollarit, [illegible] 20 miljonit dollarit, [illegible] et Eesti [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible],*" ütles Kaitseministeeriumi nõunik Elmo Priks.

TÕNIS TAMME

Kolmveerandil Tallinna lahest on naftakile

TALLINN (ETA/BNS). Kolmapäeva hilisõhtul jooksis Miinisadamast möödunud raudteeraudteel rööbastelt välja ja paiskus ümber raudteetsistern diislikütusega. Vigastada sai ka teine, rööbastele jäänud 60–tonnine tsistern.

Eesti Riikliku Mereinspektsiooni asedirektori Olev Luhteina esialgsetel hinnangutel voolas välja ligi poolsada tonni mootorikütust. Osa sellest valgus lähedalasuvatesse sadevete kogumiskaevudesse ja neist merre. Kell 1 öösel sõitsid sündmuskohale päästeteenistused, kell 1.30 saadeti õnnetuspaigale ka puksiirkev. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] diislikütus [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] välja ja ei ole kestpäevalis kattis mereinspektsiooni patrull-laeva andmetel ligi kolmveerandi Tallinna lahest õhukese diislikütuse kilega.

Luhteina sõnul lendub see [illegible] vie [illegible] [illegible] [illegible]. Mere faunale ja floorale ei tohiks see aga ohtlik olla, kuna kergemad kütused peaks lõhenema [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Rahvusvaheliste normide kohaselt on [illegible] [illegible] nii väike, et sellest pole vaja naaberriike informeerida. Sellest hoolimata on kõik andmed edastatud ka Soome keskkonnaministeeriumile.

Tallinna Sadama peadirektor Peeter Palu kinnitusel ohustab [illegible] [illegible] akvatooriumile Õhtu ja [illegible] [illegible]. Kuna kanalisatsioonikaevudesse ja –torudesse jäänud diislikütust võib ka edaspidi merre valguda, jääb õnnetuspaik Luhteina sõnul pikaks ajaks valve alla.

• Ümberpaiskunud raudteetsisternist voolas välja 50 tonni diislikütust, osa sellest ka Tallinna lahte.

ERIK PROZESE (ETA) foto

Süümevannet puudutav väljavõte Eesti Vabariigi põhiseaduse rakendusseadusest. 1995. a septembris vaidlustasid ajakirjanik Jüri Estam ning Riigikogu liikmed Villu Müüripeal ja Eldur Parder Tallinna Linnakohtus kodanik Lennart Meri süümevande, kuna nende väitel oli viimane teinud koostööd KGBga. Tallinna Linnakohus ja ka Ringkonnakohus keeldusid avaldust menetlemast. Seejärel pöörduti kassatsioonikaebusega Riigikohtusse. President Meri aga teatas jaanuaris 1996 Riigikohtu esimehele Rait Marustele, et süümevande vaidlustamise menetluse kord kuulub põhiseaduse järgi sätestamisele üksnes Riigikogus. Riigikogu aga ei ole teinud midagi, et seda korda kehtestada. Nõnda sai süümevandest sisutu sõnakõlks. Juba enne, kui süümevande vaidlustamise avaldus kohtusse viidi, oli Kaitsepolitsei koostanud õiendi, milles loetleti KGB ohvitserid, kellega Lennart Meri oli N ajal sidemes.

§ 6. Kuni 2000. aasta 31. detsembrini peab Vabariigi Presidendi ametikohale, Riigikogusse või kohaliku omavalitsuse volikogusse kandideerija, samuti isik, kes taotleb peaministri, ministri, Riigikohtu esimehe, Riigikohtu liikme, kohtuniku, õiguskantsleri, riigikontrolöri, Eesti Panga presidendi, kaitseväe juhataja või ülemjuhataja või mis tahes muud valimise või nimetamise alusel täidetavat ametikohta riigi- või kohaliku omavalitsuse organis, andma kirjaliku süümevande selle kohta, et ta ei ole olnud Eestit okupeerinud riikide julgeolekuorganite või relvajõudude luure või vastuluure teenistuses ega agent ega ole osalenud kodanike jälitamisel ja represseerimisel nende poliitiliste veendumuste, ebalojaalsuse, klassikuuluvuse või Eesti Vabariigi riigi- või kaitseteenistuses olemise eest.

Kui kohus tuvastab, et süümevandega kinnitatu ei vasta tõele, kõrvaldatakse kandidaat valimisnimekirjast või tühistatakse tema mandaat või isikut ei nimetata käesoleva paragrahvi 1. lõigus märgitud ametikohale või vabastatakse isik vastavalt ametikohalt.

§ 7. Isik, kes soovib jääda § 6 1. lõigus nimetatud ametikohale, mida ta on asunud täitma enne Riigikogu kokkuastumist, peab andma kirjaliku süümevande kolmekümne päeva jooksul Riigikogu kokkuastumisest arvates. Kui isik keeldub süümevannet andmast või kui kohus tuvastab, et süümevandega kinnitatu ei vasta tõele, vabastatakse isik vastavalt ametikohalt.

Süümevande andmise korra kehtestab Ülemnõukogu enne Riigikogu ja Vabariigi Presidendi valimiste väljakuulutamist.

§ 8. Põhiseaduse rahvahääletusel vastuvõtmisele järgneva kolme aasta jooksul on Riigikogul õigus teha põhiseaduses muudatusi kiireloomulisena Riigikogu 2/3 häälteenamusega. Otsus põhiseaduse muutmise eelnõu käsitlemiseks kiireloomulisena võetakse vastu poolthäälte enamusega.

Põhiseaduse muutmise algatamise õigus on põhiseaduse rahvahääletusel vastuvõtmisele järgneva kolme aasta jooksul ka rahvaalgatuse korras vähemalt kümnel tuhandel valimisõiguslikul kodanikul. Rahvaalgatuse korras esitatud põhiseaduse muudatuse ettepanek võetakse Riigikogu päevakorda kiireloomulisena ja lahendatakse käesoleva paragrahvi 1. lõigus sätestatud korras.

§ 9. Käesolev seadus on koos põhiseadusega vastu võetud rahvahääletusel 1992. aasta 28. juunil. Seadus jõustub üheaegselt põhiseadusega.

Põhiseaduse rakendamise seadust saab muuta põhiseaduse muutmiseks ettenähtud korras.

Tänan sügavalt kõiki,
kes on mulle oma nõuandeid
ja teadmisi jaganud.

Kasutatud teoseid

Angelus, Oskar: Tuhande valitseja maa. Mälestusi Saksa okupatsiooni ajast 1941–1944. Tallinn, 1995

Aulik, Erika: Viru tänav ja teised. Tallinn, 2004

Bower, Tom: Punane ämblikuvõrk. Tallinn, 1998

Dokumente Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku lähiminevikust (1996–1999). Tartu, 1999

Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960. Stockholm, 1961

Gordijevski, Oleg; Andrew, Christopher: KGB. Moskva, 1999

Helme, Mart: Kremli tähtede all. Tallinn, 2002

Ilmjärv, Magnus: Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934–1940. Academia nr 3. Tallinn, 1993

Ilmjärv, Magnus: President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees. Tallinn, 1993

Josia, Udo (koostaja): Saatusekaaslased. Eesti noored vabadusvõitluses 1944–1954. Tartu–Tallinn, 2004

Jürjo, Indrek: Pagulus ja Nõukogude Eesti. Tallinn, 1996

Kalm, Alfred: Tagasivaated. Päevaraamat 1940–46. Tallinn, 2002

Laanaru, Vilja: Valguses ja varjus. Tallinn, 1996

Mäe, Hjalmar: Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. 2005

Noormets, Tiit (koostaja): Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis 20. sajandil. Tallinn, 1999

Oplatka, Andreas: Lennart Meri – Eestile elatud elu. Tartu, 2000

Parek, Elsbet: Mälestusi aastaist 1931–1949. Tallinn, 1990

Pinn, Voldemar: Kolonel Alfons Rebane. 2001

Poliitilised arreteerimised Eestis. 1940–1988. Tallinn, 1996 (1. kd), 1998 (2. kd)

Saaremaa, Eino: Eestlaste ajalugu 1820–1945. Elva, 1997

Sanden, Einar: *An Estonian Saga.* Cardiff, 1996

Semenihhin, Jevgeni: *Da, ja tam rabotal.* Moskva, 1997

Shakespeare, William: Hamlet. Othello. Suveöö unenägu. Tallinn, 1970

Suvorov, Viktor: *Poslednaja respublika.* Moskva, 2003

Tomingas, William: Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn, 1992

Turtola, Martti: President Konstantin Päts. Tallinn, 2003

Tõnismägi, Heino: Ülekohtu toimikud. Tallinn, 1998

Warma, Aleksander: Diplomaadi kroonika. Tallinn, 1993

Raamatu kirjutamisel on kasutatud artikleid ajalehtedest Eesti Aeg, Eesti Ekspress, Eesti Päevaleht, Molodjož Estonii, Noorte Hääl, Päevaleht, Rahva Hääl, Postimees ning Õigeusk Eestis, Eesti Õigeusklike Leht ja lisaks ajakirjadest Aja Pulss, Balti Foorum, Kultuur ja Elu, Luup ning Vikerkaar (*Raduga*). Lisaks on olnud abiks Eesti Riigiarhiivis säilitatavad dokumendid.

Isikunimede register

Sagedamini esinevate lühendite nimestik

BND – Bundesnachrichtendienst, Saksamaa luureamet

CIA – Central Intelligence Agency, Luure Keskagentuur ehk USA luureamet

EAÕK – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik

EK(b)P KK – Eestimaa Kommunistliku Bolševike Partei Keskkomitee

ELKNÜ – Eestimaa Leninlik Kommunistik Noorsooühing

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

EV – Eesti Vabariik

GULAG – Glavnoje Upravlenie Lagerei, Laagrite Peavalitsus ehk Nõukogude vangilaagrite peaamet

KGB – Komitet Gosudarstvennoi Bezopasnosti, Riiklik Julgeolekukomitee ehk N Liidu julgeoleku- ja luureamet (alates 1954. aastast)

MGB – Ministerstvo Gosudarstvennoi Bezopasnosti, riikliku julgeoleku ministeerium N Liidus, KGB eelkäija

MI6 – Military Intelligence, Suurbritannia luureteenistus

N – nõukogude

NKVD – Narodnõi Komissariat Vnutrennih Del, Siseasjade Rahvakomissariaat. Amet, mille pädevuses oli aastail 1922–23 ja 1934–43 N Liidu julgeoleku kaitsmine

SIS – Secret Intelligence Service, Suurbritannia luureteenistus, hiljem ümber nimetatud MI6

VAAP – Vsesojuznoje Agentstvo Avtorskih Prav, N Liidus tegutsenud autorikaitseorganisatsioon

VEKSA Ühing – Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing, KGB sirmorganisatsioon pagulaste tegevuse jälgimiseks ja nende lõhestamiseks

•

Sisukord

Trükikoda Rebellis